

93/98
56 А 11 8
51687
Т. 24-3

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
•КИРИЛ
И МЕТОДИЙ•

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
•CYRILLE
ET METHODE•
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1987

ТОМ XXIV, КН. 3

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ
И МЕТОДИЙ"

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
•CYRILLE
ET METHODE•
DE
V. TIRNOVO

TOME XXIV, LIVRE 3
FACULTÉ D'HISTOIRE
1987

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
•КИРИЛ
И МЕТОДИЙ•

ТОМ XXIV, КНИГА 3
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ГОДИНА 1987

51110
51187

93/99

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

доц. Георги Плетньов /главен редактор/, доц. Петър
Тодоров, доц. Христо Глушков, доц. Йордан
Андреев, доц. Петър Горанов, доц. Людмил Спасов
/секретар/

4175 /1987
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
ГР. ВЕЛИКОТЪРНОВО ДП

©

Великотърновски университет "Кирил и Методий", 1987
с/о Jusautor, Sofia.

Индекс 93/99/05

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Христо Глушков
ГЕНЕРАЛНИТЕ ЩАТИ ВЪВ ФРАНЦИЯ ПРЕЗ 1789 г. /Из-
бори, състав, поръчения/..... 7
2. Косъо Пенчиков
ДОБРУДЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТ-
НОШЕНИЯ /1919 - 1923/ 41
3. Емануил Емануилов
ПРОЦЕДУРНИТЕ ВЪПРОСИ НА ПЪРВИЯ ЕТАП В МИРНО-
ТО УРЕГУЛИРАНЕ С БИВШИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗНИ-
ЦИ НА ГЕРМАНИЯ /1945 г./..... 109
4. Йордан Митев
ПОРТУГАЛСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ СРЕЩУ
КОЛОНИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО
НА МАРСЕЛУ КАЕТАНУ /26.IX.1968 - 25.IV.1974/... 191

TABLE DES MATIERES

1. Hristo Glouchkov	
LES ÉTATS GÉNÉRAUX EN FRANCE /élections, composition, cahiers de doléances/.....	7
2. Kossio Pentchikov	
LA QUESTION DE DOBROUDJA DANS LES RELATIONS INTERNATIONALES /1919-1923/.....	41
3. Emmanuel Emmanuelov	
LES QUESTIONS DE PROCÉDURE À LA PREMIÈRE ÉTAPE DU RÉGLEMENT PACIFIQUE AVEC LES EX-ALLIÉS EUROPÉENS DE L'ALLEMAGNE /1945/.....	109
4. Iordan Mitev	
LE PARTI COMMUNISTE PORTUGAIS CONTRE LA POLITIQUE CONONIALE DU GOUVERNEMENT DE MARCELOU CAETANOU /26.IX.1968 - 25.IV.1974/.....	191

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXIV, кн. 3 Исторически факултет 1986-1987

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE DE "CYRILLE ET METHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXIV, Livre 3 Faculté d'Histoire 1986-1987

Христо Глушков

ГЕНЕРАЛНИТЕ ЩАТИ ВЪВ ФРАНЦИЯ ПРЕЗ 1789 г.

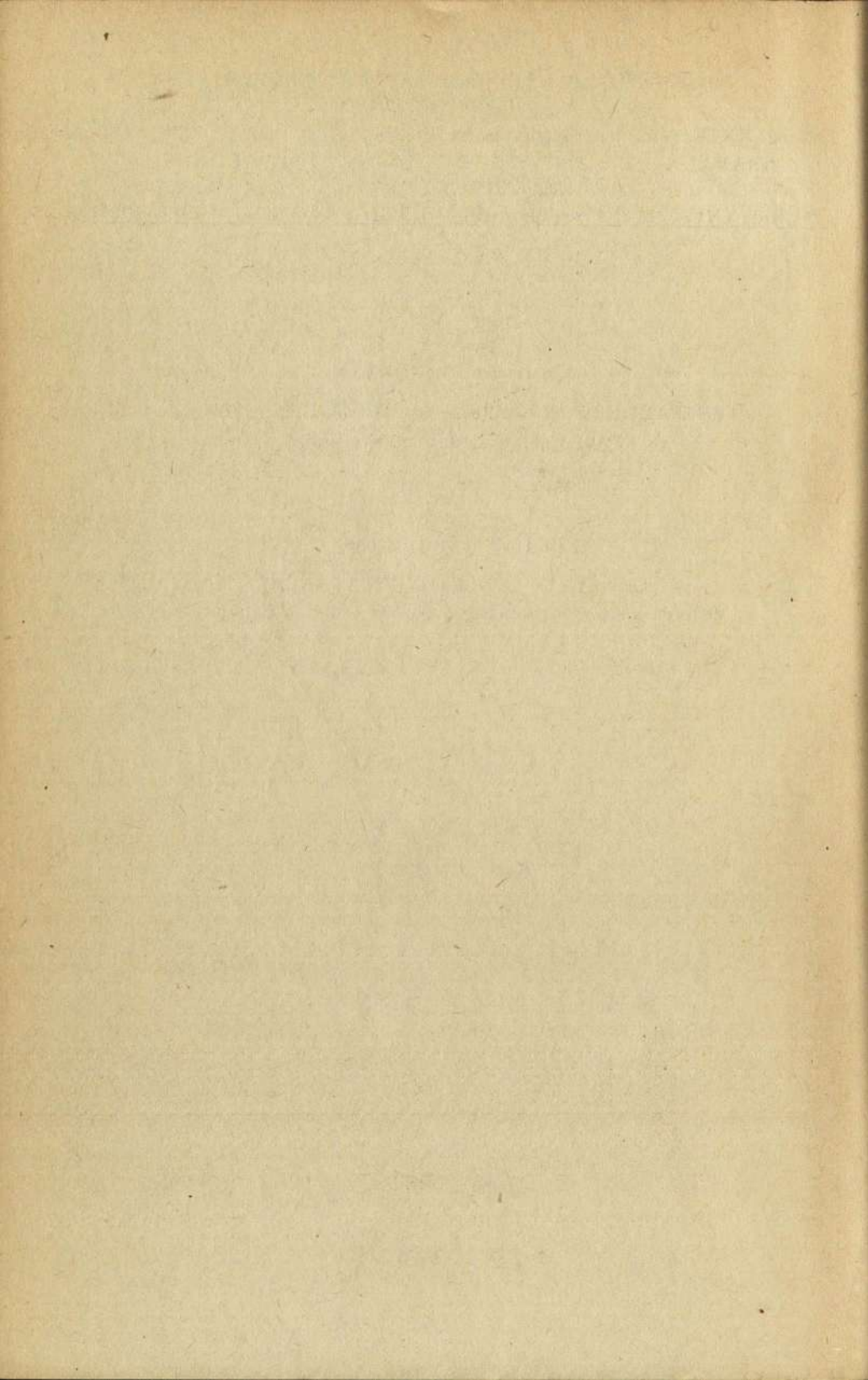
/Избори, състав, поръчения/

Hristo Glouchkov

LES ÉTATS GÉNÉRAUX EN FRANCE

/élections, composition, cahiers de doléances/

София, 1987

Свикването на Генералните щати през 1789 г., изборите, съставът и решенията им, е значима тема за всички изследвачи на Френската буржоазна революция. Обяснявайки причините за бурните събития, които разтърсват Франция в края на XVIII в., още съвременниците, а впоследствие историци и биографи единодушно свързват началото им с тази позабравена съсловна институция на монархията. И с пълно основание, защото преди две столетия всички надежди на френското общество за радикални промени се фокусираха в Генералните щати, като всяко от трите съсловия целеше задоволяването тъкмо на собствените му интереси. Това обстоятелство не може да не нюансира констатациите, изводите и симпатиите на историците от различните поколения и школи. Докато едни възхваляват дейността на Мирабо, Сийес, Лафайет, Муние през пролетта и лятото на 1789 г., то други им отправят различни упреци и определено им приписват вината за началото на революцията.

Очевидно богатата история на Генералните щати през 1789 г. ще занимава и в бъдеще мнозина, когато искат да достигнат до подбудите на революцията, да формулират нейните обективни причини и мотивите за поведение на първите й творци. Анализът на документите съвсем не означава повторение на познати истини за политическата и стопанската криза във Франция при стария режим. Почти няма друго събитие в световната история, което да е така обилно документирано, както свикването на Генералните щати. Само 60 хиляди, при това с различен обем, са поръченията на избирателите от всички общини, енории и професии в страната. При това за българския читател те са почти непознати. В този смисъл възстановяването на тези събития в исторически аспект е необходимо, целесъобразно и полезно.

Управлението на Луи XVI /1774 - 1792 г./ довежда до рязко изостряне на социалните противоречия във Франция, а в края на 80-те години финансовата криза е буквално драматична. Заедно с кралския трон младият Луи XVI наследява огромен дълг, разстроените финанси на държавата и милиони

бедни поданици. Възможностите на последните да улеснят владетеля при нормализирането на финансите чрез плащането на данъци остават нищожни. Разточителството на кралския двор, военният съюз на Франция с младата американска република срещу Англия, природните бедствия окончателно изпразват хазната. По такъв начин дефицитът се превръща в постоянен спътник на френската монархия.

С все по-голяма неохота и привилегированите, и буржоазията се отзовават на предложенията за предоставяне на заеми. Безславно пропадат и усилията за радикални промени на неколцина министри - Тюрго, Некер, Калон, Бриен. С благоговията на краля пръв физиократът Тюрго се заема с непосилната грижа да спасява разстроена икономика на абсолютната монархия. Той установява свободна търговия със зърнени храни, премахва цеховете с тяхната средновековна регламентация и дори замисля облагането на привилегированите с данъци с оглед да внесе известна справедливост в издръжката на държавата. Обективно реформите на Тюрго засягат интересите на всички слоеве и професии на френското общество, довеждат на първо време до поскъпването на хляба, а вследствие на лошата реколта предизвикват и големи вълнения на низините¹. Гладните тълпи в Париж настояват за оставката на министъра реформатор и открито отправят заплахи. Колеблив по характер, нерешителен и непоследователен, Луи XVI отстъпва.

Амбициите на новия финансов министър Некер² да въведе ред в държавните финанси тръгват от друга посока. Той въ-

¹ К. Маркс определя Тюрго като "радикален буржоазен министър, чиято дейност представлява увод към Френската революция". К. Маркс, Ф. Енгелс, Съч., т. 26, ч. I, с. 37. Насърчаван от физиократите, Тюрго имал намерение да осъществи широки преобразования, но през 1776 г. той е принуден да подаде оставка. Вж. А. В. Адо, Крестьянское движение во Франции во время Великой буржуазной революции конца XVIII века, М., 1971, с. 71 и сл.

² Некер /1732-1804/ - произхожда от английско семейство, установено в Женева. Пристига в Париж през 1747 г. и започва като банков служител. Спекулирайки умело с акции на Остиндийската компания, натрупва състояние и основава своя банка. Като чужденец той е назначен официално за "генерален контролор на финансите".

вежда строг режим на икономии и дори си позволява да ограничи шедрите ренти и пенсии, които кралското семейство раздава на своите приближени. Некер е толкова последователен в прилагането на своите крайни мерки, че дръзва да влезе в конфликт с кралицата, която не желае да слуша неговите аргументи за празната хазна и за големите дългове.

Войната за независимост на английските колонии в Северна Америка, чийто съюзник Франция става официално през 1777 г., увеличава държавния дълг с още два млрд. ливри. При това намеренията на френското правителство да възстанови своята власт над Канада и да се реваншира за неуспеха си в Седемгодишната война не се осъществяват. Изпратените в Северна Америка френски войски не постигат съществени политически и военни успехи.

При това положение е немислимо през 80-те години Луи XVI да нормализира своите финанси. Държавният дълг продължава да се увеличава и през 1789 г. достига 5 млрд. ливри³. Напразни са опитите на следващите министри да внесат положителна промяна, тъй като те в основни линии само повтарят реформите на Тюрго и на Некер, при това не цялостно. Естествено, щом селското стопанство на Франция през втората половина на XVIII в. е слабо продуктивно, а търговията и индустрията са сковани от множество регламенти и ограничения, щом духовенството и дворянството са изцяло паразитни, най-сетне щом селячеството и буржоазията са изпълнени с омраза към привилегированите и недоверие към кралската данъчна политика, системата на икономии не може да бъде целенек лек за абсолютизма.

Поради малката производителност на дребните собственици и на селячеството става ясно, че растящият дефицит не може да бъде покрит чрез увеличаване на данъците. Като единствена разумна мярка се очертава широко подкрепяното предложение за облагане с данъци на дворяните и на висшето духовенство. Колкото по-неотложна е подобна радикална промяна в данъчната система на кралството, толкова по-активна е негативната реакция на първите две съсловия. Последните години на "стария режим" най-добре илюстрират историческата

³ Ал. Собоул, Очерк по история на Френската революция, С., 1978, с. 76.

обреченост на феодалните слоеве, които категорично отклоняват призивите на кралските министри да се откажат доброволно от някои свои привилегии. Висшето духовенство и дворяните проявяват готовност да бранят своите права дори с въоръжени средства и в своя конфликт с кралската власт увличат буржоазията⁴.

Страхувайки се от прилагането на сила по отношение на привилегированите, които разполагат с достатъчно парични средства и контролират армията, кралят решава да склони към отстъпки най-напред върхушката на знатните. За целта той свиква в началото на 1787 г. асамблеята на нотабилите, чиито членове са назначени след одобрението на кралските министри. Тази монархическа институция представлява истински⁵ анахронизъм, тъй като не е заседавала повече от сто години. Луи XVI разчита на монархическите чувства на титулуваните знатни, за да подкрепят проектираните реформи и да увлекат останалите поданици. Между събраните 144 нотабили има принцове по кръв, маршали и перове, висши офицери и прелати, интенданкти и кметове на големи градове, непосредствено свързани с кралския двор.

Противно на очакванията знатните отказват да одобрят реформите на кралския министър Калон и настояват за неговата незабавна оставка. В проточилите се заседания те оспорват всеки детайл на реформите и ревниво бранят своите интереси. Почувствували пълното безсилие на краля и неговата невъзможност да излезе със собствени сили от финансовата криза, нотабилите разбират, че е настъпил подходящият момент да разширят своите привилегии и да поставят монарха под своя пълен контрол.

В действителност по това време кралската власт във Франция е пред пълна капитулация. Луи XVI е лишен от всякаква осезателна подкрепа и в безсилието си търси спасение единствено в смяната на министрите, с което прави своята безпомощност видима за цялото общество. Заседанията на нотабилите не допринасят ни най-малко за перспективното решаване

⁴ A. Soboul, *La France à la veille de la Révolution*, 1974, Paris, p. 184; Duc de Castries, *La Fayette*, Paris, 1981, p. 163.

⁵ M. Péronnet, *La Révolution française*, Paris, 1983, p. 40.

на финансовия проблем, но оставят дия в политическата история на революцията. Съблазнени от мисълта да узаконят победата си над краля и да се възползват най-пълно от неговите финансови затруднения, те препоръчват на Луи XVI да свика Генералните щати⁶. Един от най-активните съмишленици на тази идея е маркиз Лафайет, популярният участник в американската война за независимост. Повлиян от републиканските идеи, той е вече ярък привърженик на политическото равенство⁷.

По такъв начин първият опит на кралската власт да склонни знатните, а чрез тях и всички привилегировани към отстъпки завършва с пълен провал. Но в това все още не е цялата беда. Независимото поведение на нотабилите се възприема от парламентите и от провинциалните събрания. Парламентите използват като аргумент за съпротива своето традиционно право за регистрация на законите и издигат широка програма за реформи, някои от които напомнят в по-модерен стил за статиите от "Великата реконструкция", приета от Дългия парламент в Англия.

⁶ За пръв път във френската история Генералните щати са свикани през 1302 г. от Филип IV по повод спора му с папа Бонифаций VIII. Папата се обявява срещу фискалната политика на френския крал, която засяга интересите на католическата църква, и напомня, че неговата власт стои по-високо от прерогативите на кралете и на императорите. Генералните щати са съсловен институт и според средновековната традиция в тях заседават представители на трите съсловия – духовенство, дворянство и граждани. Наречени са така, защото са общи за цяла Франция и са свиквани от централната власт.

По принцип трите съсловия заседават поотделно и се събират заедно, когато е необходимо да подготвят своя отговор до краля, макар че не са задължени да излязат с общо решение. През XV в. във Франция се въвежда пряк данък върху имуществата, наречен талия, събирането на който заедно с другите такси обезпечава на кралската власт по-голяма независимост и отпада необходимостта от редовното свикване на Генералните щати. За последен път те са свикани през 1614 г.

⁷ Duc de Castries, La Fayette, p. 165 и сл.

Местните парламенти в Дижон, в Тулуза и особено в Гренобъл организират въоръжена съпротива срещу кралските войски и принуждават колебливия Луи XVI да отстъпва. Техните членове настояват за свикването на Генералните щати под предлог, че единствени са в правото си да одобряват нови данъци и евентуалното увеличение на старите. На 3 май 1788 г. парижкият парламент публикува декларация за основните закони на кралството, в която прозират идеи за нацията като важен фактор в цялостната данъчна регламентация на френската държава⁸.

От друга страна, провинциалните събрания, създадени, за да подкрепят реформите, отхвърлят исканите увеличения на данъците. За да неутрализира преимуществата на първите две съсловия, кралят е дал съгласието си в тях броя на представителите на третото съсловие да бъде удвоен. Създава се опасен за привилегированите прецедент, тъй като в провинциалните събрания те са представени с толкова членове, колкото и третото съсловие. Това кралско решение, замислено и осъществено с оглед да се противодействува на дворянството и на висшето духовенство, се превръща в опорна точка за амбициите на буржоазията и на реформаторите да получат по-широко представителство в Генералните щати. От този момент насетне въпросът за броя на депутатите, с които ще бъде представяно третото съсловие, се превръща в централна тема за дискусиите⁹.

Изправен пред общия фронт на недоволство от политиката на абсолютната монархия, кралят се принуждава да отстъпи и насрочва заседанията на Генералните щати за пролетта на 1789 г. Броени дни след оповестяването на това решение финансовият министър е принуден да подаде оставка. Заобиколен от противници и привърженици на реформите, изплашен от бунта на знатните, от съюза на военното и съдебното дворянство, от активността на буржоазията, Луи XVI става все по-неспособен да следва единна и обмислена политика. Подложен всекидневно на крайните внушения на кралицата и на братята си, загубил доверие в армията, измъчван от драматичните

⁸ Ал. Собул, цит. съч., с. 79.

⁹ Н. Bergasse, Histoire de l'Assemblée 1789-1967, Paris, 1967, p. 12.

финансови проблеми, кралят се колебае постоянно, отлага държавните дела и по такъв начин сам ускорява избухването на революцията. През лятото на 1788 г. той връща Некер отново на власт, но не отменя оповестеното решение за свикването на Генералните щати¹⁰.

Изборните борби, примесени с ентузиазъм, с тънки сметки и политическо фразьорство, се подхващат буквално от следващия ден с такъв размах, че само след няколко месеца кралят определено съжалява за направената отстъпка. Нов, по-широк спектър от въпроси се обсъждат в църквите, в салоните, в кафенетата, в пресата и в брошурите. Повече от сто и седемдесет и пет години са изминали от заседанията на последните Генерални щати - период, достатъчно продължителен, за да направи техния регламент остарял и непригоден за социалната структура на френското общество в края на XVIII в.

От създаването си до 1614 г. трите съсловия са представени в Генералните щати с по триста депутати, които заседават поотделно. Според установената процедура всяко съсловие разполага с един глас и по такъв начин най-често се поставя в пасив третото съсловие при конфликтите му с първите две - висшето духовенство и дворянството¹¹. Да се приложи този средновековен регламент би означавало да се игнорира обстоятелството, че през 1788 - 1789 г. третото съсловие е 96 - 97% от населението на двадесет и пет милионна Франция, че то създава националните богатства в индустриалната, селското стопанство и търговията, че то единствено плаща нескончаеми данъци на краля, църквата и сензорите, най-сетне, че принадлежащите към това съсловие френски поданици са без привилегии и без политически права.

Окуражена от порасналия социален престиж на третото съсловие, върхушката на буржоазията - банкери, търговци, журналисти, юристи, както и присъединилите се към нея либерални дворяни, настойчиво призовават за промени в полза на непривилегированите. Най-напред всички те се обединяват

¹⁰ J. Godechot, *Les Révolutions /1770-1799/*, Paris, 1970, p. 131.

¹¹ M. Vovelle, *La chute de la monarchie 1787 - 1792*, Paris, 1972, p. 108.

около искането за удвояване на депутатите от третото съсловие, с други думи, те да се изравнят в Генералните щати с представителите на духовенството и на дворянството.

Амбициозните проекти на третото съсловие веднага се сблъскват с противодействието на знатните. На 21 септември парижкият парламент взема решение Генералните щати да бъдат съикани съобразно изборната процедура, установена през 1614 г.¹². Членовете на парламента вече се считат за единствения орган, който е в правото си да осъществява връзката между народа и краля, щом Генералните щати са прекратили своето съществуване¹³. През целия XVIII в. парламентите във Франция са противници на всички опити за ограничаване на техните права и за предоставяне на политически права на буржоазията. Те я увличат в борба срещу абсолютната монархия, целейки създаването на феодална държава, каквато е Франция при Ришельо.

Това решение на парижкия парламент окончателно го демаскира като противник на разумните реформи и извежда отново на преден план краля като арбитър в спора между съсловията. В тази нова роля Луи XVI и неговият пръв министър Некер вече си поставят определена цел, сравнително ограничена в сравнение с мащабите на очертаващата се икономическа и политическа криза – да противопоставят трите съсловия и да не допуснат създаването на общ фронт срещу абсолютната монархия. Те лавират, правят едновременно отстъпки на привилегированите и на третото съсловие, обективно ускорявайки революцията, от която най-много се страхуват. На 18 ноември 1787 г. Мирабо вече предрича: "Франция е узряла за революцията"¹⁴.

Обективно кралят няма друга алтернатива. Монархията изчерпва всички възможности за ликвидиране на дефицита – безконечни заеми, продажба на длъжности, аванси за сметка на бъдещите данъци. Остава последната надежда – Генералните щати, тъй като в историята на монархията са познати и дру-

¹² М. Vovelle, La chute de la monarchie, p. 108.

¹³ В.П.Волгин, Развитие на обществената мисъл във Франция през XVIII в., С., 1963, с. 18.

¹⁴ А.З.Манфред, Три портрета от епохата на Великата френска революция, София, 1980, с. 201.

ги кризисни години, когато трите съсловия обезпечават сигурност в кралските финанси, без да засягат социалната система¹⁵. Затова Луи XVI и Некер всячески се стремят да канализират бъдещата дейност на депутатите, да ги насочат единствено към обсъждането на финансовите проблеми на кралството.

През 1788-1789 г. това се оказва непосилна задача. Мислещите французи добре разбират финансовите затруднения на краля и на министрите, но цялото общество е обременено с толкова още политически, икономически и социални проблеми, чието разрешаване буквално с всеки изминат ден става неотложно, че цяла Франция свързва свикването на Генералните щати с началото на сериозни обществени промени. На преден план се издигат искания за политическо равенство и граждански свободи, за конституция и за ограничаване на абсолютизма. В Париж започват активна пропаганда различни общества и клубове - клубът в Пале Роайял, ръководен от орлеанския дук, обществото "Приятели на негрите", клубът на 30-те и др.¹⁶. Във всичките 600-700 кафенета на столицата се дискутират открито политическите и социалните проблеми на кралството.

Обективно през лятото на 1788 г. във Франция се установява свобода на печата и на словото. Още на 5 юли, обявявайки решението на краля за свикване на Генералните щати, премиерът Бриен призовава всеки "образован французин да изпрати бележки относно формирането и начина на обсъждане" в тях¹⁷. Този документ се приема като своеобразно разрешение за свободно изразяване на политически мнения и от юли започва разпространяването на първите памфлети и записки, а кампанията в печата вече не престава.

Сериозна заслуга за активизиране на общественото мнение има клубът на 30-те, създаден от съветника в парижкия парламент Адриан Дюпор. Три пъти в седмицата в неговите

¹⁵ Ж. Жорес, Социалистическая история Французской революции, т. I, кн. I, М., 1977, с. 64.

¹⁶ G. Chaussinand-Nogaret, Mirabeau, Paris, 1982, p. 105.

¹⁷ M. Péronnet, op. cit, p. 41.

частни салони се събират либерални дворяни - Лафайет, Талейран, Кастелан, Ларошфуко-Лианкур, братята Ламет, Мирабо, философът Кондорсе, публицистът Брисо, абат Сийес и други учени и общественици¹⁸. Клубът се превръща бързо в "академия на нацията", тъй като на неговите свободни заседания се изказват мнения, изработват се искания и жалби, изпращат се съмишленици на клуба за агитация в провинцията. В салоните на Дюпор се събират амбициозни личности, хора, "които не са формирани да слушат", противоречиви в оценките си, което ги довежда често до недоразумения¹⁹.

Кралят и министрите са обсипани с писма, предложения и различни съвети. Някои образовани граждани приемат поканата на Бриен като задължение на всеки да се обърне към Луи XVI и много често описват свои конкретни житейски неволи. В други обаче има рационални идеи и предложения. Показателно в това отношение е обръщението на Мирабо до министъра на външните работи, в което мотивира необходимостта на депутатите от Генералните щати да бъде предложен конкретен план за бъдещето на Франция, който те да одобрят. "Аз имам този план и той е в състояние да ни спаси от заговорите на аристокрацията, от бунтовете на демокрацията и от голяма анархия"²⁰. Мирабо предлага да се подготви проект за конституция, която ще позволи да се "обединят кралската власт с народа срещу привилегированите".

Както сполучливо определя А.З.Манфред, Мирабо, който многократно грешил в личния си живот за съдбоносни неща, в същото време имал удивително вярна представа за характера и тенденциите в общественото развитие на Франция²¹. Още в навечерието на изборите той е наясно, че правителството няма определена програма, че единството на нацията е сериозно нарушено, че кралският трон е заплашен. Но оскандален в личния си живот, мразен от кралицата и нейните приближени, противник на Некер, въпреки демонстрираното уважение към

¹⁸ F. Furet, D. Richet, La Révolution française, Paris, 1973, p. 66.

¹⁹ G. Chaussinand-Nogaret, Mirabeau, p. 105.

²⁰ Пак там.

²¹ А.З.Манфред, Три портрета..., с. 201.

монархията, призивите на Мирабо остават без точен отговор. Твърде бързо обаче ораторският талант и разумните предложения го издигат на преден план, но като оратор и водач на третото съсловие. Обърнал гръб на амбициозните му предложения, Луи XVI си спечелва опасен противник, а третото съсловие се сдобива със забележителен оратор и трибун. И макар че по време на изборната кампания и други фактори ориентират Мирабо към непривилегированите, неговите предложения към министрите и към краля съдържат дълбок политически разум.

Междувременно, верен на тактиката си да лавира, Некер свиква през ноември и декември 1788 г. втора асамблея на знатните, която да се произнесе по основния въпрос тогава - начина на представителство на трите съсловия²². В тяхната позиция не се забелязва никаква промяна - знатните настояват на третото съсловие да се предоставят само една трета от депутатските места, така, както и през 1614 г. Некер се опитва да ги уговори за известна отстъпка - изравняване на представителите на духовенството и на дворянството с тези на цялото трето съсловие, като се мотивира с порасналата му роля в цялостния живот на кралството.

Предложението на Некер се приема от знатните като грубо посегателство върху техните привилегии и нарушение на феодалните права. В такъв дух е отправен протестът до краля от неговите братя и още неколцина принцове. "Държавата е в опасност - пишат те, - подготвя се революция в принципите на управлението. Ще бъде атакувано правото на собственост, неравенството на състоянията ще бъде представено като обект на реформите... Ваше величество би ли се решил да жертвува, да унизи своето смело, старинно и почитано дворянство"²³?

Този път Некер се ориентира бързо и настоява пред краля за увеличаване на депутатите от третото съсловие в Генералните щати. Той се позовава и на промененото становище на членовете на парижкия парламент, които под влияние на

22

В.Г.Ревуненков, Очерки по истории Великой французской революции. Падение монархии 1789-1792, Ленинград, 1982, с. 59-60.

23 В.Г.Ревуненков, цит. съч., с. 59-60.

широкото политическо движение в полза на третото съсловие дават съгласието си за удвояване броя на депутатите. Предложението на Некер е одобрено от кралския съвет на 27 декември, но без да се уточни следващият по значение въпрос — как ще се извърши гласуването в бъдещите Генерални щати. При положение че се съхрани предишният ред с гласуване по съсловия, удвояването на депутатите на третото съсловие загубва своето практическо значение, тъй като непривилегированите отново остават с право на един глас. Затова тяхното единодушното желание е подкрепено от либералните дворяни и голяма част от духовенството, да се извърши промяна и в начина на гласуване, като се предостави на всеки депутат право на глас. Верен на своята позиция, този път Некер не се ангажира с конкретно предложение.

Почти един месец по-късно, на 24 януари 1789 г., е публикуван указът на Луи XVI относно свикването на щатите и реда за провеждането на изборите. Макар че и в този документ не се дава ясен отговор за начина на гласуване, той е посрещнат с огромен ентузиазъм. В представите на милиони французи тогава този акт се равнявал на мирна революция, осъществена съвместно с краля. В писмо до Некер кралски офицери отбелязват: "Уважаваме щастливата революция, която се подготвя и която ни дава надежда във върховното събрание на френската нация, обявено и обещано от Негово величество"²⁴. Свещеник от Поату съобщава, че след като е прочел от църковния амвон кралския указ, повечето от неговите слушатели са били обхванати от "чувства на възхищение и благодарност". А бъдещ депутат доверява: "Не може да се четат писмата за свикването и преамбюла на регламента, без да се развълнуваш до сълзи"²⁵.

Обективно кралският указ не дава основания за подобен оптимизъм. В него Луи XVI определя на бъдещото събрание на представителите на нацията ролята на съвещателен орган. "Да ни помогнат да излезем от затрудненото положение, в което се намират нашите финанси..." — обявява той наред с

²⁴ Recueil des documents relatifs à la convocation des Etats généraux de 1789, Paris, t. 1, 1894, p. 3.

²⁵ Пак там, с. 15.

искането "да бъдат следвани старите обичаи, доколкото това е възможно". Най-сетне изборният механизъм е изключително сложен²⁶. Кралят постановява изборите да се извършат по байажи и сенешателства, така както през 1614 г. Следва да се отбележи, че това старо феодално административно деление на страната вече е отпаднало. Пак в духа на средновековната традиция монархът призовава всички поданици да му изпратят оплакванията си, в които да включат конкретни искания. Следователно наред с определянето на депутатите французите получават право да формулират конкретни предложения по всички вълнуващи ги въпроси.

Какво отличава изборната кампания през първите месеци на 1789 г.? На първо място повишената политическа активност на широки слоеве от френския народ. Мобилизирали до краен предел своите творчески сили, литератори, философи, учени, патриоти публикуват десетки памфлети, размишления и призови. Едва ли не всеки образован французин се чувствава задължен да предложи свой модел за реформи или проект за създаване на конституция. В печата се публикуват десетки обръщения до избирателите, формулирани са радикални поръчения за политическо равенство, за премахване на привилегиите и т.н.

През януари 1789 г. е отпечатана малката по обем брошура на абат Сийес /1748 - 1836/ - "Какво представлява третото съсловие?". Дотогава френският обществен живот не познава съчинение, в което така смело, ясно и категорично да се характеризират съсловията и тяхната роля в обществения живот - паразитизмът на знатните срещу творческата енергия на третото съсловие. "Третото съсловие е силен мъж, едната ръка на който е вързана, но неговите права са равни на нула" - пише Сийес. Насочена пряко срещу знатните, брошурата получава изключителна популярност - тя се препечатва, нейни пасажии се цитират като аргументи при възникващата полемика с привилегированите²⁷. Само три седмици след нейното отпечатване вече са продадени тридесет хиляди екземпляра, популярност, непозната за издателската практика на XVIII в. във Франция.

²⁶ Ж. Жорес, Социалистическая история..., с. 217 и сл.

²⁷ Н. Vergase, op. cit, p. 12.

Наричат Френската революция от 1789 г. "Дъщеря на Просвещението". Това определение съдържа дълбок смисъл и то отчита огромната роля на френските просветители за активизиране на буржоазията и на цялото трето съсловие в борбата срещу абсолютизма. През изборните месеци Париж става средище на всички недоволни, които подготвят бъдещата революция в умовете на хората. В 600-хилядния град работят полулегално над сто печатници, множат се клубовете и това обстоятелство позволява на столицата да увлече цялата страна във вихрушката на новите идеи²⁸.

Втората характерна особеност на изборната кампания е сложната стопанска обстановка във Франция. След 1785 г. страната изживява няколко последователни неплодородни години, които се отличават с голямо засушаване. Реколтата от зърнени храни е буквално посредствена и абсолютно недостатъчна за нуждите на страната. Студените зими и природните бедствия засягат чувствително и лозарството - отрасъл, който ангажира средствата и труда на милиони французи. През зимата на 1789 г. цените на зърнените храни, а следователно и на хляба се повишават рязко и почти се изравняват с дневната заработка на манифактурните работници в Париж и големите градове. Слабата покупателна способност на населението довежда до ограничаване на производството: текстилната индустрия работи съвсем епизодично и произвежда едва половината в сравнение с миналите години²⁹, а строителството е почти цялостно парализирано³⁰.

Бунтове на недоволство от скъпотията, от липсата на храна, от безработицата съпътствуват изборителната кампания. Десетки банди се появяват в провинцията и в Париж, за да се снабдяват по насилствен път с хляб. Разбойничеството и просията се увеличават преди революцията три-четири пъти. Цяла Франция е обхваната от обстановка на несигурност, на тревога и отчаяние - в началото на 1789 г. само в Лион има двадесет хиляди безработни, дванадесет хиляди са в Абвил³⁰.

²⁸ M. Reinhard, *Nouvelle histoire de Paris. La Révolution /1789-1799/*, Paris, 1971, p. 17-18.

²⁹ P. Goubert, M. Denis, 1789. *Les français ont la parole. Cahiers de doléances des Etats généraux*, Paris, 1964, p. 22-24.

³⁰ F. Furet, D. Richet, *op. cit.*, p. 60.

Най-видимото проявление на голямата криза остават цените, които непрекъснато се увеличават и правят недостъпни за милиони французи редица стоки от първа необходимост. На свой ред те отказват да плащат данъци, изпълват се със злоба по отношение на знатните, негодуват срещу техните многобройни привилегии³¹.

Надеждите за промени на цялото трето съсловие, на либералните дворяни, на спечелените от либералните идеи свещеници вече се свързват единствено с Генералните щати. Този факт придава на изборната кампания изключителна динамика, защото пред представителите на нацията стои изключителна отговорност – да изведат страната от политическата и стопанската криза. "Ако ние не изберем добре нашите депутати, ако те не разберат добре тяхната мисия – обявява Мирабо в публична декларация, – политическата свобода може да бъде пожертвувана пред деспотизма"³². Предупреждение, изпълнено с достатъчно трезв смисъл, защото дългоочакваните избори започват през март по съсловия.

За трите съсловия изборите преминават по различен модел. Първите две съсловия имат право да изберат по триста депутати, но за дворянството изборите са преки, а за духовенството обикновено – двустепенни. Но и при едните, и при другите съществуват възможности за представяне на дребното дворянство и низшето духовенство³³. Що се отнася до третото съсловие, което получава право на 600 депутатски места, се предвижда изпълнението на сложна избирателна процедура, включваща първични събрания на три или дори четири етапа. На тях обикновено представителите на буржоазията успяват да се наложат с красноречие над своите избиратели и да получат по-голямо представителство.

Изборите показват, че и трите съсловия не се отличават със социална еднородност. Привилегированите избират мнозина привърженици на радикалните реформи и по такъв начин улесняват бъдещата борба на третото съсловие за гражданско равенство. В края на април, когато завършват окончателно из-

³¹ А.В.Адо, цит.съч., с. 83 и сл.

³² G. Chaussinand-Nogaret, Mirabeau, p. 105.

³³ А.Собул, цит.съч., с. 94.

борите, се оказва, че от 291 депутати на духовенството повече от 200 са с либерални настроения, като абат Грегوار, епископ от Нанси, архиепископа на Екс - Боажлен, архиепископа на Отьон - Талейран³⁴. Защитниците на стария режим остават малцинство, оглавявано от абат Мори.

Дворянството се оказва далеч по-привързано към "стария режим" и привилегиите, с които многопосочно е улеснено. От избраните 270 депутати в Генералните щати едва една трета са привърженици на "патриотичната партия". Към тях се числят маркиз Лафайет, виконт дьо Ноай, херцог Егийон. Заслужава внимание фактът, че мнозинството монархисти са от средите на дребното дворянство от провинцията. В Генералните щати техен лидер става младият офицер Казалес, ревностен роялист, енергичен оратор и защитник на "стария режим"³⁵.

Следователно общо половината от депутатите на дворянството и на духовенството са обективно подготвени от просветителските идеи за радикални промени в политическия и стопанския живот на Франция. Липсата на единство сред привилегированите улеснява представителите на третото съсловие в намеренията им да изтръгнат от краля съществени отстъпки. В политическия живот на кралството през 1788 - 1789 г. се оформят два враждуващи блока - привърженици и противници на реформите, докато Луи XVI почти от самото начало на кризата остава в ролята на арбитър между тях. С други думи, в навечерието на революцията борбата се води не толкова срещу краля, колкото и парадоксално да изглежда това на първо време, колкото срещу здраво вкопчените в своите феодални права дворяни и висши духовници. По наше мнение в това се състои и третата съществена особеност на избирателната кампания за Генерални щати.

Ролята на посредник между двата враждуващи лагера обаче не може да се изпълнява безкрайно. С всеки изминат ден, с приближаването на изборите и първите заседания Луи XVI е принуден да определи своето отношение и да напусне позицията на пасивен наблюдател. Зашото, почувствували заплахата,

³⁴ E. Lavise, Histoire de la France contemporaine, t. I, La Révolution /1789 - 1792/, Paris, 1920, p. 10-11.

³⁵ А. Собоул, цит. съч., с. 96.

знатните апелират към краля да не приема исканите промени, интригантствуват пред кралицата и принцовете по отношение на депутатите от третото съсловие³⁶. В същото време републиканските идеи са малко популярни и широките слоеве на френския народ все още вярват в легендата за добрия крал и неговите недобросъвестни министри³⁷. Дори абат Сийес в популярната си брошура грижливо избягва да засегне кралската власт, а насочва своята справедлива критика единствено срещу привилегированите.

При третото съсловие изборите преминават сравнително спокойно, с ентузиазъм и много надежди. Избирателни права получават всички мъже над 25-годишна възраст, плащащи данъци, но наличието на многостепенна изборна процедура изключва възможността между депутатите да попаднат обикновени работници и селяни. На първичните събрания превес вземат най-речовитите, които бързо и ловко овладяват разискванията и привличат вниманието към себе си - юристи, промишленици, богати земевладелци³⁸. Те обещаваат на цялото трето съсловие промени, редактират поръченията, вдъхват надежди, изобличават привилегированите.

През март и април 1789 г. цяла Франция - от Елзас до Прованс и от Бретан до Шампан, е заразена от изборните условия и резултати. Поради скъпотията и недостига на хра-

³⁶ E. Lavise, op.cit., p. 15.

³⁷ За разлика от своите предшественици Луи XVI е образован и морален човек. Той се занимава с астрономия, прекланя се пред Гибон и сам превежда на френски език части от неговите исторически трудове. Добродушен по характер, Луи XVI нямал качества на владетел - той е колеблив, непостоянен, податлив на внушенията на кралицата и министрите. Отбелязваме тези обстоятелства, тъй като в историческата литература се разпространява от отделни автори сравнително неправилна представа за Луи XVI като за ограничен и едва ли не малограмотен владетел. Вж. последните изследвания на E. Lever, Louis XVI, Paris, 1985; G. Bardoune, Les Rois qui ont fait la France. Louis XVI, Paris, 1983.

³⁸ В.Г.Ревуненков, цит.сч., с. 62.

нителни продукти политическата атмосфера остава експлозивна. В деня на изборите в Марсилия започва истинска революция: улиците се изпълват с работници, появяват се въоръжени групи, които обграждат кметството и настояват за намаляване на цените³⁹. Носят се призови за нападане на затвора, за влизане в къщата на интенданта. Изплашени до смърт, градските власти пишат на Мирабо с молба за съдействие: "Всичко е загубено, ако трябва да се отстъпи на народа, всичко ще бъде разрушено, ако се използва сила. Вашето присъствие може би ще успокои нещата"⁴⁰.

Широко популярен сред третото съсловие на цялата провинция, Мирабо пише веднага своето "Обръщение към населението на Марсилия", в което убеждава гражданите да отстъпят и да се съгласят с временното увеличение на цените. Той посещава града и неговите речи внасят успокоение. Без да заема каквато и да е длъжност, без да разполага с официални полномощия, Мирабо се превръща в политически арбитър на цялата провинция⁴¹. С подобна мисия той се появява в Екс, където го очакват десет хиляди души, а буржоата му изпращат депутация след депутация.

Омаяни от неговото ораторско изкуство, от острата критика срещу привилегированите, от чиито среди произлиза, от призивите му за единство на нацията под върховенството на краля, жителите на Южна Франция са изпълнени с дълбока вяра към Мирабо. Неговата ясна политическа програма ентузиазира тълпите, защото малцина тогава във Франция си дават ясна сметка, какъв реален облик следва да получат реформите в кралството. Проектите на Мирабо допадат на общата нагласа за промени, докосват се до съдбоносни и мечтани проекти за бъдещето на френския народ. Понякога неговите словесни нападки отиват много по-далеч от действителните му намерения, но изборната пропаганда допуска подобни волности.

Мирабо импонира на съвременниците си с идеите за политическо равенство, за премахване на съсловните привилегии и различните феодални ограничения. През тези месеци той

³⁹ G. Chaussinand-Nogaret, op.cit., p.118.

⁴⁰ А.З.Манфред, Три портрета..., с. 211.

⁴¹ Пак там.

е изпълнен с колосална енергия и подготвя десетки речи, обръщения и памфлети. "Аз бях и до гроб ще бъда привърженик на политическата свобода - отбелязва той и добавя, че предпочита да бъде привърженик на народа, отколкото на знатните. Защото привилегиите ще свършат, а народът е вечен"⁴².

Подобни декларации изпълват гражданите на Прованс с ентузиазъм и неговото преминаване през провинцията е истински триумф. В Ламбек въодушевената тълпа разпряга каретата му и хората застават на местата на конете, за да я теглят. "Аз виждам как хората са станали роби, а тиранията се е отпечатала даже върху благодарността. Мои приятели - обръща се Мирабо патетично към събраните, хората не са родени, за да носят един човек, а вие го носите вече премного. В Марсилия по неговите думи се събират повече от сто хиляди души, които го слушат с интерес и изключително внимание. Мирабо е изпълнен с гордост, тъй като най-индустриалният град на Южна Франция е готов да го избере за свой депутат.

Заедно с Мирабо третото съсловие оказва доверие на още 25 либерални дворяни и ги избира за депутати в Генералните щати. В Риом предлагат да изберат Лафайет, ако интригите срещу него пред кралския двор попречат на неговата кандидатура при знатните. Този факт е също показателен и видимо странен - третото съсловие се доверява на дворяни и в тяхно лице вижда достойни защитници на свободата. Тяхната съпричастност с идеите за политическо равенство и очевидната нужда от авторитетни водачи обясняват предпочитанията на буржоазията, градското население и селските маси към тях.

В крайна сметка третото съсловие избира общо 578 депутати, сред които преобладават юристите /повече от половината/, между тях са бъдещите водачи на революцията - непознатият все още Робеспьер е избран в Арас, Льо Шапюлие - в Рен, Петион - в Шартр, Муние и Барнав - в Гренобъл. С уважение се гледа на учените и литераторите - астронома Байи - член на академията, писателя Вожани, икономиста Дяпон дьо Немур, приятел на Тюрго. Третото съсловие избира и около 150 представители на деловите среди - банкери, търговци, богати земевладелци, но нито един работник, нито пък селянин без земя.

⁴² G. Chaussinand-Nogaret, op. cit., p. 110.

Определянето на депутатите представлява само едната страна на изборната кампания през 1789 г. Според установената традиция от средновековието всяко свикване на щатите се придружава с правото на поданиците да се оплачат на краля, да споделят с него своите неволи и естествено - да помолят за неговото съдействие. През 1789 г. избирателите пристъпват с голямо внимание към подготовката и формулирането на поръченията и чак след това осъществяват изборите. Политическата и стопанската обстановка във Франция по това време дава повод за необозримо количество искания от различен характер, чието изучаване позволява да се представят социалните различия във френското общество.

Редактирането на поръченията от отделните общини и професии преминава доста оспорвано. Запазени са документи, в които най-често бедни селяни и работници се оплакват, че техните желания не са взети предвид и не са записани. Жалбите на избирателите най-често регистрирал най-грамотният - свещеникът, нотариусът или общински служител, които си позволявали своеволия. Другаде поръченията са заимствувани от съседни общини, повлияни са от патетичния тон на памфлетите и разпространяваната политическа литература⁴³. След брошурата на Сийес широка популярност получава памфлетът на Камил Демулен - "Свободна Франция", който апелира за създаването на ново общество, в което няма да има нито продажба на длъжности, нито наследствена аристокрация, нито данъчни проблеми.

Да се изучат всичките 60 хиляди поръчения на трите съсловия, които са различни по обем, но понякога доста внушителни, представлява изключително трудна изследователска задача. От друга страна, да се отминат без коментар означава да се създаде непълна представа за предреволюционния период. Кои са основните проблеми, които са разисквани от избирателите?

Поръченията свидетелствуват, че френското общество е подготвено за промени, тъй като в почти всички тях се настоява за въвеждането на конституция и за редовното свикване на Генералните щати. Дворяните от байжа Монтрьой сюр

⁴³ G. Lefebvre, Les paysans du nord pendant la Révolution française, 1959, Bari, p. 344.

Мер обясняват всички нещастия на французите с "нарушаването на конституцията и неспазването на добрите закони"⁴⁴. Те настояват пред краля за приемането на нова конституция, която да ги избави от "деспотичния режим", при който живеят. Почувствували радикалния характер на своите поръчения, тези дворяни декларират на Луи XVI, че Пикардия е най-старата провинция, свързана с короната.

Подобни конкретни искания за бъдещото политическо устройство на Франция съдържат тетрадките с поръчения на третото съсловие от Париж. В тях открито се предлага създаването на конституционна монархия и съвместно управление на Генералните щати и на краля. "Във френската монархия законодателната власт принадлежи на нацията съвместно с краля - се сочи в поръчението, - а само на краля принадлежи изпълнителната власт"⁴⁵. По-нататък избирателите от столицата настояват събирането на всеки данък да бъде узаконявано само от нацията, като Генералните щати бъдат периодично свиквани на всеки три години.

Но и в този случай монархическите чувства са подчертано силно изразени. "Личността на краля е свещена и неприкосновена - се отбелязва в поръчението. - Заемането на трона е наследствено от кралската фамилия... При всеки нов владетел депутатите от Генералните щати се събират дори и без друг повод." Изобщо в нито едно поръчение не се поставя под съмнение управлението на Бурбоните и най-често Луи XVI се обявява за наследник на най-енергичните френски владетели в средновековието - Луи XI, Луи XII и Анри IV.

Следователно желанието да се ограничи абсолютизмът е често съпътствувано с дълбоко уважение към короната. Първоначално мнозинството от избирателите приемат свикването на Генералните щати не като израз на затрудненията, в които се намира кралят, а едва ли не като проява на почит към френския народ. "Ние чувствуваме, Ваше Величество, много по-живо, отколкото можем да го засвидетелствуваме, целия размер на доброто, което се разпространява във всички части на това кралство, с възстановяването на Генералните щати" - пишат жителите на старинния град Лангр, роден град

⁴⁴ P. Goubert, M. Denis, op. cit, p. 55.

⁴⁵ Пак там, с. 68-69.

на Дени Дидро⁴⁶. Другаде се възхвалява мъдростта на краля, благодарение на която е преодолял съпротивата на знатните и е премахнал бариерите, които вече десетилетия "разделят монарсите от техния народ". В някои поръчения монархическите преклонения са невероятни, като се имат предвид сложните социални условия, при които се провеждат изборите през 1789 г. "Родени в една монархия - се отбелязва в такова поръчение, - ние искаме същото управление, тронът да бъде наследствен, а не избран и да бъде вечно зает от Бурбоните", докато търговци и фабриканти на шапки от Марсилия само декларирали: "...ако мъките ни са вече минали, нашата благодарност няма да премине никога".

Следвайки средновековната традиция, всички поръчения са адресирани до краля, изпълнени с наивна вяра и трогателна покорност. С много болка и голямо почитание към Луи XVI е изпълнено поръчението на селяни от околностите на Руан. В него те се оплакват от богатите земевладелци, които започват да купуват жито от дребните производители още през септември 1788 г. под предлог, че събират семе за посев. Тази търговия продължава до януари 1789 г., когато бедните изцяло изчерпват своите запаси и цените рязко се повишават. "Без Вашата помощ, Ваше Величество, всичко е загубено за бедните. Помогнете на хората, които са готови да пролеят своята кръв за короната и за славата на държавата" - пишат те⁴⁷.

Наред с краля големи надежди за положителни промени се възлагат на първия министър Некер. Той се обявява в много поръчения за най-просветения и най-известния между добрите министри на Франция. Избирателите от Вител са упълномощили своите депутати да му засвидетелствуват тяхното уважение, надеждите на нацията и нейното доверие. Обратно, мнозинството от министрите се обвиняват в недобросъвестност, в злоупотреби и на тях се приписва цялата вина за печалното състояние на кралските финанси. В някои поръчения се настоява Генералните щати да се възползват от правата си и да ги съдят⁴⁸.

⁴⁶ P. Goubert, M. Denis, op.cit., p.39.

⁴⁷ Пак там, с. 110-111.

⁴⁸ Пак там, с. 44.

Независимо от уважението към краля избирателите от третото съсловие не са уверени, че неговите усилия ще бъдат достатъчни за осъществяването на необходимите радикални промени. Единственият институт, на който се доверяват милиони французи, са Генералните щати. Ето защо техният статут - организация, права, начин на гласуване - се обсъжда с изключително внимание. Определени надежди се възлагат единствено при тяхното периодично свикване, както и при осигурено по-широко представяне на третото съсловие в тях. "Ако това свикване на щатите остане изолирано, то няма да допринесе достатъчно полза" - се отбелязва в едно от поръченията, а в друго се настоява депутатите от първите две съсловия да бъдат в еднакъв брой с тези на третото съсловие, при което и жителите от селата да бъдат пропорционално представени⁴⁹.

В този смисъл интерес представлява и становището на избирателите от трите съсловия в Лангр. В своето поръчение до Луи XVI те без заобикаляне отбелязват, че Генералните щати се свикват, за да "поправят сегашното безредие", но изтъкват, че те не са в състояние да гарантират кралството от "друго безредие в бъдеще". Така мотивирани, те настояват за гарантирано и периодично свикване на представителите на нацията, защитени от инсинуациите на министрите.

В поръченията на много общини настоятелно се поставя проблемът за националното единство. Различията в мерните единици и в организацията на търговията предизвикват различни трудности, ограничават печалбите и пречат на формирането на единен вътрешен пазар. В отделни райони на Франция дори в края на XVIII в. са съхранени полусредновековни ограничения и регламенти, които пораждат ежедневни протести и водят до безконечни съдебни процеси. По този повод избирателите от Фле, селище по долината на р. Лоара, пишат: "Ще бъде насърчително за нацията всяка провинция да се управля-

⁴⁹

Най-задълбочено и най-последователно поръченията на избирателите са изследвани от Жан Жорес и Жорж Льофевр. В първия том на своята "Социалистическа история на Френската революция" Жорес посвещава много страници на жалбите на третото съсловие, с. 241 - 305; В Льофевр вж. цит. съч., с. 351 и сл.

ва чрез един и същ обичай, да има една и съща мярка за всичко, което се продава"⁵⁰.

В поръченията на избирателите критиката срещу кралската администрация и срещу дейността на интендантите е единнодушна. Напомня се за очевидни злоупотреби, за данъчни произволи, за недопустими отклонения от законността, застрашаващи свободата и собствеността на третото съсловие. Избирателите от град Берг наричат администрацията "произволна по принцип" и "незаконна по форма". Според тях тя е изобщо "несправедлива, пагубна, разрушителна". А в друго поръчение ролята на разполагащите с изключителни пълномощия висши кралски чиновници е оценена като "непопулярна".

Подобни упреци се отправят и към сенъориалното правосъдие - алчност на съдиите, липса на достойнство и безконечни злоупотреби от тяхна страна. Настоява се за демократизиране и хуманизиране на съдебната процедура, за премахване на обидните "летр дьо каше"⁵¹. Посочени са различни примери, които пораждат съчувствие към жертвите на тези кралски "писма" и се настоява за тяхното освобождаване от затворите. Съдилищата в кралството са с толкова принижен авторитет, че третото съсловие настоява само да избира своите съдии, както и свещениците си. Избирателите уверяват краля, че ще поверят правосъдието на най-честните хора от всички провинции.

Тетрадките с поръчения и оплаквания рязко се поляризират, когато се засягат привилегиите на знатните и техният бъдещ статут в държавата. Третото съсловие настоява за данъчно равенство, при все че отношението към привилегированите е твърде различно в отделните провинции. Буржоата, селяните и градските занаятчии са най-враждебно настроени срещу дворяните и висшите духовници в онези провинции, където данъчните тежести са най-големи и привилегиите най-внушителни. Повлияни от агитацията в Париж и големите градове,

⁵⁰ P. Goubert, M. Denis, op. cit., p. 51.

⁵¹ E. Lever, op. cit., p. 195. В някои тетрадки се сочи, че кралските "летр дьо каше" са много сполучлива форма за освобождаване на обществото и семействата от лоши поданици - пияници и др.

от нестихващите селски вълнения, от брошурите и патриотичната преса, редакторите на поръченията на третото съсловие привеждат на краля разнообразни доводи с оглед окончателното премахване на привилегиите. "Знатните печелят от всичко, разполагат с всичко и искат да бъдат освободени от всичко; ако знатните командуват армиите, то третото съсловие ги съставя, ако знатните пролеят една капка кръв, то третото съсловие я пролива като ручей. Знатните изпразват кралската хазна, третото съсловие я пълни, накрая пак то плаща всичко и не печели от нищо"⁵².

Шедро раздаваните пенсии и синекурни длъжности на висши офицери, на интендантите и любимци на двореца предизвикват много упреци. При това обвиненията в тетрадките на третото съсловие са така солидно обосновани, толкова точно формулирани, така силно изобличителни, че у читателя не остава съмнение за действителните намерения на избирателите, при положение че се съхрани предишният порядък. "Ако Вие знаехте, Ваше Величество, с колко пот, с колко сълзи са оросени парите, които влизат във Вашите каси, без съмнение Вашата добрина ще бъде занапред една преграда срещу нахалните искания на хората, които изразходват само за един ден постъпленията от данъците на хиляди Ваши нещастни поданици"⁵³.

Въпросът за равенството във всичките му проявления на обществения и социалния живот - равни политически права, пропорционално на доходите данъчно облагане и т.н., се поставя с особена острота от буржоазията и градските низини. Те се мотивират със своя принос в изхранването на страната, в създаването на нейните богатства, докато "един знатен, знаеш добре да танцува, умело да язди коня и да върти саблята..." е напълно безполезен. В този смисъл доръченията им са изпълнени с десетки въпроси - справедливи и разумни: "Защо всеки индивид не допринася еднакво за поддържането на короната?", "Дворянството и духовенството не трябва ли да имат същия интерес при запазването на богатствата на земята?", "Защо само знатните имат оръжие?" и т.н.

Селяните се оплакват от правото на лов на дворяните в техните земи, което им пречи сериозно да развиват своето

⁵² P. Goubert, M. Denis, op. cit., p. 72.

⁵³ Пак там, с. 73.

стопанство. "Как удоволствието от лова струва храната на хората?" - протестират селяни от Кроази ан Бри. В друга жалба се сочи, че по същата причина "трите най-големи врагове на френското селско стопанство са гълъбите, зайците и монасите", като се има предвид забраната да се унищожава дивечът, предмет на дворянския лов и данъка десятък в полза на църквата. Сеньориалните права са повод за безброй оплаквания до краля, защото наред с регламентираните данъци и плащания селяните са задължени към дворянина и с много други - подзуване на мелница, плащания за женитба, погребения и др. "Ние уважаваме законните права на господата дворяни - казват те - но няма ли край на незаконните права, на смешните права, на тираничните права?"⁵⁴ А занаятчиите от Понт Лабе декларират на краля, че повече няма да плащат на сеньорите, а ще внасят парите на болниците за издръжка и храна.

Това дръзко изразявано желание на третото съсловие за премахване на привилегиите срещу естествено съпротивата на знатните. За тях налозите не са обикновена повинност; те преценяват плащането на данъци като принадлежност към простолудието и за дворянина е въпрос на чест да няма подобни задължения. Затова знатните отстояват своите свободи, мотивират се с историческата роля на дворянството и висшето духовенство. В поръченията на първите две съсловия от Прованс изрично се декларира, че те "никога няма да се съгласят с лишаването от сеньориални права", докато дворяните от областта Амон допускат възможността те да бъдат откупувани по ред, определен от Генералните щати⁵⁵.

Интерес в това отношение представлява и обосновката на дворяните от сенешателство Кастр и затова ще я представим по-подробно. Те напомнят на краля за декларацията на дук

⁵⁴ Сеньорът вземал от селяните пътни, мостови и пазарни мита, вземал даже пари, за да има в дома си селянинът печка. Само той можел да владее мелница, хлебопекарня, преса за вино, породисти животни, а селянинът бил задължен да плаща за тяхното ползуване. В.Г.Ревуненков, цит. съч., с. 9.

⁵⁵ Textes historiques 1789 - 1799. L'époque de la Révolution. Paris, 1980, p. 12.

Вандом през 1526 г. пред събранието на знатните в Коняк: "Аз говоря от името на едно съсловие, което знае по-добре да действа, отколкото да дискутира." Намеквайки за прилагането на сила и за възможностите на своето оръжие, дворяните от Кастр сеобръщат към Луи XVI: "Ние Ви предлагаме половината от нашето имущество, ако половината не е достатъчна - цялата, заедно с нашите саби и до последната капка на нашата кръв. Такъв е бил във всички времена и такъв ще бъде езикът на френските благородници"⁵⁶. Впоследствие в поръчението се сравняват правата на френското дворянство с тези на знатните от други европейски държави и се внушава на краля, че той е в правото си да ги "защити от посегателствата на третото съсловие".

Тези аргументи още веднъж потвърждават формулирания вече извод, че през изборната кампания на преден план излиза конфликтът между знатните и третото съсловие. Както при редактирането на поръченията, така и при избирането на депутатите в двата враждуващи лагера се издигат предложения за търсене на компромисни решения по основните въпроси и се апелира към краля като върховен арбитър. В същото време и от двете страни се налагат и широко разпространяват и крайни мнения относно привилегиите и политическото равенство. Обективно те имат най-голямо основание, защото кризата във френския абсолютизъм и слабостта на краля изключват възможността за помирение. Идеолозите на третото съсловие добре разбират, че ако те се изплашат от размаха на събитията и отстъпят, в продължение на десетилетия "старият режим" във Франция ще бъде цялостно съхранен. Следователно пред тях не съществува никаква друга алтернатива освен последователната и безкомпромисна борба с привържениците на стария политически и стопански статут в кралството⁵⁷.

Очевидно е, че всеки изследовател ще бъде сериозно затруднен при опитите си да представи дори само най-значимото, което се съдържа в поръченията на избирателите от 1789 г. Той е изненадан от широкия диапазон на въпросите, по които се дискутира. Възползувани от свободата на словото, от пра-

⁵⁶ P. Goubert, M. Denis, op. cit., p. 82.

⁵⁷ А. С. Собыл, Очерк по история..., с. 98.

вото да съобщят на краля своите тегоби, неговите поданици го отрупват с предложения, които ни най-малко не влизат в предварителните му планове за свикване на Генералните щати. Търговците се оплакват от лошите пътища и от различните такси, жителите на Париж настояват за укрепване бреговете на р. Сена, която при пълноводие залива домовете им, гражданите на гр. Вердон настояват да им се възстанови правото на риболов от р. Гарона. Най-сетне жените, заразени от общия ентузиазъм, при все че не участват в изборите, настояват за безплатни училища за бедните, за подобряване на здравеопазването и т.н.

Формулирайки най-общите тенденции в характера на поръченията, заслужава да се отбележат и исканията на новото, "четвъртото" съсловие, както го наричат още съвременниците. Те са с ясното съзнание, че третото съсловие е много различно в социално отношение. Наред с буржоазията, с различните категории селяни, с интелигенцията тетрадките до краля показват появата във френското общество на предпролетариата в селото и града - "голите ръце"⁵⁹. Техните оплаквания много рядко стигат до официалните инстанции, тъй като поръченията се редактират най-често от заможни хора. Но дори само тези, които са известни, представят картината на потискаща бедност, на социално безправие, на стаяван гняв.

"Голите ръце" споделят, че вследствие на кризата във френската икономика те са се разорили, че крупните земевладелци са завладели техните земи, че са обречени на гладно съществуване. От Орлеан, от Ним, от Сен-Мексан те съобщават за увеличената бедност, както и за умножените кражби, просяци и разбойници⁶⁰. "Орачи и работници" от Понт Лабе се оплакват, че буржоата от тяхното селище отказват да изслушат жалбите им и да запишат техните искания. Затова те

⁵⁸

Cahiers de doléances des femmes en 1789 et autres textes, Paris, 1981, p. 28-29.

⁵⁹

Коментирайки определенията "плебейски маси" и "предпролетариат", които обикновено се използват от съветските историци, А. Сובул предлага като по-точен термина "санкюлотти". А. Sobvul, La France à la veille de la Révolution, Paris, 1974, p. 200.

⁶⁰

P. Goubert, M. Denis, op.cit., p. 102 - 105.

са с намерение да се съберат отделно и да регистрират своите оплаквания и срещу буржоазията. Подобен характер има жалбата на "бедните жители" от Варенжвил, която също не намира място в тетрадките.

Бедняците от селата поставят настоятелно искането за социална справедливост, за разумно представяне в Генералните щати на милионите бедни поданици. В много случаи "четвъртото" съсловие не крие своята враждебност по отношение на "петлите на селото" - т.е. земевладелците. В някои поръчения се стига до противопоставяне на селата и на градовете, както и на техните жители. Селяни от Бретан се оплакват, че депутатите в Генералните щати са по принцип винаги избирани от градовете, а тези от Сент Мартин Доксини определено завиждат на градския живот: "Жителите на градовете знаят достатъчно добре, че ние ги снабдяваме с храна, с дрехи и всички удобства на живота; те ни отвлечат нашите най-силни работници, за да ги направят безполезни домашни прислужници"⁶¹.

Поканата на Луи XVI към неговите поданици да го информират за своите желания чрез попълването на тетрадките с поръчения изпълва с доверие и задоволство мнозинството от милионите избиратели. Самият факт, че след десетки години им е предоставено правото да споделят своите жалби, ги кара да съзират началото на съществени промени. "Французите имат думата" е крилатата кратка фраза, която ги ентусиазира да изпълнят хилядите "кайета" с жалби, препоръки и настоявания, които понякога са по-категорични от действителните им намерения.

Естествено възниква въпросът, каква е съдбата на поръченията и в какво се изразява тяхната роля в развитието на революцията. Известно е, че развитието на събитията през 1789 г. следва с такава непредвидена бързина, че за детайлното проучване на постъпилите тетрадки не се създава благоприятна обстановка. Но този факт не дава основание за ни

⁶¹ Подробно за конфликта между градовете и селата вж. у Жорес, Социалистическая история..., с.288 и сл., а за началото на работнически сдружения у С.Л.Сытин, Рабочие организации во Франции накануне революции конца XVIII в., Французский ежегодник, 1974, М., с.307.

най-малко подценяване на цялата изборителна кампания - определянето на депутатите и редактирането на тетрадите, тъй като тя допринася за политическото "ограмотяване" на широки слоеве французи от третото съсловие. При дискусиите в първичните изборителни събрания се избистря окончателно цялостната политическа и социална програма на непривилегированите с нейните конкретни искания за промени с радикален характер. Борбата срещу знатните, срещу техните изключителни права допринася за сплотяването на третото съсловие независимо от неговата социална разнородност. Най-сетне, политическите модели на едно ново общество, проектите и формулираните предложения улесняват водачите на революцията при изработването и редактирането на нейните най-важни документи и закони - Декларацията за правата на човека и гражданина, Конституцията от 1791 г. и цялото законодателство на якобинците.

х х х

Свикването на Генералните щати през 1789 г. и тяхната дейност са важно събитие в новата история на Франция. Призовани да подпомогнат краля в решаването на финансовите въпроси, депутатите на третото съсловие съвсем не се примиряват с подобна роля. Заедно с някои либерални дворяни и духовници те се обявяват за Национално събрание, чрез което последователно узаконяват известна част от поръченията на своите избиратели. В този смисъл Генералните щати могат да се разглеждат като началния етап на продължителните борби на прогресивните сили за демократизиране на френското общество.

ГЕНЕРАЛЬНЫЕ ШТАТЫ ВО ФРАНЦИИ В 1789 ГОДУ

/Выборы, состав, поручения/

Христо Глушков

Резюме

В статье прослеживается хозяйственная и политическая криза во Франции накануне буржуазной революции и в конце 18 века, которая вызывает созыв Генеральных штатов. Автор анализирует выборные результаты и тетради с поручениями, которые французы отправляют королю по установленной Средневековием традиции. Выборы показывают, что три сословия не характеризуются социальной однородностью. Знатные выбирают в депутаты сторонников радикальных реформ и таким образом облегчают борьбу третьего сословия за политическое равенство.

В политической жизни Франции в 1788-1789 годах оформляется два враждующих блока - сторонники и противники реформ, тогда как король на некоторое время выполняет роль арбитра между ними. На выборных дискуссиях окончательно выясняется целостная политическая и социальная программа третьего сословия, в которой фигурируют конкретные требования перемен с радикальным характером. В том смысле Генеральные штаты рассматриваются автором как начальный этап в продолжительных борьбах прогрессивных сил за демократизацию французского общества.

LES ETATS GENERAUX EN FRANCE
/élections, composition, cahiers de doléances/

Hristo Glouchkov

Résumé

Le présent article traite de la crise sociale et politique en France à la veille de la Révolution bourgeoise et à la fin du 18 s. qui a imposé la convocation des Etats Généraux. L'auteur s'arrête plus en détails sur les résultats des élections et sur les cahiers de doléances que les Français adressent au roi selon la tradition médiévale établie. Les élections démontrent que les trois états ne se caractérisent pas par une homogénéité sociale. Les nobles ont élu leurs députés parmi les partisans des réformes radicales et de cette façon rendent moins difficile la lutte du Tiers état pour l'égalité politique.

Dans la vie politique française en 1788/89 se forment deux blocs opposés - les partisans et les ennemis des réformes, alors que le roi pendant un certain temps se fait l'arbitre entre eux. Dans les débats électoraux se définit clairement le programme politique et social du Tiers état. On y voit des exigences concrètes de changements de caractère radical. Dans ce sens les Etats Généraux sont considérés par l'auteur comme le début des longues luttes des forces progressistes pour la démocratisation de la société française.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXIV, кн. 3 Исторически факултет 1986-1987

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE DE "CYRILLE ET METHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXIV, livre 3 Faculté d'Histoire 1986-1987

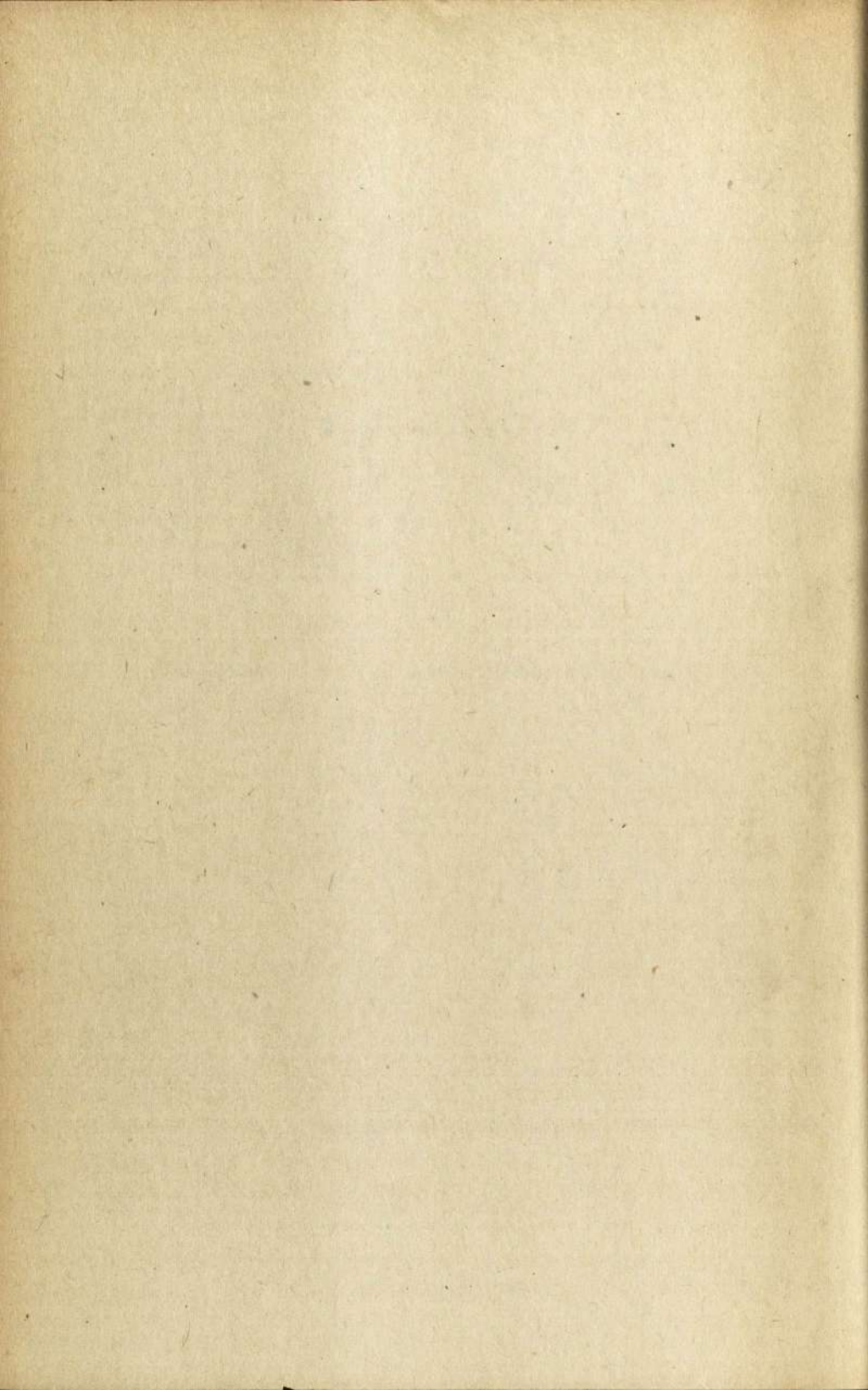
Косъо Пенчиков

ДОБРУДЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В МЕЖДУНАРОДНИТЕ
ОТНОШЕНИЯ /1919 - 1923/

Kossio Pentchikov

LA QUESTION DE DOBROUDJA DANS LES RELATIONS
INTERNATIONALES /1919 - 1923/

София, 1987

Времето от 1918 до 1923 г. представлява сравнително обособен период в историята на международните отношения. Краят на Първата световна война и победилата социалистическа революция в Русия доведоха света до небивала революционна криза, изразила се в мощния размах на социалнокласовите и националноосвободителните борби. Следвоенната революционна криза изостри в голяма степен международните отношения на Балканите и в Европа. То бе предизвикано както от новопоявилото се противоречие между световния империализъм и Съветска Русия, така и от несправедливите, грабителски постановления на Версайската система от мирни договори.

По стара инерция следвоенните противоречия на Балканите и в Европа често се отъждествяват само с взаимоотношенията между победители и победени, или между великите сили и малките и средните държави. Пренебрегва се обстоятелството, че мирните договори от Версай, Ньои, Сен Жермен, Трианон и Севър оставиха нерешени или решиха несправедливо териториалните и малцинствените проблеми в редица страни, и че борбата на поробените малцинства за национален суверенитет също бе неделяима част от сложния комплекс на международните отношения след Първата световна война.

Разглеждането на отделните политически направления в международните отношения на Балканите и в Европа като интегрални и подчинени на общите тенденции на външната политика по принцип е правилно. Тяхното изследване е необходимо, за да бъдат реализирани следните важни задачи: 1/ да се уплътни с нов документален материал и с нови проучвания всеки отделен детайл на балканските и европейските международни отношения; 2/ да се коригира изместването на центъра и предмета на някои досегашни изследвания¹ върху конкретната балканска политика на Румъния и Малката антанта, довело до някои ненаучни оценки и "удавянето" на отделни

¹ Кузманова, А., Балканската политика на Румъния 1933 - 1939, С., 1984, с. 7.

негативни елементи в цялостната дипломатическа история; 3/ да се ликвидира неоправдано пренебрежителното отношение към важни моменти от националноосвободителното движение на някои останали извън границите на България части от българския народ.

След Първата световна война съдбата на Добруджа, Македония и Тракия бе поставена за разрешаване от Парижката мирна конференция. Добруджанският, македонският и тракийският въпрос се превърнаха впоследствие в "част от европейския проблем за ревизия на следвоенното териториално и политическо устройство"². Това ги свързваше с общоевропейските и балканските политически комбинации. Решаваща роля в развитието им играеха великите сили, а спомагателна - страните победителки на Балканите.

Същността на добруджанския въпрос през 1918 - 1923 г. се съставляваше от няколко аспекта: борбата за запазването на Южна Добруджа към България /от Солунското примирие до изготвянето на Ньойския диктат/, въпроса за възвръщането на Южна Добруджа към България /през изследвания период той беше в т.нар. "теоретична фаза"³/, въпроса за малцинствените права на добруджанското население от нерумънски произход /църковни, училищни, езикови, граждански и др./, гарантирани от подписания на 9 декември 1919 г. Договор за малцинствата, въпроса за поземлената собственост на българите в Южна Добруджа.

Победените в Първата световна война Австрия, Унгария и България бяха твърде слаби, за да могат самостоятелно да отхвърлят ограниченията на Версайската система, чийто главен крепител се явяваше Франция. Тяхното медоволство се опитваха да използват за своите интереси другите велики държави:

Англия, желаеша да подкопае френското влияние в Европа и на Балканите;

Италия, стремяща се към хегемония на Балканите;

Германия, мечтаеша да унищожи Версайската система и да вземе реванш за загубената война.

Борбата между империалистическите държави за влияние на Балканите се преплиташе с борбата на самите балкански

43/6 ² Митев, Д., Политиката на английското правителство на Болдуин по македонския въпрос /1924 - 1929/, Векове, № 3, 1985, с. 28.

³ Кузманова, А., цит. съч., с. 15.

страни и създаваше "много сложен и заплетен възел на противоречия в Югоизточна Европа"⁴.

България, влязла в Първата световна война, водена от обективния си стремеж да обедини в единна държавност сънародниците си, оставени от Берлинския /1878 г./ и Букурещкия /1913 г./ договор под чужда власт, бе несправедливо наказана от победителите. Изработеният от тях Ньойски договор "осъди страната ни на враждебна изолация от балканските държави победителки и от техните покровителки - западните велики сили"⁵. Едно от важните звена на изолационистическата политика беше Румъния.

Румъния преследваше в Първата световна война както националнообединителни, така и чисто империалистически цели. Разбира се, Ленин с право считаше, че "държавното строителство на Балканите не е завършено"⁶. Обаче характерът на участието във войната се определя не от справедливите стремежи на народните маси, а от завоевателните замисли на румънската олигархия, която реализира обединението на румънския народ по империалистически - т.е. "по пътя на присъединяване на чужди територии чрез поробване на други народи"⁷.

Парижката мирна конференция санкционира анексирането на Буковина, Трансилвания, Добруджа и Бесарабия в полза на Румъния. По такъв начин тя увеличи своята територия на 295 040 кв. км /от 173 900/ и населението си от 7 904 404 д. на 17 343 549 д.⁸. Териториалното ѝ нарастване налагаше силен отпечатък на вътрешната и външната политика на управляващия буржоазно-чокойски блок. Вътре в страната се провеждаше засилена румънизация на новоприсъединените области, с

⁴ Волков, В. К., Германо-югославские отношения в 1933 - 1938 годах и развал Малой Антанты, Ежегодник германской истории, М., 1963, с. 131.

⁵ Пенков, С., Международни политически договори на българската държава, ИПр, № 3 - 4, 1981, с. 49.

⁶ Ленин, В. И., Събрани съчинения, т. 30, С., 1981, с. 340.

⁷ Виноградов, В. Н., Румъния в годы первой мировой войны, М., 1969, с. 134.

⁸ История Румынии 1918 - 1970, М., 1971, с. 34 - 35.

което се облагодетелствуваше буржоазията от "стара Румъния", и с определен успех се отклоняха социалните противоречия и сблъсъци в руслото на национализма. Външната и политика имаше за цел да запази и увековечи придобивките от войната.

В нашата историческа наука се е установило мнението, че буржоазна България, изтощена от войните и от тежките репарации, намираща се в пълна международна изолация, не можа да окаже съществена подкрепа на своите потиснати сънародници⁹. По принцип тази постановка не подлежи на дискусия, но се нуждае от известна детайлизация. В периода на управлението на БЗНС българската дипломация направи немало, за да постави добруджанския въпрос под гаранцията на европейските държави и по този начин с успех парира първите асимилационни инициативи на румънските власти. Самото добруджанско население от своя страна се вдигна на мощна националноосвободителна борба, която в голяма степен възпрепятствува обезбългаряването на областта. Именно тези две характерологични черти съставляват главната същност на добруджанския въпрос през изследвания период, поради което те ще бъдат главният предмет на настоящото изследване.

Българската историческа наука разполага вече със значителни проучвания върху балканските и европейските международни отношения през посочения период¹⁰, върху териториалните и малцинствените борби на българското население в Ма-

⁹ Пандев, К., Палешутски, К., Българското националноосвободително движение след Берлинския конгрес /1878 - 1941 г./, ИПр, № 3 - 4, 1981, с. 95.

¹⁰ Несторов, Хр., Ньойският договор за мир и грабителската и контрареволуционна политика на западните империалисти в България /1919 - 1923 г./, Год. СУ, ФИФ, 50, 1, 1956, с. 177 - 240; Христов, Хр., България, Балканите и мирът 1919, С., 1984; Манчев, Кр., Бистрицки, В., България и нейните съседи 1931 - 1939. Политически и дипломатически отношения, С., 1978; Димитров, И., България на Балканите и в Европа, С., 1980.

кедония¹¹ и Тракия¹². Съществуват, макар и немногобройни, интересни разработки върху вътрешноикономическите и политическите аспекти на добруджанския въпрос¹³, както и на мястото му в международните отношения¹⁴. Малобройността на последните обаче още не дава възможност да се излезе от стереотипното разглеждане на добруджанския въпрос като подчинен придатък на македонския и тракийския.

¹¹ Вж. Палешутски, К., Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918 - 1941, С., 1983, и посочената там библиография.

¹² Вж. Пандев, К., Палешутски, К., цит. съч. и посочената там библиография.

¹³ Влахов, Т., Отношенията между България и Централните сили през войните 1912 - 1918 г., С., 1957; Ганев, Г., Добруджанското националноосвободително движение в периода 1919 - 1925 г. - Год. СУ, идеолог. катедри, т. 59, С., 1957; Георгиев, И., Добруджа в борбата за свобода, С., 1962; Тодоров, П., Аграрните отношения в Южна Добруджа 1878 - 1944 г., В.Търново, 1982; Аграрно-селският компонент в идеологията и дейността на добруджанската революционна организация. - В: Селският въпрос и селските движения в България и Германия /1830 - 1945/, В.Търново, 1983; Етнодемографски процеси в Южна Добруджа /1913 - 1940 г./. - Сб. Добруджа, № 1, 1984.

¹⁴ Генчев, Н., Възвръщане на Южна Добруджа към България, ИПр, № 6, 1969; Кузманова, А., Балканската политика на Румъния, 1933 - 1939; Българското население в Южна Добруджа и Обществото на народите, Векове, № 2, 1982; Добруджанският въпрос на Парижката мирна конференция през 1919 г., ИПр, № 6, 1983; Балканските политически взаимоотношения между двете световни войни в румънската историография. - В: Международни отношения на Балканите 1918 - 1939, С., 1984; Пенаков, И., Предпоставки за румъно-българското сближение, С., 1939; Пенчиков, К., Новоиздирени югославски документи за Южна Добруджа в периода 1919 - 1930 г. - Сб. Добруджа, № 1, 1984.

Основен постулат на румънската историография е постановката за "справедливостта" на следвоенния ред¹⁵. По принцип тя омаловажава противоречията между победители и победени, игнорира борбите на малцинствените си народи /а те съставляваха над 30% от румънското население/, избягва да споменава за добруджанския въпрос¹⁶. Някои автори, като Н. Адънилоае например, дори твърдят, че Румъния имала "изконни териториални права над Добруджа до делтата на Дунав"¹⁷. В румънската историческа литература липсват въобще съчинения за денационализаторската политика спрямо българското население в Добруджа, която рефлектиреше както върху българо-румънските отношения въобще, така и върху добруджанския въпрос. Живеещите в страната многобройни малцинства се характеризират като "съжителствуващи националности", притежаващи "пълни права" и "пълни възможности за изява"¹⁸.

Освен основната библиография на български и румънски език за написването на настоящата студия е консултирана и

¹⁵ Кузманова, А., Балканската политика на Румъния, с. 8.

¹⁶ Popisteanu, C., *România si Antanta balcanică. Momente și semnificatie de istorie diplomatică*. București, 1968; Campus, E., *The Little Entente and the Balcan Alliance*, București, 1878; Mușat, M.; Ardeleanu, J., *La vie politique en Roumanie 1918 - 1921*, București, 1978; Опря, И., *Дипломатическая деятельность Николае Титулеску*, Бухарест, 1970; Адънилоае, Н., *Образование румънского национального государства*, Бухарест, 1965.

¹⁷ Адънилоае, Н., *цит. съч.*, с. 82.

¹⁸ Кузманова, А., *Балканските политически взаимоотношения*, с. 82 - 83.

наличната и достъпна литература на руски¹⁹, немски²⁰, сърбохърватски²¹ и други езици. Използвани са публикувани документи от български, немски, руски, сърбохърватски, чешки и румънски произход. Основната документално-изворова база е почерпана от архивните фондове на българското, югославското и германското външно министерство, Централния военноисторически архив, окръжните архиви от градовете Толбухин, Силистра, Русе, Варна. В оборот са привлечени и съхраняваните в научните архиви на БАН и на Института за история документи, мемоарни издания и преса от посочения период.

Настоящата студия, без да претендира за пълна изчерпателност, има за цел да осветли мястото на добруджанския въпрос в международните отношения на Балканите и в Европа в периода от Солунското примирие до Деветоюнския преврат през 1923 г. За по-пълното изясняване на отделните моменти от развитието му сме се постарали да разкриваме основните мотиви, които движеха международните отношения на континента, и чрез тях да обясняваме позицията на другите държа-

¹⁹ Липпай, Э., Борьба империалистов в Дунайском бассейне, М., 1939; Виноградов, В. Н., Румыния в годы Первой мировой войны, М., 1969; Никольсон, Г., Как делался мир в 1919 г., М., 1945; Языкова, А., Малая Антанта в европейской политике 1918 - 1925, М., 1974.

²⁰ Petzold, J., Zur Kontinuität der Balkanpolitik des deutschen Imperialismus in der Zeit der Weimarer Republik - In: Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas, Bd. 19/2, 1975; Die Forderungen des deutschen Imperialismus an Bulgarien im März 1918. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Н. 3, 1979; Krugmann, R., Südosteuropa und Grossdeutschland, Berlin, 1939; Hoffman, W., Südosteuropa /Bulgarien - Jugoslawien - Rumänien/, Leipzig, 1932.

²¹ Todorović, D., Jugoslavija i balkanske države 1918 - 1923, Beograd, 1979; Avramovski, Ž., O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923 godine. - Istorija XX veka, Zb. radova, IX, Beograd, 1968; Винавер, В., Спољнополитичкој, оријентацији Југославије 1920-1925, Зборник за друштвене науке, 44, Нови сад, 1966.

ви по добруджанския въпрос. Поради особеното място на последния ние признаваме примата на българо-румънските отношения над него и сме имали за цел да им дадем необходимо пълната картина.

Изследването е построено по проблемно-хронологическия подход. То разглежда международните аспекти на добруджанския въпрос в следните обособени моменти: края на Първата световна война, когато той бе предмет на международните отношения главно в лагера на Четворния съюз; от подписването на Солунското примирие до Парижката мирна конференция; обсъждането и решаването на добруджанския въпрос от конференцията; мястото му в международните отношения на Балканите и в Европа по време на борбата на А.Стамболийски за излизане от международна изолация през 1920 - 1921 г. и добруджанския въпрос в края на земеделското управление през 1922 - 1923 г.

ж ж ж

По време на втората балканска война Румъния успя, нападайки в гръб България, без нито един изстрел да заграби Южна Добруджа и да установи там окупационен режим. В края на 1915 г. румънската олигархия вече си даваше сметка, че ще влезе в конфликт не само с населението, изпълнено с ненавист към окупаторите, но и с българската армия, оскърбена в своите национални чувства. Букурещ смяташе да излезе от това сложно положение "чрез коварство" - да установи в Добруджа руски войски против българите, а самата румънска армия да се заеме с окупацията на Трансилвания²². Ето защо В.И.Ленин с пълно основание поставяше "достойния представител на румънския империализъм крал Фердинанд" заедно с такива "короновани разбойници" като Вилхелм II и Николай II²³. За тайния договор на Румъния с Антантата той писа: "Тайният договор на Румъния е и се състои в това, че Румъния ще получи редица чужди народи, ако воюва на страната на съюзниците"²⁴.

²² Виноградов, В.Н., цит. съч., с. 27.

²³ Ленин, В.И., Събр.съчинения, т.31, С., 1981, с. 396.

²⁴ Ленин, В.И., Събр.съчинения, т.32, С., 1982, с.88.

На 27 август 1916 г. тя влезе в световния конфликт, обявявайки война на Австро-Унгария²⁵. Братияну още таеше призрачна надежда, че ще може да избегне стълкновението с Германия и България. Но тази хитрост се обърна против него самия. След като не обяви война на България, той се лиши от възможността да иска изпращането на руски войски в Добруджа. С труд му се удаде да убеди руската Главна квартира да изпрати там 2 пехотни и 1 казашка дивизия²⁶.

Румъния самонадеяно придвижи своите войски дълбоко в Трансилвания. Възмездието от страна на Централните сили последва "бързо и безжалостно"²⁷. На 6 декември 1916 г. техните войски стъпиха в Букурещ. Румънската армия отстъпи в Молдавия и под ръководството на генерал Бертело поддържаха отбраната още 12 месеца. След победата на Октомврийската революция изчезна всяка надежда за съпротивление.

В офанзивата на Централните сили Трета българска армия настъпи в Южна Добруджа: След тежки сражения тя бе освободена. Обаче още на 24 октомври 1916 г., преди овладяването на цяла Северна Добруджа, германската Главна квартира обяви "Румънска Добруджа" за окупирана военна област и създаде там етапно военно управление, завеждано от германския генерал фон Унгер²⁸. Германското командване наложи сменяването на командувачия Трета армия генерал Тошев, тъй като той не искаше да се съгласи с решението на Берлин и не можеше да понася своеволията на етапното командване²⁹.

²⁵ За влизането на Румъния в световния конфликт Ленин остроумно писа до Зиновиев: "Аз съм извън себе си от обявяването на война от Румъния. Помощ!!" - Ленин, В. И., Събр. съчинения, т. 49, С., 1983, с. 282.

²⁶ Виноградов, В. Н., цит. съч., с. 159.

²⁷ Николсон, Г., Как делался мир в 1919 г., М., 1945, с. 117.

²⁸ НБКМ БИА, ф. 267, а.е. 14, л. 75.

²⁹ Камбуров, Г., Военнополитическите противоречия между България и Централните сили при водене на военните действия срещу Румъния през 1916 г., Известия на Военноисторическото научно дружество, т. VIII, С., 1969, с. 93.

Недоразуменията между България и Германия в Добруджа бързо се изостряха. На 4 януари 1917 г. се наложи провеждането на специално съвещание по този повод в Плес, на което присъствуваха главнокомандуваният генерал Жеков и принц Борис. Българската делегация бе принудена да приеме всички искания на Лудендорф, включително и за отзоваването на българската администрация от Кюстенджа³⁰. Веднага след това, на 12 януари, кайзер Вилхелм II обяви с декрет цяла Румъния, включително и владяната от нея Добруджа, за една административна област под управлението на армейска група фон Макензен³¹.

В параграф втори на тайната спогодба между България и Германия от 6 септември 1915 г. бе записано: "в случай че Румъния през време на настоящия конфликт без всяко предизвестие от страна на българското правителство нападне България, нейните съюзници или Турция, Германия ще се съгласи, щото България да анексира отстъпените с Букурещкия договор територии на Румъния, както и да се направи една поправка на румъно-българската граница, определена от Берлинския договор"³². Когато обаче Румъния бе разгромена, българското правителство, а и целият български народ счетоха, че единствено България има право над цяла Добруджа. И то, както писа известният изследовател на българо-германските военнополитически отношения Т. Влахов, не само защото тя бе "люлката на българската държавност и до Берлинския конгрес цялата минаваше за неразделна част от българските земи"³³, а и защото българите там бяха преобладаващата част от населението.

³⁰ Камбуров, Г., Военнополитическите противоречия между България и Германия по управлението на Добруджа през Първата световна война 1916 - 1917 г., Военноисторически сборник, кн. 4, 1969, с. 37.

³¹ НБКМ БИА, ф. 267, а.е. 14, л. 109.

³² Кесяков, Б.Д., Принос към дипломатическата история на България 1878-1925, т. 1, С., 1925, с. 73 - 74.

³³ Влахов, Т., Отношенията между България и Централните сили през войните 1912 - 1918 г., С., 1957, с. 253.

За германския империализъм обаче България нямаше онава значение, което се отдаваше на Австро-Унгария и Турция. Страната ни беше вече дала максималното, което се желаше от нея, и не можеше да окаже някаква съществена помощ на другите военни театри – Западния, Източния и Кавказкия. С това се обяснява "безцеремонното и пренебрежително отношение" на Германия към съюзника³⁴. Най-характерната черта на германската програма по добруджанския въпрос по това време беше влиянието на финансовия капитал над правителствените институции. През войната се стигна до едно невиджано преплитане на интересите на монополите с тези на Вилхелмшрасе и на Върховното военно командуване. При това монополите откровено се стремяха да ограбят дори военните си партньори и да ги третират почти като победени страни³⁵. Комисията, която подготви условията за мирен договор с Румъния, носеше името "Бюро доктор Хелферих" и се председателствуваше от директора на Дойче банк д-р К.Хелферих³⁶. В бюрото влизаха представители на още няколко банки, министерствата на финансите, търговията, транспорта, Външното министерство и Върховното главно командуване. То прие за ръководно начало по добруджанския въпрос точка трета от протокола на заседанието в Крайснах /23 април 1917 г./ по планиране на хода на военните действия: "България може да притежава над съществуващата граница от 1913 г. само малка част от Добруджа. Във всеки случай линията Черна вода – Констанца поради нашите интереси в Турция трябва да остане германска. Трябва да бъде постигнато осигуряване на германските нефтени интереси в Румъния"³⁷.

³⁴ Влахов, Т., Отношенията между България и Централните сили през войните 1912 – 1918 г., С., 1957, с.248.

³⁵ Petzold, J., Die Forderungen..., S. 237.

³⁶ Zentrales Staatsarchiv Potsdam /ZStA/, Kriegstelle zur Vorbereitung der Wirtschaftsfragen für die Friedensverhandlungen /Büro Dr Helfferich/, Nr 19312, Bl. 2 – 4.

³⁷ Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa-und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945, Berlin, 1975, S. 141.

Както се вижда от казаното по-горе, Германия нямаше намерение да удовлетвори претенциите на българския народ в Добруджа. На 20 януари 1918 г. тя се съгласи само с предаването на Южна Добруджа под българско попечителство³⁸. Въпреки настоятелните протести на добруджанското население³⁹, въпреки дори критиките от страна на някои влиятелни депутати в Райхстага, като Ерцбергер, Щреземан и др., и върху страниците на някои германски вестници⁴⁰, Берлин реши да използва добруджанския въпрос, за да изнуди България и Румъния за нови концесии и отстъпки. Подписаният на 5 март 1918 г. прелиминарен мир в Буфтя повтаряше решенията на "Бюро д-р Хелферих" с уточнението, че Северна Добруджа се отстъпва на съюзниците като съвместно владение - кондоминиум⁴¹.

Няколко дни по-късно, на 8 март 1918 г., по инициатива на Лудендорф се проведе разширено заседание на "Бюрото"⁴². Именно там бяха формулирани основните германски претенции по добруджанския въпрос - т.нар. "незадължителни германски искания", връчени на 12 март с.г. на Тончев в Букурещ⁴³. От осемте "незадължителни" искания 4 касаеха Добруджа:

1. Германия задържа Констанца и линията Констанца - Черна вода и настоява да се имат предвид интересите ѝ при уреждането на дунавското и черноморското корабоплаване.

2. България се задължава да подпише в 14-дневен срок нова военна конвенция с Германия за владенето на Добруджа.

3. България се задължава да обяви, че няма претенции за участие при подялбата на румънска територия, а също, че

³⁸ Архив на Института за история при БАН /АИИ/, а.к. III, оп. 27, а.е. 15, л. 27.

³⁹ Вж. например телеграмата на жителите на гр. Силистра до пълномощния министър на Германия в София от 17 март 1918 г. - АИИ, а.к. III, оп. 27, а.е. 86, л. 420.

⁴⁰ Vossische Zeitung, Nr 632, 12.XII.1917; Frankfurter Lokall Anzeiger, Nr 658, 28.XII.1917; Germania, Nr 108, 18.II.1918.

⁴¹ Кесяков, Б.Д., Принос..., т. I, с. 78.

⁴² ZStA, Büro Dr Helfferich, Nr 19312, Bl. 19 - 26.

⁴³ АИИ, а.к. VI, оп. 68, а.е. 802 - 804.

няма претенции да се ползува от предимствата, които Румъния ще гарантира по-късно по време на окупацията.

7. Германия си запазва правата върху тилвата администрация на Добруджа..., особено по отношение на суровини, разработка на мини, индустриални съоръжения, експлоатация на селскостопански предприятия, риболов, железопътен транспорт.

От средата на март до началото на май 1918 г. германските правителствени и военни ръководители проведоха масиран натиск върху България, за да я накарат да приеме претенциите на финансовите кръгове. Лудендорф телеграфира на фон Кюлман: "Да не се изпуска Добруджа!"⁴⁴ Подписаният на 7 май 1918 г. Букурещки мирен договор удовлетворяваше икономическите интереси на германските монополи⁴⁵. На България той връщаше отнетата ѝ през 1913 г. територия заедно с една ректификация на границата в Добруджа. Останалата част от Северна Добруджа се обявяваше за кондоминиум на Четворния съюз.

Негодуванието на София застави Вилхелмшрасе да даде някои обещания на Радославов за евентуална ревизия на Кондоминиума. Държавният секретар фон Кюлман писа на Радославов, че Германия била готова да отстъпи правата си върху Северна Добруджа, ако останалите ѝ съюзници нямат възражения⁴⁶. Лейци на Централния добруджански народен съвет /ЦДНС/ връчиха на австро-унгарския делегат в Букуреш Буриан меморандум върху историческите претенции на България за Добруджа и получиха уверението му, че Виена няма да се противопостави при отстъпването на Северна Добруджа на България⁴⁷. Премайнавайки през София, фон Кюлман потвърди обещанието си⁴⁸.

Несправедливостта, проявена спрямо България при решаването на добруджанския въпрос, предизвика реакция и от

⁴⁴ АИИ, а.к. VI, оп.63, а.е. 163, л. 453 - 454.

⁴⁵ Вж. текста на договора в: ЦДИА, ф.284, оп.3, а.е. '9..

⁴⁶ ZStA, 90 Na 3 /Nachlass Naumann/, Nr 18, Bl. 150.

⁴⁷ АИИ, а.к. III, оп. 27, а.е. 58, л. 347 - 349.

⁴⁸ ЦДИА, ф. 284, оп. 3, а.е. 7, л. 33 - 34.

страна на Съглашението. Английската преса се изказа крайно неодобрително за Букурещкия договор и припомни /не без основание/, че "на германо-австрийските обещания никога не трябва да вярва"⁴⁹. Френската дипломация не криеше очакванията си в София да се вдигне силно недоволство срещу "непредвидливия" Радославов⁵⁰. Парижките вестници отбелязаха, че Германия предпочитала "една силна Турция" и това настройвало зле България⁵¹.

Междувременно антигерманските настроения в българската армия придобиха застрашителни размери. Започнаха да избухват престрелки между български и германски войници⁵². Това принуди българския военен аташе в Берлин генерал Ганчев да поиска спешна аудиенция при кайзера. Вилхелм II го увери, че "сегашното решение на добруджанския въпрос не било по негово желание" и че ще съдейства за отстъпването на цяла Добруджа на България⁵³.

Фердинанд планираше провеждането на "икономическа" конференция с участието на Германия, Австро-Унгария, Турция, Румъния и Украйна, която евентуално да ревизира решението за Кондоминиума⁵⁴. Тези планове бяха замразени за известно време поради падането на правителството на Радославов. През август 1918 г. военният министър генерал Савов настоятелно посъветва новия министър-председател А. Малинов да постигне "без шум едно споразумение с германците", с което те да отстъпят своята част от Кондоминиума на България и да накарат Австро-Унгария и Турция да сторят същото⁵⁵. Германското командване почна привидно да се съгласява с някои от българските искания, поставяйки изричното условие да се вземе съгласието и на Турция. Младотурските управляващи среди обаче повдигнаха неприемливи териториални претенции в Тракия⁵⁶.

⁴⁹ЦДИА, ф. 173, оп.3, а.е. 868, л. 18 - 19. Рапорт на П.Хаджимишев до Радославов, Хага, 25.V.1918.

⁵⁰Пак там, л. 163. Т.Недков, Берн, до МВРИ - 8.VIII.1918.

⁵¹Пак там, л. 154. П.Хаджимишев до Радославов, Хага, 2.VIII.1918.

⁵²АИИ, а.к. III, оп. 27, а.е. 38, л. 199.

⁵³ЦВА, ф. 40, оп. I, а.е. 119, л. 13.

⁵⁴ZStA, 09.01 /Auswärtiges Amt/, Nr 3979, Bl. 64, Bl. 68.

⁵⁵ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а.е. 868, л. 183.

⁵⁶ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 827, л. 3.

На 19 септември 1918 г. българското правителство спешно поиска свикването на конференцията за Добруджа. Последната заседава на 20 и 21 с.м. в Кюстенджа⁵⁷. Дори в самия край на войната германските съюзници не бяха склонни да уважат безплатно българското желание. Те поискаха жп линията Черна вода - Кюстенджа, равноправно експлоатирана на суровини, мини, предприятия и др. подобни в областта⁵⁸. След продължителни пазарлъци на 23 септември бе подписан специален договор, по силата на който Германия, Австро-Унгария и Турция дадоха съгласието си да се даде и Северна Добруджа на България⁵⁹. Към 28 септември тя стъпи там във владенията⁶⁰.

Жестът на съюзниците закъсня твърде много. В началото на септември 1918 г. Съглашението подготви рашавашата си офанзива на Балканите. От 15 до 18 септември след кръвопролитни сражения бе пробит фронтът при Добро поле. Обезверените, оголели и изгладнели български войници напуснаха бойната линия и тръгнаха да дирят свой път към нов, по-справедлив живот. България излезе от Първата световна война, по време на която политическото уреждане на добруджанския въпрос бе един от подводните камъни, в който катастрофира корабът на герmano-българския съюз.

Солунското примирие не предписваше връщането на Добруджа на Румъния. Напротив, цялата област оставаше под българско управление, а българското военно командване запазваше там две дивизии, определени да пазят границите срещу още свежата армейска група на фон Макензен и присъединените към нея турски части⁶¹.

След подписването на Солунското примирие в България започнаха да се настаняват съглашенски окупационни войски. Първите им части пристигнаха в края на септември - началото на октомври 1918 г. В пределите на старите граници бяха

⁵⁷ АИИ, а.к. III, оп. 27, а.е. 17, л. 29.

⁵⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 872, л. 1 - 4.

⁵⁹ Schulthess *Europäischer Geschichtskalender* 1918, S. 531.

⁶⁰ АИИ, а.к. III, оп. 27, а.е. 14, л. 22.

⁶¹ Кесяков, В.Д., *Принос...*, т. I, с. 80, Вж. също и Генов, Г.П., *Ньойският договор и България*, С., 1935, с.24.

настанени 3 френски дивизии и известен брой италиански и английски войници, разположени предимно в черноморските пристанища и Добруджа⁶². Острата революционна криза принуждаваше правителствата на Малинов и Теодоров да разчитат на Съгласението за нейното потушаване. Те "послушно изпълняваха нарежданията на съгласенските власти" и се стремяха "да омилостивят висшия им команден състав"⁶³. Наред с военните цели /произтичащи от необходимостта за продължаване на бойните действия срещу Германия, Австро-Унгария и Турция/, съгласенската окупация преследваше и чисто политически такива: да се използва територията на Добруджа за бъдеща агресия срещу Съветска Русия и да се разгроми разгръщащата се там революционна криза.

Германските войски опразниха Добруджа до края на септември 1918 г. На 4 октомври генерал фон Унгер евакуира щаба си от Кюстенджа и градът също премина в българско владение⁶⁴. ЦДНС разпрати инструкции до местните добруджански комитети с указания те да заемат властта до пристигането на българската администрация и да възврат пълнен порядък в населените места на Северна и Южна Добруджа⁶⁵.

Румънското правителство, настанено в Яш, не криеше намеренията си в най-близко време да пристъпи към въоръжена окупация на цяла "Румънска Добруджа". По този повод ЦДНС се обърна към пълномощния министър на САЩ в София с молба неговото правителство да не допусне налагането на румънското владичество над Добруджа⁶⁶. Едновременно с това ръководството на Съвета се премести от Бабадаг във Варна, предвиждайки затрудненията, които щяха да му създават съгласенските окупационни власти⁶⁷. Председателят на ЦДНС д-р Иван Огнянов предупреди Александър Малинов, че добру-

⁶² Христов, Хр., цит. съч., с. 25.

⁶³ Пак там, с. 31.

⁶⁴ ЦВА, ф. 23, оп. 11, а.е. 350, л. 288.

⁶⁵ ОНА Варна, ф. 80, к, оп. 1, а.е. 13, л. 169.

⁶⁶ Пак там, л. 119 - 120.

⁶⁷ Пак там, л. 266.

джанското население е готово за самоотбрана срещу настъпването на румънската администрация в селищата му⁶⁸.

На 28 октомври 1918 г. командувачият съглашенската Източна армия генерал Франше д'Епре образува специална Дунавска армия за действия в Румъния срещу фелдмаршал фон Макензен⁶⁹. По-далечната перспектива на тази групировка беше да участва в интервенцията срещу Съветска Русия. За неин командувач бе назначен генерал Бертело, който не криеше прорумънските си симпатии. На 10 ноември тази групировка форсира р. Дунав. Макензен помоли французите да спрат настъплението си, за да може да изтегли своите войски без по-нататъшни кръвопролития. Тогава чак Яшкото правителство на генерал Коанда реши, че "трябва да се вади сабята из ножницата", за да може и Румъния "да бъде огрята от лъчите на победата"⁷⁰.

Същия ден /10 ноември/ генерал Коанда отправи ултиматум до Макензен, изискващ последният да изтегли в 24-часов срок войските си извън Румъния⁷¹. Ултиматумът беше, меко казано, една загадка. Зашото Макензен едва ли би успял в такъв срок да изтегли войските си от цяла Румъния, а и защото генерал Коанда нямаше откъде да вземе тази "сила", с която заплашваше фелдмаршала. Пък и храбростта му явно беше закъсняла. На 11 ноември бе подписано Компниенското примирие, което сложи края на Първата световна война.

По време на горепосочените събития на 9 ноември генерал д'Епре нареди част от 228-а английска бригада, настанена във Варна и Бургас, да заеме по спешност Кюстенджа и Черна вода⁷². На 19 ноември командувачият съглашенските окупационни войски в България генерал Кретиен връчи нота на Ал. Малинов, в която го уведомяваше, че френското правител-

⁶⁸ Пак там, л. 120.

⁶⁹ Камбуров, Г., По някои въпроси на съглашенската окупация в България - Известия на Военноисторическото научно дружество, т. XV, С., 1973, с. 34.

⁷⁰ Виноградов, В. Н., цит. съч., с. 304.

⁷¹ Пак там, с. 305.

⁷² Камбуров, Г., По някои въпроси..., с. 35.

ство настоява България да евакуира войските си от Добруджа /Северна и Южна/, като на тяхно място до окончателното решаване на въпроса за принадлежността на Южна Добруджа шели да бъдат настанени съглашенски войски⁷³. Следващия ден /20 ноември/ Ал. Малинов протестира пред генерал Кретиен, като изтъкна, че предложението на френското правителство е в противоречие със Солунското примирие⁷⁴.

На 24 ноември 1918 г. Главното съюзно командване на Съглашението нареди със специално писмо на българското правителство да изтегли войските си от Южна Добруджа при следните условия:

1. Окупацията на Добруджа ще бъде поверена на съюзническите войски без участието на румънските.

2. Бъдещите решения на Мирната конференция за Добруджа няма да зависят от тази окупация.

3. Докато Мирната конференция реши въпроса за Добруджа, българската администрация остава в областта⁷⁵.

В същото писмо се искаше от Ал. Малинов да съобщи и сроковете за изтеглянето на българските части от Добруджа. Той се консултира спешно с Министерството на войната, откъдето го уведомиха, че за изтеглянето на войските само от Северна Добруджа щяха да бъдат необходими най-малко две седмици⁷⁶. Доктор Огнянов телеграфира от своя страна на министър-председателя, че добруджанското население посреща с отчаяние вестта за изтеглянето на българските войски и че той лично е узнал от английския генерал Гей, че след няколко дни в разрез с точка трета от условията на Съглашението румънската администрация щяла да се настани в Добруджа. В края на телеграмата председателят на ЦНС предложи: "Ако е невъзможно да се запази администрацията, да се прибегне до местно самоуправление, което до известна степен ще гарантира свободата и имота на населението. Ако му се наложи от обстоятелствата, Добруджанският народен съвет, попълнен с представители на чуждите народности, може да поеме управлението на областта"⁷⁷.

⁷³ ЦИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1385, л. 1.

⁷⁴ Иак там, л. 4.

⁷⁵ Иак там, л. 5.

⁷⁶ Иак там, л. 11.

⁷⁷ Иак там, л. 12 - 13.

Ал.Малинов не бе в състояние нито да изпълни предписанието на Съглашението, нито да разреши на добруджанското население да прибегне до местно самоуправление /което заплашваше с нов военен конфликт - този път срещу съглашенорумънските войски/. При това положение на 28 ноември 1918 г. той подаде оставката си. Същия ден МВРИ помоли генерал Кретиен да не се ускорява евакуацията на Добруджа⁷⁸, а новият министър-председател Т.Теодоров в писмо до френския външен министър Пишон декларира, че българското правителство "счита меродавни за Добруджа" само клаузите на Солунското примирие⁷⁹.

Протестите на новото българско правителство не трогнаха съглашенските ръководители. Генерал Кретиен ултимативно уведоми министър-председателя Теодоров, че крайната дата за евакуация на Добруджа трябва да бъде 3 декември 1918 г.⁸⁰. Вечерта на 28 ноември Т.Теодоров съобщи на генерал Кретиен, че е разпоредил да бъдат изтеглени войските от Добруджа⁸¹. Бързината, с която Съглашението искаше да настани войските си в областта, се обяснява с ускорената му подготовка за интервенция срещу Съветска Русия. Това, че то временно не допусна влизането на румънски войски и администрация, бе продиктувано от желанието му да избегне конфликтите, които биха последвали от това и които биха затруднили допълнително интервенцията⁸². Сам генерал Бертело беше решително против оставането на българската администрация в Южна Добруджа. На 3 декември 1918 г. той поиска от генерал Кретиен да предупреди за евакуирането на последната и подмяната ѝ с румънска⁸³.

Българските войски и граждански служби се изтеглиха от Добруджа, както следва: от Тулчански окръг - до 8 декември;

⁷⁸ Пак там, л. 17.

⁷⁹ Пак там, л. 19.

⁸⁰ Пак там, л. 10.

⁸¹ Пак там, л. 11.

⁸² Христов, Хр., шит. съч., с. 256.

⁸³ Камбуров, Г., По някои въпроси..., с. 38.

от Кюстенджански окръг - до 13 декември; от Силистренски окръг - до 18 декември; от Добрички окръг - до 23 декември⁸⁴. Пристигнал лично да провери хода на евакуацията, генерал д'Епре даде на 10 декември на гара Добрич много висока оценка за реда, създаден от българското правителство и армия⁸⁵. Той сам обеща на населението на Кюстенджа и Добрич, че нямало да бъде допуснато⁸⁶ влизането на румънски войски и администрация в Добруджа.

Тези обещания обаче бяха неизпълними /а дори и предварително дезавуирани/. Още в края на ноември румънски гранични войски започнаха да навлизат в тулчанските села. В Букурещ и Браила бяха извършени погроми над българското и еврейското население⁸⁷. Генерал Бертело подписа специална прокламация към добруджанското население, в която го уведомяваше относно сроковете за настаняване на румънска администрация в Добруджа и го приканваше към послушание⁸⁸.

Прокламацията на генерал Бертело в последната си част беше неизпълнима за цялото добруджанско население от нерумънски произход. Зашто едновременно с окупационните войски на Съглашението в населените места навлизаха румънски жандармеристи и неорганизиран банди от румънски заселници, които ограбваха и малтретираха коренните жители. Още към средата на декември селяните от Тулчанско и Кюстенджанско изпитаха върху плещите си тежестите на окупацията⁸⁹. Малко по-късно съглашенските части навлязоха и в Силистренско. "Първата им работа - пише кметът на с. Антимово до Русенския окръжен управител - бе да обискират селото за оръжие, да вземат, каквото им трябва, и да търсят и арестуват учителите"⁹⁰. Генерал Бертело издаде нова прокламация, с

⁸⁴ ЦВА, ф. 23, оп. 11, а.е. 350, л. 288.

⁸⁵ Пак там, л. 421.

⁸⁶ ЦИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1385, л. 111.

⁸⁷ Пак там, л. 13, л. 29.

⁸⁸ ОДА Русе, ф. 1, а.е. 266, л. 61.

⁸⁹ ОЦА Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 33, л. 18.

⁹⁰ ОЦА Русе, ф. 1 к, оп. 2, а.е. 38, л. 2.

която нареждаше на добруджанци в 5-дневен срок да предадат всичкия си добитък на румънските власти⁹¹.

Добруджанското население с основание се боеше за живота и собствеността си. Наложил се министърът на външните работи Н. Мушанов, придружен от един английски полковник, да направи обиколка из Добруджа, за да успокоява жителите ѝ. Мушанов сам се убеди, че румънските злодеяния вземат все по-застрашителни размери. На 13 декември в телеграма, изпратена от Балчик до Т. Теодоров, той сигнализира, че в изпразнените от българската армия села вилнеят румънски банди. "Ако не вземем мерки овреме, пограничните села ще започнат масови действия и ще повлекат след себе си и другите села" - предупреди Мушанов⁹².

Предупреждението на министъра не бе лишено от основание. Паспортният пристав в Кеманлар Ганчев бе вече уведомил министъра на вътрешните работи, че крайдунавските села, населени с българи и румънци, стихийно се надигат и прогонват прииждащите от вътрешна Румъния неорганизиран банди⁹³. Жителите на Силистра образуваха Граждански комитет, който имаше за цел да защитава "живота, честта и имота им"⁹⁴. Околийските началници в Тутракан⁹⁵ и Балбунар⁹⁶ също алармираха Вътрешното министерство за стихийно надигашата се народна съпротива. На 31 декември 1918 г. паднаха и първите жертви в Алфатар. За да разгонят протестния митинг на жителите му, английски войници стреляха /наистина във въздуха/⁹⁷, а придружаващите ги румънци "преводачи" - в населението.

В първите дни на януари 1919 г. румънската администрация и жандармерия започнаха да заемат и Южна Добруджа.

⁹¹ Пак там, л. 102 - 104.

⁹² ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 873, л. 54.

⁹³ ОДА Русе, ф. 1 к, оп. 2, а.е. 38, л. 104.

⁹⁴ ОДА Русе, ф. 1 к, оп. 1, а.е. 267, л. 259 - 260.

⁹⁵ Пак там, оп. 2, а.е. 38, л. 110.

⁹⁶ Пак там, л. 118 - 119.

⁹⁷ Пак там, л. 115 - 117.

Местното население ги посрещна още по-масово и организирано. Селяни от Балчишко, Шабла и Дуранкулак поставиха кордон от жени и деца около селищата си и не допуснаха навлизането на румънската жандармерия⁹⁸. Особено ожесточена бе съпротивата на село Гяур Суютчук, Каварненско, чиито жители отказаха да допуснат не само румънците, но и английските войници. Този инцидент накара генерал Гей, командуваш английските войски във Варна, да изпрати в Каварненско и Балчишко полковник Стюарт, придружен от българския полковник Фарашев, за да уверят населението, че "английските войски няма да допуснат никакви безредици и ще контролират строго румънските жандарми"⁹⁹.

За няколко дни мисията на полковниците Стюарт и Фарашев обходи около 40 села в Южна Добруджа. Навсякъде жителите им категорично заявяваха, че няма да допуснат доброволно румънските жандарми. При това положение генерал Гей вече ултимативно нареди в срок до 13 януари да бъдат повсеместно настанени румънските жандармерийски части¹⁰⁰. Началникът на английската военна мисия в София поиска, настоятелно от Т.Теодоров да убеди българите "от Каварненско и другаде - Добричко" да прекратят безполезното си упорство и го заплаши, че в случай на неподчинение там щяла да бъде докарана румънска армия и бъдещето на Добруджа щяло да бъде поставено на най-голяма опасност¹⁰¹. Отново бе приканен ЦДНС "да съдействува" и "да действува в духа на наставленията на правителството"¹⁰².

Поставени пред дилемата за бъдещето на Добруджа, южно-добруджанци, макар и с нежелание, се подчиниха на призивите на правителството на Т.Теодоров. На 13 януари 1919 г. те преустановиха съпротивата си. Заслужава да припомним думите, казани по този повод от сестриния син на Кръстю Ра-

⁹⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1386, л. 14.

⁹⁹ Пак там, л. 11.

¹⁰⁰ Пак там, л. 18.

¹⁰¹ Пак там, л. 19. Бърза записка от Т.Теодоров до К. Мирски, София, 12.1.1919.

¹⁰² Пак там, л. 15.

ковски Тиньо П. Тинев от с. Калайджидере на полковник Фарашев: "Българското правителство за един ден развали това, що било извършвано от българите за 20 дни"¹⁰³.

След стихването на съпротивата в Южна Добруджа започнаха да се настаняват румънски кметове и писари¹⁰⁴. Добруджанското население очакваше с нетърпение решенията на откриващата се по това време Парижка мирна конференция, надявайки се, че тя ще остави поне Южната част на областта към България¹⁰⁵.

Добруджанският въпрос беше един от главните териториални въпроси, касаещи България на Парижката конференция за мир. Едновременно с това той пораждаше в най-голяма степен надежди за "справедливо поне в някаква степен разрешение"¹⁰⁶. Българската буржоазия се надяваше, че обявеният от американския президент У. Уилсън план от 14 точки като "Програма за мир в света" можеше да придобие по-нататъшно развитие и конкретизация в мирните договори. Американският план за

¹⁰³ Пак там, л. 20 - 21.

¹⁰⁴ ОДА Русе, ф. 1 к, оп. 2, а.е. 38, л. 153. Телеграма от тутраканския околийски началник до МВРИ - 16. I. 1919.

¹⁰⁵ За обсъждането и решаването на добруджанския въпрос от Парижката мирна конференция в последно време се появиха значителни изследвания, които ликвидират неоправданото подценяване на този проблем в миналото: Кузманова, А.; Добруджанският въпрос на Парижката мирна конференция през 1919 г.; Българското население в Южна Добруджа и Обществото на народите; Христов, Хр., България, Балканите и мирът 1919; Пантев, А., Петков, П., САЩ и България по време на Първата световна война, С., 1983; Камбуров, Г., Териториалните и военните клаузи на Ньойския договор и тяхното изпълнение - Военноисторически сборник, № 5, 1969, и др. В настоящото изследване сме си поставили за цел да допълним наличните разработки с нови, невлезли в исторически оборот документи, за да се открие по-точно мястото на добруджанския въпрос в европейските и балканските дипломатически отношения по време на конференцията.

¹⁰⁶ Кузманова, А., Добруджанският въпрос..., с. 18.

следвоенно устройство предвиждаше Южна Добруджа да бъде върната на България¹⁰⁷.

В навечерието и по време на Парижката конференция българската дипломация беше "беспомощна, нерешителна и недалновидна". Нейните опити да печели благоволенията на победителите чрез безпрекословно подчинение пред всички техни искания /характерни както за правителството на Малинов, така и за правителството на Теодоров/ не дадоха никакви съществени резултати¹⁰⁸. Сам Ал. Стамболийски добре разбираше, че сред "миротворците" в Париж България "имаше двойни врагове" - от една страна, държавите от Съглашението и, от друга - нашите съседи /Сърбия, Гърция и Румъния/, които "твърде много ни оклеветиха"¹⁰⁹. Но и той не можа да си даде точна представа за отношението на отделните държави победителки към добруджанския въпрос. А то бе следното:

Ръководителите на френската делегация на Парижката конференция считаха, че България определено носи голяма отговорност за жертвите и загубите на Франция през войната. Наред с това те се бояха от болшевиизирането на страната ни и от влиянието на Съветска Русия. Ето защо Франция отстояваше идеята за "максимално териториално разширение" на КСХС, Румъния и Гърция за сметка на България¹¹⁰.

Английската делегация на Парижката конференция също бе заинтересована от разширението на своето икономическо и политическо влияние на Балканите и смазването на революционното движение. По редица причини тя симпатизираше на Румъния /румънския нефт, румънския антисъветизъм и антикомунизъм и пр./ и заради това подкрепяше нейните териториални аспирации за Южна Добруджа.

¹⁰⁷ Христов, Хр., цит. съч., с. 18 - 19.

¹⁰⁸ Вж. Дневникът на Михаил Сарафов за сключването на мирния договор в Ньой през 1919 г. - Известия на института за българска история, кн. 3-4, 1958, с. 332 - 333.

¹⁰⁹ Стамболийски, А., Избрани произведения, С., 1979, с. 367 - 368.

¹¹⁰ Христов, Хр., цит. съч., с. 100.

Малко по-различно, но "непоследователно и с големи амплитуди"¹¹¹ бе становището на САЩ по добруджанския въпрос. В един от първите американски документи по него – меморандума на "Бюрото за изучаване и подготовка на въпросите, които е вероятно да бъдат предложени на Мирната конференция" от 22 декември 1917 г., се казваше, че анексираната от Румъния Южна Добруджа била "почти сигурно" българска по характер и трябвало да бъде върната на България¹¹². В точка 11 от посланието на президента Уилсън от 8 януари 1918 г., третираща Балканите, е записано: "Румъния, Сърбия и Черна гора ще бъдат освободени от неприятелските войски, които са ги окупирали". Според по-късната интерпретация, направена от полковник Хауз, Румъния трябваше да си възвърне Северна Добруджа, а границата в Южна Добруджа да бъде върната в положението, съществувало преди Балканските войни¹¹³.

Американското правителство натовари специална комисия, председателствувана от професор Монро, със задачата да изготви предложенията за Близкия изток и Балканите. Докладът на комисията бе връчен на президента на 21 януари 1919 г. В него се твърдеше, че румъно-българската граница в Добруджа трябва да бъде възстановена така, както е била през 1913 г., като Южна Добруджа се предостави на България¹¹⁴.

Италия бе склонна да подкрепя България само по спорните и въпроси с КСХС. Тя смяташе в бъдеще да разрешава противоречията си с Белград както с помощта на София, така и с тази на Букурещ. Ето защо по добруджанския въпрос Италия "не отиде никога толкова далеч, че да настрои срещу себе си Румъния". Тази позиция на практика благодетелствуваше откритите френски прорумънски симпатии¹¹⁵.

Разрешаването на добруджанския въпрос засягаше освен България и Румъния. Националното обединение на румънците след Първата световна война бе справедливо по своя характер.

¹¹¹ Пак там, с. 101.

¹¹² Пак там, с. 104.

¹¹³ Гёнов, Г.П., Ньойският договор и България, с. 15.

¹¹⁴ Пак там, с. 17.

¹¹⁵ Кузманова, А., Добруджанският въпрос..., с.24.

Това обаче не означава, че договорите, които го санкционираха /Ньойски, Сенжерменски и Трианонски/ имаха справедлив характер. Защото, постигайки национално обединение в рамките на "Велика Румъния", румънските управляващи среди посегнаха върху правата и свободите на редица други народи. Наред с това Версайската система на Балканите бе тясно свързана с плановете на световната буржоазия за ликвидирането на Съветска Русия и Съветска Унгария и за потушаването на следвоенната революционна криза в тази част на Европа¹¹⁶.

Още през лятото на 1918 г. румънското правителство изпрати в Париж една група от политически дейци, водена от Таке Йонеску, която трябваше да развие пропагандна дейност, за да може по-късно конференцията успешно да легализира "завършеното национално обединение на Румъния"¹¹⁷. Румънската делегация пред Парижката мирна конференция /Йон Братяну, В. Антонеску, Н. Мишу, генерал Коанда и А. Вайда-Воевод/¹¹⁸ разчиташе на няколко осезателни предимства: безрезервната подкрепа от страна на Франция, както и на останалите балкански държави – КСХС и Гърция, участието на армията и в интервенциите срещу Съветска Русия и Унгарската съветска република. Както ще видим по-нататък, тези предимства се оказаха решаващи при реализирането на румънските претенции за Южна Добруджа.

По време на откриването на мирната конференция в Париж тъкмо бе отшумяла първата вълна от съпротивителното движение на добруджанското население. Улеснено от това, правителството на А. Вайда-Воевод продължи да конфискува имуществото на българи, евреи и германци в страната¹¹⁹ и да изземва всичката налична храна на нерумънските си поданици. Засили се вълната от репресивни мерки срещу по-будните българи¹²⁰. При така създадената ситуация добруджанци про-

¹¹⁶ Христов, Хр., цит. съч., с. 142.

¹¹⁷ Опря, И.М., Дипломатическая деятельность..., с. 40-43.

¹¹⁸ Musat, M., Ardeleanu, J., La vie politic..., p. 32.

¹¹⁹ ОДА Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 33, л. 99.

¹²⁰ ОДА Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 33, л. л. 78, 96 - 97.

В документите се съобщават потресаващи данни - че в Тулча

дължаваха да се борят за оставане в пределите на България. В потвърждение на гореказаното ще цитираме една акция на русите и липованите от Бабадашко, които заявили на английските окупационни власти, че искат да останат не под румънско, а под "светолюбивото българско отечество"¹²¹.

За да обезбългарят Южна Добруджа, румънските власти започнаха от края на януари до края на февруари 1919 г. частична подмяна на личните паспорти и подготовка за провеждането на парламентарни избори. От избирателните списъци, които те съставяха, те изключваха всички българи, които отказваха да подадат декларации за румънско поданство и които бяха служили в българската армия. Така например в Балчик от 1700 българи избиратели бяха записани само 300¹²².

Когато Братияну представи за пръв път пред Върховния съюзен съвет на Съглашението румънските териториални претенции, той се опита да лансира идеята, че договорот между Румъния и Съглашението от август 1916 г. продължавал да действа и дори поиска в съответствие с чл. VI от секретното му приложение статут на велика сила¹²³. Върховният Съюзен съвет изгради специална комисия за проучване на териториалните проблеми на КСХС и Румъния. За първи път комисията се занима с добруджанския въпрос на заседанието си от 3 март 1919 г., председателствувано от Тардьо. Американският делегат предложи границата между България и Румъния да се установи по определената от Берлинския конгрес 1878 г. с известна поправка в полза на Румъния /триъгълника от Тутракан до Черна вода/. Това предложение подкрепиха по принцип английските и италианските делегати. Тардьо обаче декларира, че френската делегация била против изменението на българо-румънската граница от 1913 г. "по военни, политически, икономически и други причини"¹²⁴.

безчинствували над 700 румънски тайни полицаи, че в Северна Добруджа, откъдето румънците отвлекли всички храни, настъпил глад и ежедневно измирили десетки хора.

¹²¹ Пак там, л. 98 - 99.

¹²² Пак там, л. 98.

¹²³ Николъсон, Г., цит. съч., с. 118.

¹²⁴ Христов, Хр., цит. съч., с. 272 - 276.

Две седмици по-късно, на 18 март, повторно бе обсъден въпросът за териториалната принадлежност на Южна Добруджа. Комисията прие доклад до Съвета на десетте, в който се казваше, че било желателно Румъния да се съгласи "спонтанно" за промяна на границата от 1913 г.¹²⁵

Научавайки за започналото обсъждане на добруджанския въпрос в Париж, българската общественост започна да издига глас в подкрепа на искането за Южна Добруджа. Първи изпратиха апел до представителите на великите сили студентите добруджанци от София. В апела, написан и емоционално, и аргументирано, се искаше изтегляне на румънската администрация от областта¹²⁶.

За да парира българските действия пред съглашенските държави, румънската дипломация започна да фабрикува редица антибългарски инсинуации и клевети, които съпътствуваха целия по-нататъшен ход на Парижката конференция. Така през март - април тя се постара да убеди командуването на окупационните войски в България, че добруджанското население разполагало с много укрито оръжие, с което лодготвяло нови метежи. По настояване на МВРИ Министерството на войната натовари специална комисия начело с генерал Пападопов, която трябваше да търси останалото у българите оръжие в Добруджа. През април командуването на Четвърта преславска дивизия и генерал Пападопов уведомиха писмено генерал Кре-тиен, че никакво оръжие не е намерено¹²⁷.

Подобна кампания румънската дипломация поведе в началото на конференцията и срещу КСХС с оглед вземането на Банат. В Битолско румънски емисари започнаха засилена про-румънска агитация сред куцовлашкото население. В Париж тайно пристигнаха представители на последното, за да действуват за евентуална размяна на допълнителни територии от Банат¹²⁸.

¹²⁵ Пак там, с. 276.

¹²⁶ Научен архив при БАН /НА БАН/, ф. 36 к, а.е. 1016, л.64.

¹²⁷ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1388, л.31.

¹²⁸ Државна архива Секретаријата за иностране послове, Београд /нататък ДАСИП/, Делегација КСХС на Конференција мира у Паризу /нататък Делегација/, ф. /фасикулт/ 24, д. /досије/ I; № 559.

През април и май румънската дипломация се опита да внуши на европейската общественост, че в България се води печатна пропаганда срещу Румъния, и че насилията над българското население били измислени¹²⁹. След провъзгласяването на Унгарската съветска република Букурещ декларира, че българското правителство готвело "революция в Добруджа и разбирателство с унгарските болшевици"¹³⁰.

По същото време Комисията за границите на КСХС и Румъния изготви и прие на 6 април 1919 г. окончателния вариант на границата в Добруджа. Той предвиждаше нова гранична линия, според която на Румъния се определяше 2/3 от Южна Добруджа /включително Добрич, Балчик и Каварна/¹³¹. Въпросът за окончателното съгласуване на границата бе оставен да зависи от доброжелателството на Румъния. В София генерал Кретиен също убеждаваше министър-председателя, че по всяка вероятност Румъния и България щели да бъдат призовани да се споразумеят относно южната част на Добруджа¹³².

Съветът на петте започна обсъждането на добруджанския въпрос на заседанието си от 14 - 16 май 1919 г. в отсъствието на американския делегат Лансинг. След първоначалната размяна на мнения бе лансирана идеята за тройна размяна - България да предаде на Сърбия територии в Македония, Сърбия да предаде Банат на Румъния, а последната - Южна Добруджа на България¹³³. На 23 май обаче Съветът на петте подели Банат между Сърбия и Румъния. Тройната комбинация стана безпредметна - както поради твърдата позиция на Лансинг /Румъния да направи отстъпка на България в Добруджа/, така и поради несъгласието на Братияну¹³⁴.

¹²⁹ Извори за българската история, т. XXIII. Чехословашки извори за българската история, С., 1985, с. 28.

¹³⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1259, л. 34.

¹³¹ Кузманова, А., Добруджанският въпрос..., с. 26.

¹³² Чехословашки извори..., с. 28.

¹³³ Spector, D. Sh., Romania at the Paris Peace Conference, New York, 1962, p. 132 - 133.

¹³⁴ Ibidem, p. 139.

Към средата на май активите на румънския лидер пред Парижката конференция започнаха да спадат. Той продължаваше да настоява за пълно изпълнение на договора от 1916 г. плюс признаване на анексираните съветски територии. Тъй като по него време Съглашението залагаше на руските контра-революционни белогвардейски правителства, Съветът на петте не бързаше да признае анексията на Бесарабия¹³⁵. След като на няколко пъти Братияну излезе извън рамките на дипломатическата етика, Клемансо се видя принуден да му заяви: "Господин Братияну, Вие сте тук, за да слушате, а не да разсъждавате!"¹³⁶ По-късно, на 2 юли, заради неразрешените искания и на запад Братияну напусна временно Париж¹³⁷.

Тази демонстрация беше всъщност един добре обмислен ход. През юли и август румънските войски разгромяваха последната съпротива на Унгарската съветска република. В началото на август те навлязоха в Будапешта. По същото време /4 август 1919 г./ Съветът на петте отново обсъди въпроса за българските граници /съчетан с въпроса за българската армия/. Участващият в заседанието английски генерал Биърд предложи Южна Добруджа да бъде върната на България, тъй като румънците нямало да воюват за нея. "Румънският народ не изпитва ентузиазъм по този въпрос" – заключи генералът¹³⁸.

Изказването на генерал Биърд достигна до Букуреш. Румънското военно командване веднага нареди на една пехотна дивизия, командвана от генерал Рашкану, да настъпи в Южна Добруджа¹³⁹. Дипломатията на балканските страни беше разтревожена от тези действия. В Париж се заговори, че след окупацията на Будапешта румънската армия щяла "да въведе ред" и в България¹⁴⁰.

¹³⁵ Лебедев, Н. И., Румыния в годы второй мировой войны, М., 1961, с. 28-29.

¹³⁶ Spéctor, D. Sh., op. cit., p. 67.

¹³⁷ История Румынии 1918 - 1970, с. 53. И след това обаче Братияну можеше да разчита на благосклонната подкрепа от страна на Франция.

¹³⁸ Христов, Хр., цит. съч., с. 94-95.

¹³⁹ Камбуров, Г., По някои въпроси..., с. 65.

¹⁴⁰ ДАСИП, Делегация, ф. 24, д. I, № 3438.

На 3 септември 1919 г. се състоя ново заседание на Съвета на петте. Именно то предреша съдбата на Южна Добруджа. Ръководителите на великите сили – победителки, стигнаха до мнението, че повече не е необходимо да се поставя пред Румъния въпросът за доброволното отстъпване на територии в полза на България и че трябва да се запази границата по Букурещкия мир от 1913 г.¹⁴¹

Българската делегация на конференцията в Париж направи няколко неуспешни опита да постави на преразглеждане последното решение на "миротворците". Така Иван Ст. Гешов, управляващ легацията в Берн, разговаря с тамошния румънски пълномощен министър Комнен относно евентуално българо-румънско споразумение за границата в Южна Добруджа /срещу декларация от страна на България, че се отказва от Северна Добруджа/, но не постигна успех¹⁴². В неутрална Швеция благодарение на усилията на пълномощния министър Христо Кънев вестник "Афтонбладет" писа, че Румъния иска да вземе от България Южна Добруджа, населена с "чисто българско население"¹⁴³.

На 12 септември българската делегация изпрати писмо до Клемансо, в което предложи териториалната принадлежност на Южна Добруджа да се реши чрез плебисцит¹⁴⁴. На 14 с.м. бе връчена специална нота до делегатите на Парижката мирна конференция, в която се настояваше за отстраняването на румънските войски от областта /като предварително условие за евентуалния плебисцит/¹⁴⁵.

През втората половина на септември легациите на великите сили в София бяха затрупани от протестни телеграми и резолюции от събрания на добруджанската общественост, съдържащи молбата им за справедливо разрешаване на добру-

¹⁴¹ Вж. протокола от заседанието в АИИ, а.к. IV, оп. 63, а.е. 26, л. 282 - 284.

¹⁴² Дневникът на Михаил Сарафов..., с. 342 - 343.

¹⁴³ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 210, л. 46.

¹⁴⁴ Документи по договора в Ньойи, С., 1919, с. 27 - 28.

¹⁴⁵ Дневникът на Михаил Сарафов..., с. 346 - 347.

джанския въпрос¹⁴⁶. На 26 септември Върховният добруджански комитет в София прие специална декларация до легациите на съглашенските държави с предложение за насрочване на плебисцит в Южна Добруджа. В декларацията бе записано: "След толкова непрекъснати усилия и кървави борби в миналото и настоящето на добруджанското население за свобода, след тържествено прокламираните от великия американски гражданин г. Уилсън принципи за национално обособяване на народите, Върховният добруджански комитет е дълбоко потресен от известието, че на добруджанци не се дава желаната от тях свобода. Поне в последния час, когато е съдено да се реши съдбата на Добруджа, великите сили да се вслушат в желанието на добруджанското население и да присъдят, шото това население само, чрез плебисцит да реши своята съдба"¹⁴⁷.

В края на септември Висшият добруджански съвет също изработи декларация, адресирана до представителите на съглашенските и неутралните държави в София. В нея пак се повтаряше идеята за плебисцит и се лансираше проектът за автономна Добруджа¹⁴⁸: "Дълбоко убедени, че върховните арбитражи ще зачетат признатите в миналото права на българите в Добруджа, че няма да оставят да възтържествува диктатурата на малцинствата, че ще бъдат докрай последователни в идеите, прокламирани в посланията на великия американски гражданин Уилсън, добруджанци са решени да направят последната жертва пред пресните гробове на своите братя, като издигнат гласа си за една единна и неделима автономна Добруджа под закрилата на силите покровителки"¹⁴⁹.

Един от най-активните добруджански пропагандни центрове по време на Първата световна война беше швейцарският, съсредоточен около легацията в Берн. До края на войната

¹⁴⁶ Особено впечатляващи са телеграмите от Бургас /от името на 500 бежанци/ - ЦДИА, ф. 176, оп.3, а.е. 1385, л.177; и от Варна /от името на над 2000 бежанци/ - ОДА Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 34, л. 226.

¹⁴⁷ Добруджански глас, София, бр.14 от 26.IX.1919 г.

¹⁴⁸ Добруджански глас, София, бр. 16 от 7.X.1919 г.

¹⁴⁹ Подчертано в оригинала.

центърът все още можеше да печели някои от големите швейцарски вестници¹⁵⁰. След войната в Берн се установи Задграничното представителство на ЦДНС. То следеше с повишено внимание дебатите на Парижката конференция. На 22 август представителството поиска от Т. Теодоров допълнителна информация за състоянието на добруджанския въпрос¹⁵¹. В края на септември Задграничното представителство прие специален Апел към участниците в мирната конференция¹⁵². Документът, изготвен на френски език, декларираше, че добруджанското население е "дълбоко развълнувано" и "неприятно засегнато" от проекта за мирния договор. Интересно е в апела отношението към Румъния: "Призовавайки щедрите чувства на целия румънски народ, който преди фаталните дати от 1878 и 1913 не бе предявил империалистически претенции за десния бряг на Дунава, добруджанци се надяват, че румънският народ в лицето на най-добрите си мъже ще се противопостави на империализма на румънското правителство, както направи това през 1878 г."

Активна дейност в защита на българската кауза разви и пълномощният министър в САЩ С. Панаретов. На 29 и 31 август 1919 г. той отправи две официални писма - до президента Уилсън и до държавния секретар Лансинг, в които изложи своите възгледи за мирния договор. На 28 август Панаретов в разговор с Лансинг се опита да защити принадлежността на Южна Добруджа към България. Държавният секретар декларира, че "разпоредбите на Ньойския договор са незадоволителни и несправедливи, защото се диктуват от страх и омраза" и че тези разпоредби ще трябва повторно да се преразгледат в Обществото на народите. Още тогава обаче Панаретов предрече, че ОН няма да може да изправи "грешките и неправдите" на Парижката конференция¹⁵³.

¹⁵⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 210, л. 17.

¹⁵¹ Пак там, оп. 3, а.е. 1385, л. 170.

¹⁵² Вж. текста на Апела в: ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 43, л. 47 - 48.

¹⁵³ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 43, л. 226-228. Рапорт на С. Панаретов до М. Маджаров, Вашингтон, 25.XI.1919 г.

Проектодоговорът за мир бе връчен на българската делегация в Париж на 19 септември 1919 г., като бе определен и срокът за изработване на писмени възражения. Делегацията изработи своевременно последните, и то напълно обосновано и компетентно¹⁵⁴. В тях бе аргументирано и искането за възстановяване на добруджанската граница отпреди 1913 г.¹⁵⁵.

Съветът на петте обсъди българските възражения в заседанието си от 30 септември – 1 октомври 1919 г. След известни дискусии бе прието предложението да се отхвърлят българските възражения и Южна Добруджа да не се дава на България, тъй като тя била "неприятелска страна"¹⁵⁶.

От дневника на Михаил Сарафов оставаме с впечатлението, че в Париж българските дипломати са се интересували предимно от границите по Западните покрайнини /М.Сарафов пише, че Т.Теодоров бил "съвсем отчаян" заради Цариброд и дори ~~че~~ искал да подпише договора, ако ни отнемат Цариброд¹⁵⁷/. Второто направление на българската дипломатическа съпротива бе Тракия. Нашата делегация като че ли се бе примирила със загубата на Южна Добруджа или пък прекалено много вярваше на възможността с американска помощ да се задържи поне известна част от областта.

По различни пътища /дипломатически, западна преса и пр./ в България проникваха сведения за подготвяните условия за мирния договор и за дебатите по тях. При все това алтернативата за всенародно въстание против решенията на Парижката конференция през лятото на 1919 г. беше невъзможна, защото никоя политическа партия и никой политически деец не призоваваше за такова и защото Съглашението осъществи пъл-

¹⁵⁴ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а.е. 751. Възраженията по въпроса за Добруджа са на л. 17 – 19.

¹⁵⁵ Пак там, л.15. Писмо на Т.Теодоров до Клемансо от 24.X.1919 г. В интерес на обективната истина трябва да признаем, че възраженията касаеха главно защитата на българите в Южна Добруджа, след като тя бъде предадена на Румъния, т.е. българската дипломация вече се е била примирила с предаването на областта.

¹⁵⁶ Христов, Хр., цит. съч., с. 281.

¹⁵⁷ Дневникът на Михаил Сарафов..., с. 359.

на демобилизация и разоръжаване на българската армия¹⁵⁸.

Диктатът, подписан в Ньойи, определи българската граница в Южна Добруджа, както следва: "От Черно море до Дунава: границата, както е била на 1 август 1914 г."¹⁵⁹. По този начин България губеше значителни територии, а българското добруджанско население оставаше без закрила. Ако Ньойският договор "съставляваше една от най-драстичните несъобразности" на Версайската следвоенна система, решението на добруджанския въпрос пък бе "една от основните несъобразности на Ньойския договор"¹⁶⁰.

В хода на Парижката конференция румънската делегация се противопостави както против подписването на договор за малцинствата въобще, така и срещу упоменаването на ангажменти за зачитане правата специално на българското си малцинство. Ето защо Т. Теодоров в писмо до Клемансо от 24 октомври 1919 г. обърна внимание, че България винаги е защищавала правата на етническите си малцинства и затова си позволява да изисква "осигуряването на също такава защита за българските малцинства, живеещи в Румъния, Гърция и Кралството на сърби, хървати и словени". Теодоров изрично подчерта желанието си тази защита да бъде вписана в същия дипломатически документ, който постановява задължението на България - т.е. като клауза на Ньойския договор¹⁶¹.

По същото време Комисията за нови държави към Парижката конференция действително правеше опити да застави румънската делегация да подпише специална конвенция за малцинствата. Румънците упорито отказваха да признаят каквито и да е права за българското население, аргументирайки се с обстоятелството, че Румъния не била получила нови територии от България след войната. За да подсили отказа си, Братияну потърси съдействието на КСХС. На 14 ноември 1919 г. той заяви на югославския пълномощен министър в Букурещ, че Румъния желае двете страни да действуват съвместно по въп-

¹⁵⁸ Христов, Хр., цит. съч., с. 96 - 97.

¹⁵⁹ Договорът за мир, С., 1919, чл. 27, ал. 5.

¹⁶⁰ Кузманова, А., Добруджанският въпрос..., с. 33.

¹⁶¹ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а.е. 751, л. 15.

росите за защита на малцинствените си населения, без да обръщат внимание на интригите на съюзниците си¹⁶².

Въпреки обструкциите си Румъния и КСХС бяха принудени да подпишат изготвената от Парижката конференция Конвенция¹⁶³ за малцинствата. Цялостният /и оригинален/ текст на документа, парафиран от генерал Коанда, носи заглавието "Конвенция за правата на малцинствата в Румъния". Тя гарантираше "свобода и справедливост" на лицата от австрийска и унгарска националност /чл. III, IV и V/ и на евреите /чл. VII/, "местна автономия по религиозните и образователните въпроси" на германското малцинство /чл. XI/. В конвенцията никъде не се упоменава за българското малцинство - то влизаше към неопределената категория "румънски поданици, принадлежащи към етническите малцинства, религиозни или езикови", на които чл. X обещаваще училищна самостоятелност - т.е. обучение на роден език в началния курс.

Конвенцията за малцинствата, както и повечето от документите, приети от Парижката мирна конференция, бе лишена от санкционност. Изпълнението на нейните клаузи зависеше единствено от добрата воля на румънските правителства. А те твърде скоро щяха да забравят общите постановки на този документ и да започнат открита денационализаторска политика в Южна Добруджа.

В края на 1919 г. приключи първият етап от международното развитие на добруджанския въпрос - етапът на надеждите. Неговото основно съдържание бе борбата за териториално определяне на Южна Добруджа и съставляващите я вътрешнополитически и дипломатически изяви преди и по време на Парижката мирна конференция.

к к к

В периода 1918 - 1923 г. Румъния бе обхваната от остра политическа криза. Само от ноември 1918 г. до януари 1922 г.

¹⁶² ДАСИП, Делегация, ф. 5, д. VI, № 4516.

¹⁶³ С оригинала на този документ авторът има възможност да се запознае в архива на Външното министерство на СФРЮ - ДАСИП, Делегация, ф. 48, д. IX, № 4937. Как документът е попаднал там, разказваме в друга една публикация - Пенчиков, К., Новоиздирени югославски документи за Южна Добруджа в периода 1919 - 1930 г.; Сб. Добруджа, № 1, Варна, 1984, с. 107 - 108.

в страната се смениха 8 правителства. Политическата криза бе пряк резултат от икономическите и революционните турсове, чийто връх бе през 1920 година ¹⁶⁴. Веднага след подписването на Ньойския договор на 1 декември 1919 г. след парламентарни избори, проведени при изключителен терор в новоприсъединените области, на власт дойде правителството на Александър Вайда - Воевод. Принудено от масовите работнически стачки, то изтегли войските си от Унгария и вдигна обсадното положение и цензурата в цялото "Старо кралство" с изключение на Добруджа ¹⁶⁵.

На 14 април 1920 г. правителството на Вайда - Воевод подаде оставка и бе заменено с правителството на генерал Авереску. Последният разпусна парламента и насрочи нови избори, при които терорът придоби "невиждани даже за Румъния мащаби". Особено безчинствуваха властите в окупираните области. В Южна Добруджа широко се практикуваха незаконните арести по отношение на кандидатите от социалистическата партия. На много места в Северна Добруджа реакцията организира антиеврейски погроми ¹⁶⁶.

По същото време в България управляваше правителството на Александър Стамболийски. То дойде на власт в период на огромни затруднения от вътрешно-и външнополитически характер, предизвикани от злополучното участие на страната в Първата световна война. Основните външнополитически аспирации на земеделската дипломатия бяха насочени към Западна Тракия. Териториален излаз на Егейско море България не би могла да постигне без поддръжката на великите сили и поне на една от балканските държави. Това обаче не можеше да бъде Румъния, която се боеше от по-нататъшното развитие на подобен прецедент по посока към Южна Добруджа. Правителството на А.Стамболийски се стремеше да разрешава своите

¹⁶⁴ През 1920 г. неимоверно се засили спекулата в Румъния. Цените на селскостопанския инвентар нарастваха от 3 до 7 пъти по-бързо, отколкото цените на земеделската продукция. Обемът на промишленото производство не можа да достигне дори 50% от довоенното ниво. - История Румънии 1918 - 1970, с. 64.

¹⁶⁵ Пак там, с. 55 - 56.

¹⁶⁶ Musat, M., Ardeleanu, J., La vie politique..., p.256.

външнополитически цели чрез мирни средства, убеждавайки държавите победителки - големи и малки - в справедливата обусловеност на българските искания. Оценката, дадена от Г. Димитров, за заслугата на "истинския демократ републиканец" Стамболийски, направил пръв "сериозен опит да измени противонародната политика на сгруппираната около Кобургската династия крупнокапиталистическа и спекулантска клика"¹⁶⁷, най-добре характеризира външнополитическия му курс.

По време на управлението на БЗНС българската дипломация се стремеше да смекчи тежестите, наложени от Ньойския договор, чрез своя пълен и абсолютен неутралитет¹⁶⁸ на Балканите и в Европа. През 1920 г. тази политика, макар и безспорно искрена, не можеше да промени отношението на държавите победителки по добруджанския въпрос. Френското правителство, ратифицирайки Ньойския договор, не каза и дума относно бъдещето на Добруджа освен пожелания за добри отношения с румънците¹⁶⁹. Англия също препоръчваше "добро развитие на българо-румънските отношения", но си позволяваше да съветва Букурещ за "правилно приложение на клаузите за малцинствата"¹⁷⁰. Чехословакия, на която Стамболийски разчиташе твърде много като на евентуален посредник, макар и да считаше условията на Ньойския договор за "прекалено сурови", продължаваше да демонстрира лоялност и коректност спрямо КСХС и Румъния¹⁷¹. Полша преценяваше българските претенции за Южна Добруджа за основателни, но съобразяваше отношението си към добруджанския въпрос с това на Франция¹⁷².

Обективно погледнато, българската дипломация би могла да разчита за подкрепа единствено на Германия. Вярно е, че

¹⁶⁷ Димитров, Г., Съчинения, т. 13, с. 206.

¹⁶⁸ Вж. Земеделско знаме, бр. 49 от 23. IX. 1920 г.

¹⁶⁹ ЦДИА, ф. 382, оп. 2, а. е. 740, л. 8.

¹⁷⁰ АИИ, а. к. IV, оп. 94, а. е. 172, л. 523 - 525. Рапорт от Крейги, София, до лорд Кърдзън - 24. IV. 1920.

¹⁷¹ Чехословашки извори..., с. 69 - 70.

¹⁷² Дамянова, Е., България и Полша 1918 - 1941, С., 1982, с. 34 - 35.

през 1920-1922 г. последната разполагаше с много по-малки възможности, но въпреки това тя имаше вече ясна и разгърнатата концепция за отношенията си с балканските страни. В най-общи линии тази концепция се свеждаше до подкрепа на мирния ревизионизъм и съпротивата срещу Парижките договори, но при строг неутралитет, характеризирани като "очакване и сдържаност"¹⁷³. Спрямо Румъния Германия имаше и отделни сметки. В Трансилвания и Добруджа останаха да живеят около 800 000 немци, "извънредно много потискани поради разпръснатостта им и религиозното им сектантство"¹⁷⁴. През 1920 г. румънското правителство водеше активна политика на отстраняване на немското малцинство от неговите икономически позиции за сметка на румънската буржоазия. Бяха секвестрирани редица предприятия и фирми, големи поземлени владения.

И все пак острието на румънската денационализаторска политика в Добруджа бе насочено на първо място срещу българското население. При повторното завладяване на южната част и при провежданите парламентарни избори масово се практикуваха арести, побоища, убийства¹⁷⁵. Бе ликвидирано местното общинско самоуправление. В Южна Добруджа бяха настанени многобройна полиция, жандармерия и войска, започна провеждането на крута асимилаторска политика срещу българските училища, черкви, културно-просветни институции. В икономическо отношение по преценка на РКП областта бе превърната във "вътрешна колония на румънския империализъм"¹⁷⁶.

Всичко това принуждаваше южнодобруджанското население масово да емигрира в пределите на България /а една част от него бе и насилствено изселвана/. През 1919 - 1920 г. за правителството на БЗНС добруджанският въпрос бе в голяма

¹⁷³ Akten für deutsche auswärtige Politik /ADAR/, Serie B, Bd. II-2. S. 378 - 379.

¹⁷⁴ Brunner, H., Das Deutschtum in Südosteuropa, Leipzig, 1940, S. 49.

¹⁷⁵ Вж. напр. Добруджанско знаме, София, бр. 20 от 10.VI.1920.

¹⁷⁶ Цит. по: Тодоров, П., Аграрните отношения..., с. 142 - 143.

степен и бежански въпрос¹⁷⁷. През есента на 1920 г. земеделската власт внесе в Народното събрание Закон за заселване на бежанците и обезпечаване на поминъка им¹⁷⁸. Независимо от някои несъвършенства този закон бе демократичен и хуманен и допринесе за "значително подобряване положението на по-голяма част от бежанците"¹⁷⁹.

Друга важна характеристика на добруджанския въпрос през 1920 г. бе неговото преплитане в антиимпериалистическите движения и превръщането му в неделима част от световния революционен процес. След Първата световна война в Добруджа и сред бежанците добруджанци в България бяха създадени различни националноосвободителни организации с различни програми за разрешаване на добруджанския въпрос. По своя характер това бяха организации на значителна част от българския народ, в тях членуваха предимно трудовите добруджанци. Ако някои от тях по-късно извършиха престъпления спрямо революционното крило, то те бяха дело на десницата им.

Още в началото на 1919 г. революционните борби на добруджанци се кръстосаха с борбите на руските работници и селяни. Така в един рапорт на ЦДНС от Варна с дата 13 февруари 1919 г. се казва, че в руските и липованските села край Дунав населението масово бягало с лодки в Одеса и че в този край се била появила болшевишка пропаганда, а агитатори болшевики разпространявали позиви на руски, български, румънски и немски език¹⁸⁰.

През пролетта на 1919 г. Централното бюро на българските комунистически групи в Съветска Русия се установи в Одеса и потърси връзка с БКП. За по-добра организация на нелегалните канали в България пристигнаха С.Джоров и К.Касапов, които работеха от името на т.нар. Революционен коми-

¹⁷⁷ Към 1930 г. общият брой на преселените и изселени добруджанци в България възлизаше на около 31 000 д. - Пак там, с. 143.

¹⁷⁸ СД XIX ОНС, I р.с., С., 1920, с. 590.

¹⁷⁹ Димитров, Г.В., Бежанският проблем при управлението на БЗНС /1920 - 1923 г./, ИПр, № 1, 1979, с. 61.

¹⁸⁰ ОДА Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 33, л.100.

тет "Добруджа". Вътре в страната този комитет създаде подразделения в Шумен, Плевен, Варна и др. градове, където живееха добруджански преселници. По-късно, през май 1920 г., Революционният комитет "Добруджа" се преименува в т.нар. "Балканревком"¹⁸¹. Активизирането на комунистите добруджанци съвпадна по време с новите дипломатически усложнения на Балканите през лятото на 1920 г.

От септември 1919 г. Италия държеше окупирана Риека, на сръбската граница в Албания се съсредоточаваха арнаутски чети, в Източна Тракия Гърция водеше открити военни действия срещу въстаниците на Джафер Таяр¹⁸². В тая обстановка съглашенската дипломация очакваше с тревога реакцията на България и се безпокоеше от евентуални акции на българската армия в нарушение на Ньойския договор. Най-голям шум за българското "военно нахлуване" вдигаше Румъния, която живееше в постоянен страх от Съветска Русия и непримирима вражда с Унгария¹⁸³.

В действителност "военната тревога" през 1920 г., повдигната от Румъния, бе абсолютно напразна. Още на 28 юли председателят на Съюзническата военноконтролна комисия в София, френският генерал Фортю, заяви на чехословашкия пълномощен министър К.Ийзерски, че слуховете срещу България били до голяма степен "гръцка интрига" и че българите не предприемат никаква военна подготовка¹⁸⁴. Той дори беше забелязал, че половината от армията била разпусната заради жетвата.

¹⁸¹ Панайотов, П., Българо-съветски отношения и връзки 1917-1923, С., 1982, с. 117.

¹⁸² След окупирането на Източна Тракия от страна на Гърция местното население, оглавявано от Джафер Таяр /командир на I одрински корпус и привърженик на К.Ататюрк/ се вдигна на справедлива борба. От март 1920 до юли с.г. българското население в областта подпомагаше Таяр, а след разгрома му част от въстаниците намериха убежище в България:

¹⁸³ ДВП СССР, т. II, М., 1957, с. 686.

¹⁸⁴ Чехословашки извори..., с. 50.

Още същия ден К.Ийзерски телеграфически уведоми Букурещ за становището на генерал Форту¹⁸⁵. Въпреки това правителството на Авереску не прекрати антибългарската пропаганда. По този повод А.Стамболийски публикува в "Земеделско знаме" статията си "Световните изненади"¹⁸⁶. В нея той разделя света на 2 групи - тази на победителите, при която "стремлението за завладяване на повече и повече земи и народи расте от ден на ден", и тази на победените, които "дирят способности, как и как да премахнат оня хомот, в който победителите ги впрегнаха". Авторът избягваше да вземе страна, но както пише биографът му М.Геновски, "между редовете ние виждаме симпатията на Стамболийски към онеправданите и ограбените народи"¹⁸⁷.

В Народното събрание министър А.Димитров декларира, че българското правителство не възнамерява "да подобри чрез оръжие" участва на българите в Северна и Южна Добруджа, а иска "искрено разбирателство" с Румъния¹⁸⁸. Въпреки искрените декларации от българска страна през цялата втора половина на 1920 г. румънската преса не спря да инсинуира по повод "българската революция в Кадрилатера" и за "нишките, които водят до София и дори до двореца"¹⁸⁹.

Демонстрираната от румънското правителство тревога за мира на Балканите и заплахите му срещу България и Унгария имаха за задача да подготвят едно от големите мероприятия на властите, насочено срещу малцинствените групировки в новоприсъединените области - секвестрирането на част от имуществото им. На 14 септември 1920 г. в-к "Adevarul" публикува писмо на министъра на външните работи Т.Ионеску до министъра на правосъдието, с което се препоръчваше да започне секвестърът на имотите на бившите неприятелски подани-

¹⁸⁵ Пак там, с. 48 - 49.

¹⁸⁶ "Земеделско знаме", бр. 23 от 19.VII.1920 г.

¹⁸⁷ Геновски, М., Александър Стамболийски - отблизо и отдалеко, С., 1982, с. 338.

¹⁸⁸ С.Д. XIX ОНС, I п.с. от 27.X.1920 г., 74 заседание, С., 1921, с. 2298.

¹⁸⁹ ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а.е. 3, л. 8.

ци на Румъния¹⁹⁰. Секвестърът трябваше да се разпростре главно върху германските, а след тях и австрийските и унгарските поданици.

Според приблизителни изчисления стойността на собственостите на българските поданици бе около за 30 - 40 млн. леи - т.е. не така значителна /главно имотите на фирмите на Евл. Георгиев, Хр. Пулиев, Касъров и др./ . Т. Йонеску отдаваше обаче голямо значение на имотите на ония българи в Добруджа, които продължаваха да се считат за български поданици /служилите в българската армия и администрация и учителите, на които не се даваше поданство/¹⁹¹. Според писмото му тази категория население трябвало да се "очисти или изсели от Нова Добруджа", а имотите им да бъдат поставени под секвестър. Външният министър посъветва своя колега "да бъде направена точна сметка", за да се констатира точният брой и количеството имоти на тези "неблагонадеждни жители"¹⁹².

В самия край на 1920 г. А. Стамболийски започна голямото си 100-дневно пътуване из европейските столици на държавите победителки. Целта на това пътуване бе да "манифестира волята за нов курс на българската следвоенна политика, да установи лични връзки с ръководителите на държавите победителки и да сондира почвата за възможно смекчаване на тежестите, наложени от мирния договор"¹⁹³. Това обаче не бе по вкуса на Букурещ. Румъния остана в опозиция и по въпроса за приемането на България в Обществото на народите. Тя възстанови нормалните си дипломатически отношения с България едва на 17 декември 1920 г., когато новоиззначеният и пълномощен министър Ланга-Рашкану връчи акредитивните си писма на цар Борис III¹⁹⁴.

По време на голямата си обиколка из европейските столици А. Стамболийски посети и Букурещ. На 10 януари 1921 г. той бе приет от ген. Авереску и Т. Йонеску. Разговорите с

¹⁹⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 1013, л. 52 - 55.

¹⁹¹ Пак там, л. 52.

¹⁹² Пак там, л. 54.

¹⁹³ Димитров, И., България на Балканите..., с. 22.

¹⁹⁴ Чехословашки извори..., с. 96 - 97.

тях наред с произтичащите от секвестъра затруднения в двустранните политически отношения засягаха главно българската позиция по румъно-съветския спор за Бесарабия¹⁹⁵. От същото се интересуваше и английският пълномощен министър в Букурещ Х.Дениг, когото Стамболийски посети на 10 януари следобед.

Както пише в доклада си до лорд Кърдзън, Дениг поиска да получи информация главно за отношението на Стамболийски към "болшевишката заплаха спрямо Бесарабия" и за поведението на България при евентуална "болшевишка агресия"¹⁹⁶. За да успокои румънските ръководители и отявления антисъветизъм на английските консерватори, А.Стамболийски бе принуден да декларира, че не съществуват никакви връзки между опитите на съветското правителство да си възвърне Бесарабия и българския външнополитически курс¹⁹⁷. Изявление в подобен дух той направи и пред италианския пълномощен министър в Букурещ М.Франклин¹⁹⁸.

Румънската буржоазия и нейните западни покровители основателно се тревожеха от нарастването на "комунистическата заплаха". В началото на 1921 г. започна консолидирането на комунистическите групи в страната и учредяването на Румънската комунистическа партия. Принадлежащите в миналото към българската социалдемократия организации в Южна Добруджа подсилиха лявото крило на РСР, а по време на изострените борби за комунистическа ориентация те изиграха голяма роля при образуването на РКП¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Дипломатическите отношения между Съветска Русия и Румъния бяха прекъснати през 1919 г. във връзка с агресията на Румъния в Бесарабия. Използвайки германо-австрийската интервенция в Украйна, румънската олигархия обяви присъединяването на Бесарабия към Румъния - на 9.IV.1918 г. на основата на "автономия", а на 10.XII.1918 г. - като "безусловно присъединила се". - ДВП СССР, т. I, М., 1957, с. 89, с. 210, с. 249.

¹⁹⁶ АИИ, а.к. IV, оп.87, а.е. 44, л.364. Поверителен рапорт на Х.Дениг, Букурещ, до лорд Кърдзън - 10.I.1921.

¹⁹⁷ Пак там, л. 365.

¹⁹⁸ Пак там, л. 371 - 372.

¹⁹⁹ Боев, П., Из историята на комунистическото движение на Балканите 1917 - 1923, С., 1972, с. 192 - 193.

След създаването на "Зеления интернационал" /въпреки че румънската Църанистка партия не бе между членовете му/ А. Стамболийски произнесе голяма реч на гара Бяла, в която между другото заяви, че "румънските земеделци са готови да върнат Добруджа на България". По този повод Ланга-Рашкану протестира много остро. Стамболийски бе принуден да уволни главния редактор на в-к "Еко дьо Бюлгари", обвинявайки го по думите на чехословашкия пълномощен министър в София, че фалшифицирал изказването му²⁰⁰. Позволяваме си обаче да не се съгласим напълно с твърдението на Кюнцл-Ийзерски. Както пише в мемоарите си Петър Нейков /новият редактор на вестника/, още през есента на 1920 г. Стамболийски имал намерение да промени "вида и духа" на официоза на МВРИ, считайки, че той се намирал "в негодни ръце"²⁰¹.

Друг голям проблем, който българският държавен глава разисква с румънските ръководители в Букурещ, бе въпросът за четническото /"комитаджийско"/ движение в Южна Добруджа. Последното възникна като спонтанна форма на съпротива на населението от всички народностни групи /включително и румънци/ срещу политическия терор и срещу обезземляванията, започнали през 1920 г. със секвестъра и продължили през 1921 г. с аграрната реформа. Според съветските историци четническите акции в Южна Добруджа представляваха "партизанска борба за самозащита в отговор на конфискацията на земите"²⁰².

В действителност през 1919 - 1920 г. в Добруджа, особено в южната ѝ част, се появиха и редица разбойнически банди, съставени от пришълци куцовласи и лумпенизирани елементи от други народности, които тероризираха и мирни граждани. В едно от писмата на българския пълномощен министър в Букурещ Т.Недков по този повод четем: "Че може да има и българи в четите, това бе напълно допустимо, но при все това тези чети /разбирай "банди" - бел. моя, К.П./ не бяха нищо освен сбирщина от покварени елементи, рекрутирани и в средата на самата администрация, които, използвайки неуста-

²⁰⁰ Чехословашки извори..., с. 101 - 102.

²⁰¹ Нейков, П., Завчера и вчера, С., 1981, с.161 - 162.

²⁰² История Румынии 1918 - 1970, с. 80.

новеното още положение в страната, а главно корупцията на публичната власт, се отдават на грабеж"²⁰³.

В началото на 1921 г. румънските вестници "Adevarul" и "Universul" обвиниха организациите на добруджанската емиграция в България, че организирани и изпращали "чети от комити" в Добруджа²⁰⁴. През март - април 1921 г. бе учредена смесена румъно-българска комисия за анкетиране инцидентите по добруджанската граница, председателствувана от полковниците Григореску и Печигаргов. От рапорта на българския анкетьор узнаваме, че всички румънски "рекламации" са били "прекомерно раздути"²⁰⁵.

При все това през 1920 г. след активната интервенция от страна на Гърция, КСХС и Румъния правителството на БЗНС реши да забрани четничеството. Това решение така или иначе не можа да бъде реализирано ефикасно. По признанието на Стамболийски в Букурещ той поел ангажимент българското правителство, макар и обезоръжено, "да пази нелегалните размирни елементи да не минават границите" - т.е. да се грижи за възпирането на нахлуванията на чети в Добруджа²⁰⁶.

На 11 април 1921 г. дипломатическите представители на КСХС, Румъния и Гърция връчиха колективна нота пред българското правителство, приканвайки го да предотврати "нахлуването на комитите"²⁰⁷. Два дни преди това, на 9 април, А. Стамболийски изпрати шифровани телеграми до легациите в столиците на великите сили, Прага, Белград и Букурещ, в които ги инструктиреше следното: "Опровергайте най-категорично всички подобни измислици и заявете още веднъж, че българското правителство прави всичко възможно с ограничените си средства за охрана, които му са оставени, за да запази реда по границите си"²⁰⁸.

²⁰³ ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а.е. 3, л. 7 - 9.

²⁰⁴ Добруджанско знаме, София, бр. 47 от 20.III.1921 г.

²⁰⁵ ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а.е. 3, л.72-76. Рапорт на полковник Печигаргов, Добрич, 6.IV.1921 г.

²⁰⁶ С.Д. XIX ОНС, III р.с., С., 1921, с.133 - 134.

²⁰⁷ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1618, л.31.

²⁰⁸ Пак там, л.6.

Пълномощният министър в Букурешт Т. Недков направи официално изявление пред Т. Йонеску, в което по поръчение на правителството си декларира, че България "няма никакви претенции върху Четиригълника" и иска само там да има ония права, които ѝ дава договорът за малцинствата, училища и църкви²⁰⁹. Сам Стамболийски публикува на 21 май в "Земеделско знаме" голяма статия, озаглавена "Простете се с оръжието". В нея той твърдеше, че направените двустранни и международни анкети са опровергали обвиненията на Гърция и Румъния. Едновременно с това той предупреди, че правителството "е решено да се справи най-безпощадно с всеки бежанец, който се опитва да компрометира искрено миролюбивата политика на България"²¹⁰.

Българската дипломатия успя в известна степен да дезавуира румънските обвинения. В приятелски настроени към България европейски вестници бяха отпечатани редица материали, които оневиняваха страната ни, твърдейки, че тя няма възможности да дава поводи за враждебност. Някои от тях дори обвиниха румънското правителство, че готви военна интервенция срещу България²¹¹. Във връзка с това румънското Външно министерство бе принудено на 30 април да опровергае с официална декларация слуховете за готвената от него окупация на части от българската територия. То заяви, че Румъния никога не е имала такива намерения и че "всички подобни слухове били фантастически"²¹².

Пак по повод четническите акции в румънския парламент бе внесена интерпелация от депутата Ш. Александру /Силистренски окръг/²¹³, която оневиняваше "невинното и страждущо население от Кадрилатера" и призоваваше правителството да вдигне военното положение от Южна Добруджа: "От две годи-

²⁰⁹ Пълният текст на декларацията е поместен в Добруджански вести, Варна, г. I, бр. 17 от 8.VI.1921 г.

²¹⁰ Земеделско знаме, бр. 33, от 21.V.1921 г.

²¹¹ Вж. Земеделско знаме, бр. 42 от 16.VI.1921 г.

²¹² ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а.е. 3, л. 66.

²¹³ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1618, л. 127 - 129. Превод, заверен от Й. Йовков.

дини и половина населението на Кадрилатера се тероризира от комитаджийски банди... Нашето правителство не взе ни една ефикасна мярка за премахването им, доказвайки с това липсата на внимание спрямо Нова Добруджа, както и към Стара Добруджа... Генерал Патрашку, командуваш 5-и армейски корпус в Добруджа, накара правителството да повярва, че мирното население в Добруджа е виновно за съществуването на бандите, които го грабят и убиват".

Интерпелацията на Ш.Александру разкрива вътрешните причини за четническите акции. Външнополитическите подбудители на реакцията на Букурещ срещу тях са обяснени най-добре от Т.Недков в един негов поверителен рапорт до Стамболийски. Пълномощният министър с основание твърди, че "шумната реакция" на Румъния срещу комитаджиите има за главна цел да подкрепя Гърция, заета във война с Турция. Целта на антибългарската кампания била да парализира всякакви благоприятни движения в Европа в полза на България и по този начин да се попречи на евентуалното "удовлетворение на българските легитимни права при вероятна ревизия на Севърския договор"²¹⁴.

В центъра на социално-икономическия и политическия живот в Румъния през лятото на 1921 г. стоеше аграрно-селският въпрос. Аграрната реформа, предвидена да преустрои румънското село в съответствие с общото капиталистическо ниво на страната, започна в Южна Добруджа на 17 юли 1921 г.²¹⁵. Законът за аграрната реформа предвиждаше най-високи колонизационни надели в Бесарабия и Южна Добруджа. По такъв начин румънската колонизация се превърна всъщност в преселване в хода на провежданата аграрна реформа селяни от вътрешна Румъния в Южна Добруджа с цел създаването на кулашка прослойка като опора срещу враждебното местно население. Реформата не само че не ликвидира социалните и националните противоречия, но още повече ги изостри²¹⁶, съз-

²¹⁴ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1618, л. 125 - 126. Т.Недков, Букурещ, до А.Стамболийски, 16.VII.1921.

²¹⁵ За повече подробности вж. Тодоров, П., Аграрните отношения, с. 126 - 130.

²¹⁶ Тимов, С., Аграрный вопрос и крестьянское движение в Румынии, М., 1928, с. 234 - 235.

даде нови поводи за българо-румънска конфронтация във връзка с добруджанския въпрос.

През 1921 г. завърши консолидирането на създадената под егидата на Франция Малка антанта. Тя бе учредена посредством подписването на три двустранни договора - чехословашко-югославски /14 август 1920 г./, румъно-чехословашки /23 април 1921 г./ и румъно-югославски /17 юни 1921 г./. Третият от тях създаваше допълнителни гаранции на Румъния за добруджанската ѝ граница. По силата на чл. 1 от него Румъния и Югославия се задължаваха да си оказват помощ в случай на нападение от българска страна, а чл. 4 предвиждаше съгласуване на политиката на Букуреш и Белград по въпросите, засягащи отношенията им с България²¹⁷.

В Букуреш Т. Йонеску открито декларира, че румъно-югославският договор гарантирал взаимно "запазването на постановленията на Ньойския договор, които определят границите на България и откъм Гърция". Освен това той не скри, че бе получил "формални уверения и гаранции както в Париж, тъй и в Лондон, че няма да бъде допуснато никакво изменение на Ньойския договор"²¹⁸.

След подписването на румъно-югославския договор А. Стамболийски излезе със своя програма за постигане на траен мир на Балканите, която трябваше да служи като алтернатива на военноблоквата организация на Малката антанта. Програмата предвиждаше:

1. Да се позволи на народите в спорните земи сами да определят своите съдбини.
2. Да се зачитат напълно и под международен контрол правата на малцинствата, вписани в разните договори за мир.
3. Да се даде излаз на открито море на всеки балкански народ, но излаз сигурен и подходящ.

В голяма реч пред Народното събрание той отново разясни същността на българската политика спрямо Румъния: "Ние очакваме от Румъния и Сърбия жест на приятелство, ние търсим

²¹⁷ Вж. текста на договорите в: *Diplomatické dokumenty o spojeneckých smlouvách Republiky Československe s Kralovstvim srbů; chorvatů a slovinců a s Kralovstvim rumunskim*, Praha, 1923.

²¹⁸ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 1618, л. 125 - 126.

приятелството им и апелираме към тях да го проявяват, а ние ще им дадем доказателства в късо време, как умеем да ценим това приятелство... Тази ръка ще я. протягаме и към Румъния и сме убедени, че държавниците под натиска на народите там, под натиска на новите идеи, под натиска на събитията ще разберат, че българският народ не е умрял, че българският народ желае да живее в приятелство с тях"²¹⁹.

Пряк резултат от посещението на Стамболийски в Букурещ бе образуването на смесена комисия, която имаше за цел да урежда "висящите въпроси", възникнали в резултат на секвестъра и аграрната реформа, както и въобще на анексията на Южна Добруджа²²⁰. Още в началото на своята дейност българо-румънската комисия бе допълнително обременена от зачестилите инциденти на добруджанската граница и непрестанните румънски протести по техен повод. Така на 15 януари 1922 г. италианският и английският пълномощен министър в София направиха "приятелски демарш" пред Стамболийски по повод на поредното румънско оплакване²²¹. Последният даде да се разбере, че такива оплаквания трябва най-напред да се отнасят в смесената комисия, и направи важна уговорка, че вероятно става дума не за комитски, а за разбойнически банди, които би трябвало да бъдат ликвидирани съвместно с румънските органи.

През март с.г. бе учредена специална българо-румънска анкетна комисия, която трябваше да проучи инцидентите по добруджанската граница. Комисията констатира, че българските погранични власти са употребявали всички усилия, за да не допуснат минаването на чети или отделни лица през границата и са дали значителни жертви в убити и ранени. По същото време румънската погранична стража не е дала никакви загуби, макар и да бе много по-многочислена и по-добре въоръжена от българската²²².

На 1 април 1922 г. Стамболийски уведоми Ланга-Рашкану за новите решения на Министерския съвет относно по-

²¹⁹Земеделско знаме, бр. 50 от 7.VII.1921 г.

²²⁰Генчев, Н., цит. съч., с. 61.

²²¹Чехословашки извори..., с. 163.

²²²ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 469, л. 57.

нататъшната дейност на българо-румънската смесена комисия:

1. Незабавно да се извърши уточняването на предложената от румънското правителство гранична линия.
2. Българските гранични власти да предупреждават румънските власти за наличието на банди в пограничните села.
3. Всички контрабандисти и разбойници румънски поданици без оглед на техния произход, укриващи се в българските села, с изключение на политическите престъпници да бъдат предадени на румънските власти.
4. Да бъдат взети строги полицейски мерки за контрол спрямо българите, обитаващи зоните в близост с румънската граница²²³.

Вторият етап от развитието на добруджанския въпрос приключи с изолирането на България от Малката антанта. София имаше възможност да действа почти единствено посредством апели за добросъседство и декларации, че няма да нарушава териториалното статукво и ще възпира силите, които го нарушават. Румъния от своя страна спекулираше с "комитаджийската заплаха" с цел да подпомага традиционния си съюзник Гърция. През този етап на izolацията добруджанският въпрос присъствуваше предимно в двустранните българо-румънски и междубалканските международни отношения.

* * *

За първи път добруджанският въпрос бе коментиран от обшоевропейски форум по време на Генуезката конференция през 1922 г. След подписването на Рапалския договор /16 април 1922 г./ сред част от присъстващите в Генуа делегации се заговори за евентуално формиране на нов ревизионистически блок, към който биха могли да се присъединят България и Унгария. Срещите на Стамболийски с Кр.Раковски и дейността на Зеления интернационал даваха повод на антибългарските балкански държави да оправдаят своите интервенции срещу София като "засилване позициите на Малката антантата"²²⁴.

А. Стамболийски се бе подготвил да пледира в Генуа по въпросите за малцинствените права на българите зад граница

²²³ Пак там, л. 18.

²²⁴ Todorović, D., op. cit., s. 166 - 167.

и за четническото движение. На 15 май обаче делегатите на Полша, Румъния и Чехословакия помолеха Лойд Джордж да убеди българския държавен глава, че те "въпреки голямото си уважение към господин Стамболийски и желанието си да го изслушат по въпроса за малцинствата" се безпокоят от присъединяването на унгарската делегация към българската²²⁵. Следващия ден Лойд Джордж посъветва Стамболийски да се ограничи само с декларация, че "България се интересува от въпроса за малцинствата, но намира, че неговото обстойно разглеждане трябва да стане в ОН". Ръководителят на българската делегация се съобрази с този съвет²²⁶.

За сметка на това той постави българската позиция по бежанския и малцинствения въпрос и по четническото движение в една широко аргументирана нота, адресирана до председателя на конференцията Факта²²⁷. В нотата се поясняваше, че от 7 милиона "чисто българско племе" 2 милиона живеят извън България, а от тези 2 милиона 500 хиляди са бежанци в България. "Голям брой от тях са прекарвали значителна част от своя живот в революционни борби за свобода. Надарени с най-будно национално съзнание, закармени с героично волния четнически живот по урви и балкани, въоръжени с непрерывно бушуващия в тях бунтарски дух и обладани от любов към родното си и семейно огнище, тези нещастници са една вечна угроза за мира и реда в България и за добрите ни отношения с нашите съседни."

За разрешаването на четническия въпрос в нотата се предлагаше следното:

1. Да се даде амнистия от всички балкански държави, за да се завърнат бежанците по домовете си.
2. Да се повърнат имотите им.
3. Да се приложат час по-скоро предвидените клаузи в мирните договори за правата на малцинствата.

В заключение българската делегация апелираше към Генуезката конференция да се вземе присърце час по-скоро съдбата на нещастните 500 хиляди бежанци в България, като се

²²⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2302, л. 195.

²²⁶ Пак там, л. 196.

²²⁷ Пак там, л. 210 - 212. Нота на българската делегация, Генуа, 18.V. 1922.

приложат клаузите за протекция на малцинствата във всички балкански държави.

Нотата на българската делегация издава нарасналото самочувствие на земеделската дипломация и нейното желание да постави четническият въпрос във връзка с резултатите от войната и с асимилаторските действия на румънската администрация. От нея личи и съчувствието на българското правителство към съдбата на бежанците /в т.ч. и на тези от Добруджа/ в България. В по-ниските звена на българската администрация това съчувствие въобще не се прикриваше. Така в един поверителен рапорт на командира на втора погранична рота в Русе до окръжния управител се казва, че покрай неприятностите, които създават установените в пограничната зона добруджанци, "те имат единствената голяма заслуга, че техният призрак възпира изстребителния инстинкт на онези, които мислят да затриват българщината в Добруджа"²²⁸.

Новите веяния в дипломацията на София и започналото в Рапало пропукване на блокадата на караха КСХС, Румъния и Гърция да преминат към колективни форми за натиск срещу България. Като първа такава проява може да се причисли нотата им от юни 1922 г. по повод акциите на ВМРО в Македония. В отговор на тройния колективен демарш Стамболийски натовари пълномощния министър в Букурещ генерал И. Фичев да връчи ответна нота на Братияну, в която да обясни, че българското правителство никога не е преставало да се грижи за запазване спокойствието на границите си и ако въпреки това пак се намират злонамерени личности, които да минават границата с престъпни намерения, отговорността трябва да се поделити наравно между пограничните стражи на двете страни. Нотата завършваше с предложение да бъде назначена една международна комисия, която да установи отговорностите на всяка от съседните държави²²⁹.

Румънското правителство не прие обясненията и предложенията на Стамболийски. Нещо повече, след подозрителния атентат над полковник Уйка и убийството на цинцарина Чуки в Добрич и околията бе установен нечуван терор, отново бе възстановено военното положение и допълнително изпратени

²²⁸ ОДА Русе, ф. 1 к, оп. 2, а.е. 38, л. 107 - 108.

²²⁹ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 469, л. 90.

войска и жандармерия. Румънските власти съставиха списък с имената на 800 заподозрени българи, принадлежащи на добруджанските организации. Арестувани бяха около 40 души, главно учители²³⁰.

Силистренският префект Т.Пучеря в писмо до българския пълномощен министър в Букурещ почти ултимативно поиска от българското правителство арестуването на някои предводители на "банди", екстрадиране в Румъния на всички румънски поданици, членове на такива "банди", отстраняване от граничните окръзи и поставяне под строг надзор на българските поданици, участвували в четгическото движение. Той дори постави условие да бъдат сменени имената на някои кръчми в Русе - като "Заробена Добруджа", "Заробена Силистра" и др.²³¹. Министерството на войната, което бе натоварено да проучи исканията на Т.Пучеря, уведоми МВРИ, че причините за разбойничеството в Южна Добруджа се коренят именно в действията на споменатия префект и Добричкото полково окръжие. С тяхно знание изгорели "случайно" българските училища в селата Куюджук и Куртбунар, с тяхно знание се водел и процесът срещу бившия тулчански окръжен управител А.Брашованов²³².

На 7 юли 1922 г. румънският пълномощен министър в Париж Антонеску заяви на генерал Савов, че разбойническите банди в Добруджа били изпращани от българското правителство с цел да революционизират населението и "да пропагандират революция в Добруджа, в случай че възникнат някои военни усложнения на бесарабската граница"²³³. Докладът, който българският пълномощен министър в Париж изпрати до МВРИ, и отговорът, даден от него на Антонеску относно "голямата доза интриги в румънските обвинения", бяха спешно разпратени до легациите в чужбина²³⁴. Фичев от своя страна телеграфира на 18 юли на Коста Годоров, оглавяващ българската де-

²³⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2434, л. 6.

²³¹ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 580, л. 3 - 5.

²³² Пак там, л. 21 - 24.

²³³ Пак там, л. 68.

²³⁴ Пак там, л. 69.

легация на конференцията на ОН в Лондон, да уведоми заинтересованите страни, че българското правителство предлага създаването на международна анкетна комисия по четническия въпрос в Добруджа²³⁵.

Конференцията в Лондон, за която стана дума по-горе, бе свикана от Секретариата на Съвета на ОН по въпроса за четническото. Българската делегация бе в състав: К.Тодоров, пълномощен министър в Белград, запасния полковник Нойков, проф. Н.Милев, П.Нейков и Н.Станчева /секретар преводач/. В отговор на тази инициатива на ОН Гърция, Румъния и КСХС започнаха да концентрират войски към границите си под предлог, че се готвят да преследват четите /дори и на българска територия/²³⁶.

В началото на ноември 1922 г. А.Стамболийски посети за втори път Букурещ с цел да намали напрежението между двете страни по добруджанския въпрос. Той отново декларира желанието на България за мирно разбирателство и добросъседство. По думите на чехословашкия посланик в Букурещ Веверка посещението постигнало само "едно малко отслабване на напрежението между двете страни"²³⁷. Наред с това обаче визитата имаше за главна цел изработването на съвместна позиция пред предстоящата конференция в Лозана, която трябваше да реши въпроса за мирния договор между Гърция и Турция.

Конференцията бе открита на 20 ноември 1922 г. и продължи до 24 юли 1923 г.²³⁸. Главната дипломатическа цел на българската делегация бе връщането на Западна Тракия или поне въвеждането на международен контрол над областта с

²³⁵ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 469, л. 90.

²³⁶ Пак там, а.е. 580, л. 9.

²³⁷ Чехословашки извори..., с. 155. Всъщност Стамболийски не получи толкова малко. Дука и Братияну му обещаха да се застъпят в Лозана за създаването на коридор или интернационална ивица между България и Турция. Пак там.

²³⁸ За повече подробности вж. Божинов, В., България на конференциите в Генуа и Лозана. - В: В чест на академик Хр.Христов, С., 1976, с. 313 - 337.

излаз на България в Дедеагач. Добруджанският въпрос бе коментирани предимно "в кулоарите". Австрийският и италианският пълномощен министър в София още тогава предрекоха, че Добруджа е свързана с българското искане за Дедеагач като негов "гравитиращ хинтерланд" и затова Румъния няма да подкрепи българското искане за егейския излаз²³⁹.

В началото на 1923 г. добруджанският въпрос още по-осезателно се преплете в европейските противоречия. През януари с.г. френски и белгийски войски окупираха Рурската област с цел да накарат Германия да изпълнява своите репарационни задължения. Поанкаре незабавно инструктира съюзниците си от Малката антанта да активизират дейността си по запазване на Версайската система. От Прага²⁴⁰, Белград²⁴¹ и Букурещ²⁴² напомниха на София да избягва евентуално сътрудничество с Германия по посока на съвместната ревизия на мирните договори. Румъния и Чехословакия придвижиха свои войски към унгарската граница.

Българското правителство декларира чрез легацията си в Прага, че ще запази строг неутралитет в случай на каквито и да било конфликти в Европа. Декларацията на Стамболийски бе незабавно съобщена от Бенеш на посланиците на Румъния и КСХС²⁴³. Засилването на румънската агресивност обаче сериозно тревожеше българската дипломация. Тази агресивност не намалю и след анкетата в Южна Добруджа, която по настояване от София направиха английският вице консул във Варна и френският представител в Ликвидационната комисия /и в двата доклада изрично е подчертано, че в областта не съществуват политически групи, а само "разбойнически банди" и че положението на добруджанската граница е напълно нормално/²⁴⁴.

²³⁹ ЦДИА, КМФ 03 /австрийски документи/, инв. № 171/1, л. 178 - 181.

²⁴⁰ Чехословашки извори..., с. 162 - 163.

²⁴¹ ДАСИП, Посланство КСХС у Лондону, д. I, поверлив број 297.

²⁴² Чехословашки извори..., с. 164.

²⁴³ Пак там, л. 163 - 164.

²⁴⁴ Косев, Д., Септемвриското въстание 1923, С., 1973, с. 695.

Рурската криза постави началото на отслабването на англо-френското единодействие. Дотогава двете страни можеха предимно чрез морално въздействие да защитават понякога България в случаите на постоянните румънски обвинения. В общ план намалеха възможностите чрез послушание пред Париж и Лондон да се търси реализация на българските външнополитически цели. Всичко това караше А.Стамболийски и кръга от най-приближените му съратници да мислят за евентуален потесен съюз със СССР, който би възпирал румънските аспирации. В тази връзка е и един строго конфиденциален рапорт на К.Тодоров до министър-председателя, изпратен на 4 февруари 1923 г. от Лозана: "... Ние не трябва да манкираме, а да влезем, макар и много предпазливо, с Русия в такива отношения, които да ни гарантират от румънската агресивност. Румъните целят да ни изолират. Без да им даваме претекст за интервенции, ний трябва да контрабалансираме техните сили чрез Русия"²⁴⁵.

Още в Генуа А.Стамболийски се постара да отклони разговора с Братияну по повод въпроса за неутралитет при евентуален румъно-съветски конфликт за Бесарабия. Този отказ Букурещ квалифицира като готовност на България "да съдействува на болшевиките"²⁴⁶. По този повод МВРИ изрично инструктира генерал Фичев да заяви, че "никакви чети, а най-малко болшевишки не са формирани, нито ще се формират в България"²⁴⁷. Всъщност румънските опасения за конфликт със СССР бяха твърде преувеличени. Въпреки постоянните провокации на румънските граничари съветското правителство нееднократно декларира, че ще избягва "каквито и да било действия, които биха нарушили добросъседските отношения с Румъния"²⁴⁸.

Трансформациите в правителството на БЗНС през февруари - март 1923 г. /отстраняването на М.Турлаков, К.Томов и Хр.Манолов, а след това на Р.Даскалов/ не направиха земеделската администрация нито "по-еднородна по дух и идеи",

²⁴⁵ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2302, л. 302 - 304.

²⁴⁶ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 580, л. 6 - 7.

²⁴⁷ Пак там, л. 40.

²⁴⁸ ДВП СССР, т. 6, М., 1962, с. 319.

нито "по-дееспособна"²⁴⁹. На пръв поглед Букурещ като че ли остана задоволен от отстраняването на Р. Даскалов и действията на Стамболийски срещу БКП. Такова впечатление създаваха и рапортите на Фичев²⁵⁰. По-прозорливите европейски дипломати обаче съзираха продължавашата неприязненост на Румъния спрямо България. Така Фрайтаг уведоми Вилхелмшрасе, че промените в Кабинета на Стамболийски "усилиха нервното напрежение в Букурещ", който все още считал, че България върви към болшеvizма²⁵¹.

В началото на 1923 г. добруджанският въпрос попадна и под сянката на започващото българо-югославско сближение. Румънският пълномощен министър в София Ланга-Рашкану бе открит противник на българо-югославската взаимност и считаше, че тя заплашва Румъния и Гърция. Той правеше всичко възможно, за да парализира "славянското надмощие" в Малката антанта. Най-често той използваше следните два приема: лансиране на антибългарски клевети в румънския печат /любима тема - Стамболийски - българският Ленин/ и пропагандиране на идеята за приемането на Гърция в Малката антанта²⁵². Наред с това пълномощният министър бе идейно свързан с куцовласите в Добруджа и Румъния - негови близки приятели бяха консулт във Варна Мата /куцовлах/ и редакторът на "Dimitineața" в Букурещ Бацариа - също куцовлах. Куцовласите /цинцари/, както се знае, бяха облагодетелствувани от румънските колонизационни закони в Южна Добруджа и защитаваха интегритета ѝ към Румъния. Сам Ланга-Рашкану допринесе немалко, што̀то в края на земеделското управление добруджанският въпрос да не намери някакво по-справедливо решение в българо-румънските отношения²⁵³.

Развитието на добруджанския въпрос зависеше и от вътрешнополитическия живот в Румъния. В началото на 1922 г.

²⁴⁹ Радулов, С., Управлението на БЗНС и българската буржоазия, С., 1981, с. 376 - 377.

²⁵⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2918, л. 45.

²⁵¹ ZStA, 09.01, Nr 42999, Bl. 51.

²⁵² Чехословашки извори ..., с. 187.

²⁵³ Пақ там, с. 250 - 251.

там дойде на власт Националлибералната партия, а несменяем министър-председател в периода от януари 1922 до 1926 г. бе лидерът Й.Братияну. Националлибералната партия се опираше на едрата финансова и промишлена буржоазия от "Старото кралство" и водеше "най-отявлена социална и националистическа" вътрешна и външна политика²⁵⁴.

До края на изследвания период съгласенската дипломатия остана на противобългарски позиции по добруджанския въпрос. В началото на 1923 г. главната роля в европейския концерт започна да се изпълнява от Великобритания. Макар Лондон и да си позволяваше понякога да демонстрира добра воля към България, когато ставаше дума за Добруджа, неговите позиции не се различаваха от френските. Управляващите страната консерватори и външният министър лорд Кърдзън бяха "яръсти противници на СССР, на революционните и национално-свободителните движения и упорити крепители на версайското статукво"²⁵⁵.

Франция продължаваше да бъде главният защитник на следвоенното европейско устройство. Тя стоеше безрезервно на страната на Румъния по добруджанския въпрос. Париж беше подчертано резервиран към радикалнодемократичните тенденции в управлението на БЗНС, а отношението на Ке д'Орсе към българските дипломатически инициативи по правило се синхронизираше с реакцията на съюзниците от Малката антанта.

Главната политическа сила в Малката антанта беше Чехословакия. През 1922 - 1923 г., когато добруджанският въпрос присъствуваше най-интензивно в европейските и балканските международни отношения, Е.Бенеш се стараяше "да взема при сърце" всички инициативи на София, насочени към помирение с КСХС, но избягваше да се меси в българо-румънските отношения²⁵⁶.

Опитите на А.Стамболийски да излезе от изолацията на Балканите бяха насочени предимно към западната ни съседка.

²⁵⁴ История Румънии 1918 - 1970, с. 41.

²⁵⁵ Василев, В. А. т., Великобритания и македонският въпрос /1924-1929 г./, ИПр, 1984, № 1, с. 22.

²⁵⁶ ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а.е. 26, л. 43 - 44. Рапорт на Сп.Дупаринов /Прага/, до А.Стамболийски, 11.VII.1922.

Както вече стана дума, в края на управлението на БЗНС действително настъпи сближение между София и Белград. То обаче не промени отношението на югославската дипломация към добруджанския въпрос. След женитбата на крал Александър с румънската принцеса Мариора отпаднаха "следите на досада" от подялбата на Банат. Югославските политици никога не забравяха, че няколко пъти в изминалите години бяха действували заедно с Румъния срещу "общия неприятел" България²⁵⁷.

Германия, заета в сериозния си конфликт с Франция, нямаше възможност да се занимава активно с добруджанския въпрос. Обективно нейната дипломация беше на българска страна, а пълномощните ѝ министри в София /Мертенс, по-късно и Рюмелин/, Букуреш /Фрайтаг/ и Белград /фон Келер/ при възможност сезираха София за готвените ѝ от Малката антанта комплоти²⁵⁸. Германската преса по правило също не криеше своите симпатии спрямо българските претенции в Добруджа²⁵⁹.

От пролетта на 1922 г. Съветска Русия започна активно да участва в европейската политика. Поради противоречията с Румъния по въпроса за насилствено отнетата ѝ Бесарабия, както и в съответствие с ленинския външнополитически курс по националния въпрос, единствено тя можеше да бъде ефикасен съюзник на България по добруджанския въпрос. Този факт се знаеше от дипломацията на Стамболийски, но тя не си позволи да се опре на Москва, тъй като бе възприела тактиката на отстъпки пред западните държави победителки.

Превратът от 9 юни 1923 г. значително промени мястото на добруджанския въпрос в европейските и балканските международни отношения. Промени се румънската позиция спрямо България. Румънската управляваща буржоазия не криеше радостта си от антисъветските изяви на Цанковото правителство. Възможностите за българо-съветско взаимодействие по време на управлението на БЗНС, макар и силно преувеличени от Букуреш, винаги криеха неприятни изненади за него. Друга причина за задоволство бе фактът, че се слагаше край на

²⁵⁷ Време, Београд, бр. 22 от 10.1.1922 г.

²⁵⁸ Z. Avramovski, op. cit., s. 137 - 138.

²⁵⁹ Berliner Tageblatt, Nr 410, 15.IX.1922.

започналото сближение между България и КСХС, което би могло да доведе според тях до образуването на една "голяма южнославянска империя от Адриатика до Черно море"²⁶⁰, сама по себе си заплашваща статуквото на Добруджа и дори Бесарабия.

От друга страна, промени се позицията на София по добруджанския въпрос. В нотата, изпратена от Хр.Калфов до румънския външен министър на 12 юни 1923 г., се казваше, че правителството на Сговора "ще се вдъхновява от досега следваната политика" на добросъседство и ще продължи да изпълнява "честно и добросъвестно международните си задължения, конкретно тези, произтичащи от Ньойския договор"²⁶¹. Знаменателен е последният израз на цитирания тук документ: "Българското правителство ще избягва всичко, което би могло да наруши мира на Балканите"²⁶².

За да се закрепят на власт против волята на огромното мнозинство от населението, Сговорът започна да сервилничи буквално пред всички буржоазни европейски и балкански правителства. Чрез тая си сервилност, както писа тогава В.Коларов, "българското правителство продаде националните и други интереси на добруджанското население"²⁶³.

Още в началото на своето управление администрацията на Цанков изостави симпатиите, които Стамболийски питаеше към добруджанските бежанци. Тази промяна се отрази и върху дипломатията. Така например в началото на 1924 г. генерал Фичев /изменил на Стамболийски и приел безрезервно Цанков/, явно повлиян от румънската информация, алармира МВРИ, че "разбойнически банди българи" преминавали румънската граница и тероризирали населението. "Има признаци - пише по-нататък Фичев, - че нашите погранични власти не са достатъчно строги към злодейците"²⁶⁴.

²⁶⁰ Чехословашки извори..., с. 206.

²⁶¹ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 506, л. 121.

²⁶² Пак там.

²⁶³ Коларов, В., Избрани произведения, т. II; С., 1955, с. 151.

²⁶⁴ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а.е. 2931, л. 16. Фичев, Букурещ, до МВРИ - 11.III.1924.

След получаването на посоченото известие началникът на отделение в МВРИ Св.Поменов помоли писмено Министерството на войната да направи проверка относно "едно мнимо формиране и изпращане на някакви чети в Квадрилатерата" с цел да бъде подготвено обстойно опровержение²⁶⁵. Малко покъсно Министерството на вътрешните работи по своя инициатива също провери сигнала на Фичев и уведоми МВРИ, че "никакви чети няма образувани и няма да се образуват"²⁶⁶.

Разказаният по-горе случай свидетелствува, че българската дипломация започна да изоставя добруджанското население. То стана беззащитна плячка на асимилаторските домогвания на румънските власти. В широките селски и градски маси се засили влиянието на БКП. "Болшевиизмът прикрито, но сигурно обхваща тази маса, която вижда в него единичното спасение" - четем в един мемоар на българските първенци от Силистра, връчен на А.Цанков²⁶⁷.

В периода от април 1922 г. до юни 1923 г. /бихме го нарекли период на активизирането/ добруджанският въпрос бе включен в сложния и заплетен комплекс на общоевропейските международни отношения. Правителството на Стамболийски не криеше симпатиите си към съдбата на добруджанското население и използваше европейските конференции, за да поставя на обсъждане въпроса за неговите малцинствени права. За съжаление в Европа не бяха се появили /а и още дълго време нямаше да се появят/ ония сили и тенденции, които биха подпомогнали справедливото разрешаване на добруджанския въпрос.

х х х

И след Първата световна война основната външнополитическа цел на българските правителства беше борбата за национално обединение на несправедливо откъснатите части от българския народ. В Добруджа тази борба се водеше главно в

²⁶⁵ Пак там, л. 23. Св.Поменов до Министерството на войната, София, 15.III.1924 г. /за разлика от Фичев Поменов запази до края на кариерата си добрите си чувства към добруджанското население/.

²⁶⁶ Пак там, л. 38.

²⁶⁷ ЦДИА, ф. 327, оп. 3, а.е. 9, л.23.

областта на запазването на малцинствените права на българското население. Изгледите за промяна на Ньойския диктат по добруджанския въпрос бяха много малки. Различията между Англия, Франция и Италия предоставяха на България твърде скромно поле за действие, тъй като нейните съседки, облагодетелствувани от Ньойския мир, бдяха недоверчиво за спазване условията му. Единствена покровителка на България можеше да бъде Съветска Русия, която открито отричаше Версайските договори. Тя обаче не бе още в състояние да окаже решаваща намеса.

Въпреки така очертаната неблагоприятна перспектива българските правителства и особено това на БЗНС водиха /според възможностите си/ активна политика по добруджанския въпрос. Тя бе адресирана както в двустранните българо-румънски отношения, така и към Балканите и Европа. Благодарение на тази дипломатическа активност, както и на преплитането на добруджанския въпрос в сложния възел от противоречия на Балканите и в Европа и в съветско-румънските отношения, той имаше свое самостоятелно място и развитие.

Направеният в изложението хронологически преглед на това развитие дава основание да предложим следната периодизация на развитието на добруджанския въпрос през етапа 1918 - 1923 г.:

I период - от Солунското примирие до подписването на Ньойския договор;

II период - от края на 1919 г. до пролетта на 1922 г. /Генуезката конференция/;

III период - от Генуезката конференция до 9 юни 1923 г.

През първия период на добруджанския въпрос тегнеше обхваналата цяла буржоазна Европа илюзия за предстоящия мир в съответствие с 14-те точки на Уилсън. Европейските държави победителки обаче не се съобразиха със справедливите искания на добруджанското население, с неговата отчаяна и самоотвержена борба и обрекоха Добруджа на румънско робство. Добруджанският въпрос през този период присъществуваше както в отношенията между България и Съглашението, така и на самата Парижка мирна конференция. Неговата същностна характеристика бе борбата за запазване на Южна Добруджа към България.

Основното съдържание на добруджанския въпрос през втория период се обуславяше от борбата на добруджанското на-

селение срещу крутата асимилаторска политика на румънските власти. Българските правителства правиха многократни, но, общо взето, безуспешни опити да защитят поне малцинствените права на сънародниците си в Южна Добруджа. До пролетта на 1922 г. добруджанският въпрос съществуваше предимно в българо-румънските отношения и в балканските политически комбинации.

След подписването на Рапалския договор А. Стамболийски постави отново добруджанския въпрос пред европейските народи и правителства. Още в Генуа той даде на победителите да разберат, че правителството му няма да изостави без подкрепа справедливите искания на добруджанци. По-късно добруджанският въпрос се преплете в голямата политическа криза, предизвикана от френската авантюра в Рур. Появиха се, макар и в теоретичен план, благоприятни възможности за известни проби при отстояването на малцинствените права в Добруджа.

Макар заета предимно с реализирането на тракийския въпрос и с урегулирането на отношенията си с КСХС, българската дипломация през посочения период не изостави и добруджанския въпрос. Благодарение на нейните инициативи към съдбата на добруджанското население станаха причастни народите и правителствата на балканските и редица европейски държави. Поради миналите грешки на българската буржоазия добруджанският въпрос не получи разрешение, изгодно за България. При все това земеделската власт успя да защити добруджанското население от първата, най-силна вълна на румънската асимилация. Запазиха се и укрепнаха неговите съпротивителни сили, които под ръководството на БКП подхранваха и през следващите години справедливата му националноосвободителна борба.

ВОПРОС О ДОБРУДЖЕ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ
/1919 - 1923/

Косью Пенчиков

Резюме

На основе значительного, преимущественно неисследованного архивно-документального материала, автор рассматривает международные отношения на Балканах и в Европе в связи с несправедливо решенным на Парижской конференции вопросом о Добрудже в периоде послевоенной революционной кризисы и управления БЗНС. Цель этой работы раскрыть один из слабо исследованных аспектов европейской дипломатии, исправить некоторые неправильные постановки чужой историографии относительно балканской политики Румынии и внести ясности по вопросу о месте национально-освободительного движения добруджанского населения в международных отношениях.

Международные аспекты вопроса о Добрудже прослежены в следующих обособленных моментах: конец Первой мировой войны и споры о Добрудже в Союзе четверо, период от Солунского примирения до начала Парижской конференции за мир, решение Добруджанского вопроса на конференции, его место в международных отношениях во время борьбы Александра Стамбулийского за выход из международной изоляции, вопрос о Добрудже в конце земледельческого управления - 1922 - 23 гг.

Из-за прошлых ошибок болгарской буржуазии, вопрос о Добрудже не мог получить справедливое разрешение. При всем этом дипломатия БЗНС сумела сделать причастными к судьбе добруджанского населения народы и правительства ряд балканских и европейских государств и защитила его от первой, самая сильная волна румынской ассимиляции, сохранились и укрепили его национально-освободительные силы.

LA QUESTION DE DOBROUDJA DANS LES RAPPORTS
INTERNATIONAUX /1919 - 1923/

Kossio Pentchikov

Résumé

Se basant sur un ensemble considérable d'archives et de documents, la plupart étudiés ici pour la première fois, l'auteur examine les rapports entre les pays balkaniques et européens à la suite de la résolution injuste prise par la conférence de paix à Paris sur la question de la crise révolutionnaire d'après guerre et du pouvoir de l'Union agrarienne. Le but de l'auteur est de relever certains aspects moins étudiés de la diplomatie européenne, d'apporter quelques corrections aux postulations erronées de l'historiographie étrangère concernant la politique de la Roumanie, et de faire toute la lumière sur la place du mouvement de la libération nationale de la population de Dobroudja dans les rapports internationaux.

Les aspects internationaux de la question de Dobroudja sont étudiés selon le plan suivant: la fin de la Première guerre mondiale et les désaccords de l'Alliance des quatre vis-à-vis de Dobroudja, la période entre l'armistice de Salonique et l'ouverture de la conférence de Paris, la résolution prise par la conférence, la question de Dobroudja et les rapports internationaux pendant la période des tentatives de A. Stamboliiski de sortir de l'isolement international, et la fin du pouvoir de l'Union agrarienne /1922 - 1923/.

Les fautes de la bourgeoisie bulgare ont entraîné la résolution injuste du problème de Dobroudja. Mais la diplomatie de l'Union agrarienne a su attirer l'attention de plusieurs pays balkaniques et européens sur le sort de la population de Dobroudja, qui a pu être préservée de l'assimilation roumaine, ainsi qu'ont été sauvegardées et raffermies ses forces de résistance et libération nationale.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXIV, кн. 3 Исторически факултет 1986-1987

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE DE "CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXIV, Livre 3 Faculté d'Histoire 1986-1987

Емануил Емануилов

ПРОЦЕДУРНИТЕ ВЪПРОСИ НА ПЪРВИЯ ЕТАП
В МИРНОТО УРЕГУЛИРАНЕ С БИВШИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ
СЪЮЗНИЦИ НА ГЕРМАНИЯ

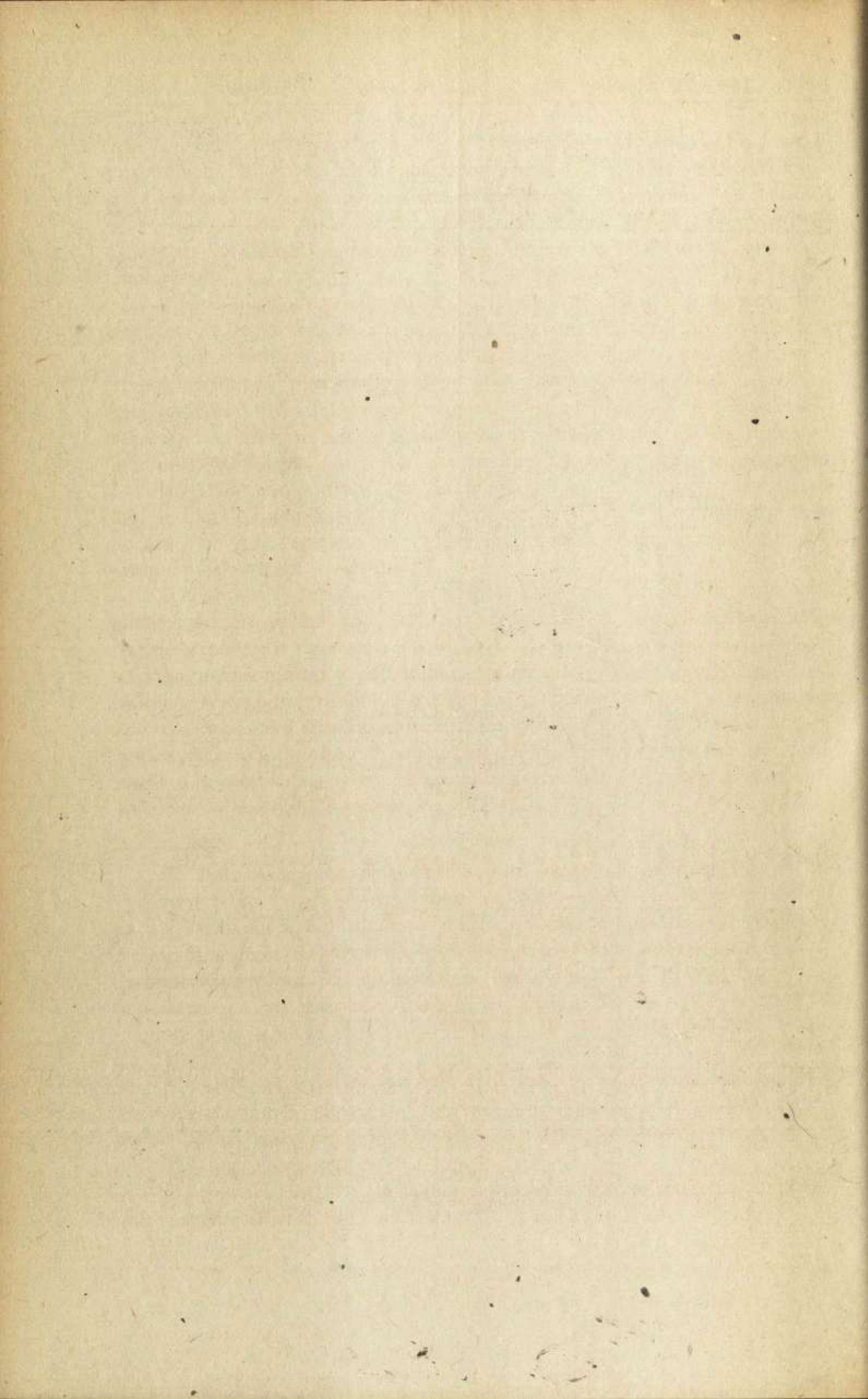
/1945 г./

Emmanuel Emmanuelov

LES QUESTIONS DE PROCÉDURE À LA PREMIÈRE
ÉTAPE DU RÈGLEMENT PACIFIQUE AVEC
LES EX-ALLIÉS EUROPÉENS DE L'ALLEMAGNE

/1945/

София, 1987

Непосредствено след завършването на Втората световна война възлово място в международните отношения заеха въпросите за мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия. Тези въпроси бяха свързани с бъдещото историческо развитие на петте държави - Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, които против волята на техните народи бяха въвлечени във войната на страната на хитлеристка Германия. Те даваха отражение върху взаимоотношенията между съюзниците от победоносната антихитлеристка коалиция и върху формирането на следвоенния международен политически климат. В процеса на мирното уреждане ясно се очертаха двете противоположни линии в международните отношения след Втората световна война - демократичната миролюбива политика на Съветския съюз и империалистическият курс на правителствата на САЩ и Англия.

Значимостта на въпросите за мирното уреждане с бившите европейски съюзници на Германия след Втората световна война определя интереса към тях на изследователите, принадлежащи към различни идейни направления. В буржоазната историография тези въпроси са предмет на груби фалсификации. В тяхната интерпретация както в концептуален, така и в емпирично описателен аспект се преследва двойка цел: да се обоснове и оправдае империалистическата антидемократична политика на правителствата на САЩ и Англия по проблемите на следвоенното мирно уреждане, като същевременно максимално се дискредитират принципите на съветската външна политика.

¹Буржоазните постановки относно следвоенното мирно уреждане с бившите европейски съюзници на Германия вж. в: Метлофф, М., От Касабланки до "Оверлорда", М., 1964, с. 27, 540; Notes documentaires et études, N 311, 24 mai 1946 /Série textes et documents - VIII/, Paris, 1946, p. 5; Campbell, J. C., The United States in World Affairs 1945-1947, New York-London, 1947, p. 124; Byrnes, J. F., Cartes sur table, Paris, 1948, p. 207, 212, 215, 216, 276, 277; Céré, R., Entre la guerre et la paix, Paris, 1949, p. 35, 52, 121, 255; Le Roy, F.,

Въпросите на мирното урегулиране след Втората световна война като цяло научно са осветлени в марксистката историография и преди всичко в съветската историческа наука. Те се разглеждат както в обобщаващи трудове², така и в отделни монографични изследвания и статии³. Принос в изясняването на румънския и българския въпрос в процеса на мирното уреж-

Les relations internationales depuis 1945, Paris, 1951, p. 37, 247, 250, 255; Catroux, Général, J'ai vu tomber le rideau de fer, Paris, 1952, p. 112-113, 115-119; McNeill, W. H., America, Britain, Russia, their co-operation and conflict, 1941-1946, London - New York - Toronto, 1953, p. 721-723; Glaser, K., The Iron Curtain and American Policy, Washington, 1953, p. 16; Truman, H. S., Mémoires, I, L'année des décisions: I. L'amérique continue, 1945; 2. De Potsdam à Hirochima /1945-1946/, Paris, 1955, I-2, p. 230; Mourin, M., Le drame des Etats satellites de l'Axe, de 1939 à 1945, Paris, 1957, p. 197-198; Hongarie, New York, 1957, p. 17; Davids, J., America and the World of our Time, United States Diplomacy in the twentieth Century, New York, 1960, p. 300; Foreign Affairs, july 1961, vol. 39, N 4, p. 642; Mourin, M., Histoire des Grandes puissances, t. 2, pendant la deuxième guerre mondiale, 1939-1945, Paris, 1962, p. 207-208, 538, 543-544, 553; Feis, H., Le marchandage de la paix, Paris, 1963, p. 81-84, 146-147, 233-241, 244-246, 249-256; Mourin, M., Histoire des Nations européennes, t. 3, Paris, 1963, p. 10-11; Floyd, D., Rumania, Russia's Dissident Ally, New York - London, 1965, p. 20; Northedge, F. S., Descent from Power, British Foreign Policy 1945-1973, London, 1974, p. 55-56; и др.

² История международных отношений и внешней политики СССР, т. 3, 1945 - 1967 гг., М., 1967, с. 110-125; История на дипломатията, т. 5, кн. 1, С., 1978, с. 32-69; История внешней политки СССР, т. 2, 1945 - 1980 гг., М., 1981, с. 26-46; и др.

³ Евгеньев, В. В., Международно-правовое регулирование репараций после Второй мировой войны, М., 1950; Леконцев, Г. З., Борьба советской дипломатии за демократический мир на парижских сессиях Совета министров иностранных дел и Парижской мирной конференции 1946 г., М., 1952;

дане дават съответно румънската⁴ и българската⁵ историография. В марксистката историография са показани усилията на Съветския съюз за постигане на справедлив и траен мир, даден е дълбок и конкретен анализ на сложната дипломатическа борба по проблемите на следвоенното мирно урегулиране, на характера и съдържанието на мирните договори с петте бивши европейски съюзници на Германия.

Самарский, С., Борьба Советского союза за мирные демократические договоры с Италией, Румынией, Болгарией, Венгрией и Финляндией, М., 1956; Орлик, И.И., Империалистические державы и Восточная Европа /1945-1965/, М., 1968, с. 3-75; Мунтян, М.А., Борьба Советского союза за прием в ООН Болгарии, Венгрии и Румынии, Кишинев, 1972, с.3-64; Мунтян, М.А., Дунайская проблема в международных отношениях /1945-1948/, Кишинев, 1977; Жигня, К.Л., Подготовка и заключение мирных договоров с Болгарией, Венгрией и Румынией после Второй мировой войны, Кишинев, 1981, Кузнецов, В.Л., Защита советским государством на международной арене суверенитета и независимости Болгарии во время подготовки болгарского мирного договора 1947 г. - в кн.: Ученые записки Уральского университета, 1958, вып. 24; Ибраемян, В.Л., Из истории подготовки мирного договора с Болгарией - в кн.: Из истории международных отношений, М., 1963; и др.

⁴ Вж Жигня, К.Л., пос.сър., с. 6-7.

⁵ Васев, Сл., Христов, Кр., България на мирната конференция 1946, С., 1947; Димитров, Д., Тракийският въпрос пред мирната конференция, С., 1947; Божинов, В.; Защитата на националната независимост на България, С., 1962; Николов, Ц., Съветският съюз - защитник на националната независимост и държавен суверенитет на българския народ, 1944-1947 - в кн.: Известия на Висшата партийна школа, 1962, кн.14; Наков, А., СССР в защита на българските национални интереси след Девети септември 1944 г., в кн.: Летопис на дружбата, 1972, № 4; Мирчева, Хр., България на Парижката мирна конференция - в кн.: България в света от древността до наши дни, т.2, С., 1979; и др.

Съществен елемент на мирното урегулиране след Втората световна война бяха въпросите на процедурата. Съветското правителство отдаваше важно значение на тези въпроси. То изхождаше от това, че определянето и строгото съблюдаване на необходимата процедура трябваше да способствува за постигането на действително демократичен и дълготраен мир. Правителствата на САЩ и Англия се стремяха да използват процедурните въпроси за налагане на техните империалистически условия на мира. Въпросите на процедурата бяха част от дипломатическата борба около мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия. Именно по тях тази борба се изразяваше най-явно, приемайки в отделни случаи доста крайни форми. Преодоляването на противоречията по процедурните въпроси бележеше етапите към позитивното развитие на цялостния процес на мирното уреждане.

В буржоазната историография съзнателно се акцентува върху въпросите на процедурата за налагане на буржоазните тези относно следвоенното мирно урегулиране. Докато правителствата на САЩ и Англия се представят едва ли не като "борци" за установяване на справедлив ред и намиране на най-демократични методи и механизъм за мирното урегулиране, то на съветското правителство се приписва, че се придържа към позиция, "обидна" за Франция и Китай, не желало да зачита мнението на малките народи от антихитлеристката коалиция, понякога се отказвало от дадена от него дума и вече приети решения и че превръщало процедурните въпроси в средство за оказване натиск върху англосаксонците за постигане целите на съветската външна политика⁶.

В марксистката историография процедурните въпроси в мирното урегулиране след Втората световна война се засягат най-общо в изследванията. По тях няма отделни, специални публикации. Необходимостта от конкретно изследване на тези въпроси, като се изхожда от принципни, обективни позиции, се

⁶ Truman, H.S. Op. cit., 1-2, p. 230; Céré, R., *Entre la guerre et la paix*, p. 35, 52; Le Roy, F., Op. cit., p. 37, 247-250; Catroux, Gén., Op. cit., p. 112-118, 205; Byrnes, J.F., Op. cit., p. 207, 212, 276; Mourin, M., *Histoire des Grandes puissances*, p. 390, 467, 553; Mourin, M., *Histoire des Nations européennes*, t. 3, p. 10-11.

налага не само от научни съображения, но това има също актуално и идеологическо значение.

Настоящата работа^{*} има за цел да покаже мястото на процедурните въпроси на първия етап на мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия през 1945 г., когато тези въпроси излизат на преден план и имат доминиращо значение.

х х х

Въпросите, свързани със следвоенното устройство на света, занимаваха съюзниците още от началото на Втората световна война. Това се отнасяше най-вече за СССР, САЩ и Великобритания, които като главни сили на антихитлеристката коалиция носеха, разбира се, не в еднаква степен, но като цяло основната тежест на войната против държавите от фашисткия блок и поради това имаха особена отговорност за мирната организация на следвоенния свят. Тези въпроси обаче бяха най-сложният и деликатен обект във взаимоотношенията между съюзниците.

Фактът на самото съществуване на антихитлеристката коалиция обуславяше наличието на общи интереси между нейните участници. Предвид решаващата роля, която Съветският съюз играеше във войната против хитлеристка Германия и нейните съюзници, все по-нарастващия му авторитет и влияние у правителствата на САЩ и Англия се затвърди убеждението, че без неговото участие не можеше да бъде разрешен нито един по-важен следвоенен международен проблем. Още на ранния етап на съществуване на антихитлеристката коалиция през април 1942 г. президентът Ф.Д.Рузвелт в послание до Й.В.Сталин предложи двамата ръководители "да обсъдят цялостно световните проблеми", т.е. не само тези, които бяха свързани с воденето и завършването на войната, но и за следвоенното устройство на света⁷. "Моето правителство смята - заяв-

^{*}Работата е първа част на изследването на "Процедурните въпроси в мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия след Втората световна война /1945 - 1947 г./".

⁷Бережков, В.М., Страници от дипломатическата история, С., 1984, с. 199-200.

ви през октомври 1943 г. министърът на външните работи на Англия А.Идън, — че бъдещето зависи от взаимното разбирателство между нашите три правителства /на СССР, САЩ и Англия — б.а./. Това е основата на бъдещето"⁸. От своя страна съветското правителство разглеждаше укрепването и разширяването на единството и сътрудничеството на държавите от антихитлеристката коалиция като една от най-важните си външнополитически задачи.

Привързаността към сътрудничество беше отразена във всички междусъюзнически документи от военния период. В тях се изразяваше необходимостта тясното сътрудничество, създадено между трите велики държави за водене на войната, да продължи и през следващия мирен период⁹. Защото, както се посочваше по-специално в комюникето за конференцията на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания през октомври 1943 г. в Москва, това "беше в техен собствен национален интерес и в интерес на всички миролюбиви нации" и само по този начин можеше "да се поддържа мирът и да се постигне политическо, икономическо и социално добруване на техните народи"¹⁰.

Но участието в общата борба против фашистките и милитаристки държави от оста, което се диктуваше от императивната необходимост да бъдат сломените техните въоръжени сили, не премахваше класово-политическата разграничителна линия между Съветския съюз и неговите западни съюзници. Като се

⁸ Съветският съюз на международните конференции в периода на Великата отечествена война 1941-1945, т.1, Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания, 19-30 октомври 1943, Сборник документи, С., 1984, с. 134.

⁹ Пак там, с. 369; Съветският съюз на международните конференции в периода на Великата отечествена война 1941-1945, т. 2, Техерауската конференция на ръководителите на трите съюзни държави — СССР, САЩ и Великобритания, 28 ноември — 1 декември 1943, Сборник документи, С., 1984, с. 191.

¹⁰ Московската конференция на министрите на външните работи, с. 368.

ръководеха от едни и същи класови съображения, в своята политика към СССР правителствата на САЩ и Англия се придържаха към еднакви или съвсем близки позиции. Поради коренната противоположност на общественно-политическия строй в СССР с този в САЩ и Англия между Съветския съюз и неговите западни съюзници съществуваша сериозни различия и противоречия относно принципите, подхода и целите на бъдещата мирна организация на света. Вследствие на това по време на войната и непосредствено след нейното завършване по въпросите на следвоенното устройство и мирно урегулиране между СССР, от една страна, и неговите западни партньори - от друга, се води продължителна и напрегната дипломатическа борба¹¹.

Съветският съюз издигна през военния период ясно обоснована демократична програма за следвоенно устройство. Тази програма се свеждаше до следното: освобождаване народите на Европа от фашистките завоеватели и оказване съдействие за възстановяване на демократичните свободи и националната им независимост; предоставяне на освободените европейски народи пълното право и свободата сами да решават въпроса за своето държавно устройство; сурово наказване на военнопредстълниците; установяване в Европа на такъв ред, който напълно да изключи възможността за възобновяване на агресията от страна на германския империализъм; създаване на продължително икономическо, политическо и културно сътрудничество между европейските народи, основано върху взаимното доверие и взаимната помощ за възстановяване на разрушеното стопанство и култура в страните, които са били окупирани и ограбени от фашистите¹². В своята практическа дейност съветското правителство неотклонно се ръководеше от посочената програма.

Политиката на САЩ и Англия през военните години беше насочена да не се допусне засилването на международните по-

¹¹ Гибианский, Л.Я., Потсдам и Юго-Восточная Европа /некоторые вопросы истории дипломатической борьбы/ - в кн.: Германская восточная политика в новое и новейшее время, М., 1974, с. 260-261.

¹² Внешняя политика Советского союза в период Отечественной войны, т. 1, М., 1944, с. 103.

зиции на Съветския съюз, да се установи и закрепят влиянието на англо-американския империализъм в колкото се може повече страни в света¹³, навсякъде да се затормозят революциите¹⁴.

Правителствата на САЩ и Англия поставиха в основата на следвоенното европейско урегулиране идеята за регионални обединения. Във Вашингтон и Лондон с участието на представители на реакционните емигрантски кръгове от европейските страни усилено се разработваха планове за създаване на различни федерации и конфедерации в Централна и Югоизточна Европа. В плановете на английското правителство се предвиждаше също обединяване на цяла Европа и образуване на европейски съединени щати¹⁵. В планираните регионални европейски обединения трябваше да се запази капиталистическият обществен строй. Те следваше да се намират под политическото и икономическото господство на САЩ и Англия и да се превърнат в "санитарен кордон" около границите на Съветския съюз.

По инициатива на английската делегация на Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания през октомври 1943 г. беше включен в дневния ред и поставен за обсъждане проблемът за създаване на конфедерации на малките държави в следвоенна Европа¹⁶. Във връзка с това ръководителят на съветската делегация В.М. Молотов внесе на конференцията специален документ, в който се излагаше становището на съветското правителство по този въпрос.

В документа се подчертаваше, че "освобождаването на малките страни и възстановяването на независимостта и суверенитета им" беше една от най-важните задачи при следвоен-

¹³ Израелян, В.Л., Дипломатия в годы войны /1941-1945/, М., 1985, с. 10, 330.

¹⁴ Fleming, D., The Cold War and Its Origins, v.I, London, 1961, p. 259.

¹⁵ Орлик, И.И., пос.сър., с. 15-20; Мунтян, М.А., Борьба Советского Союза за прием в ООН..., с.8-11.

¹⁶ Московската конференция на министрите на външните работи, с. 80-81, 193.

ното устройство на Европа. В него се отбелязваше, че "такава важна стъпка като федерирането с други държави и евентуалното им отказване от част от своя суверенитет е допустима само въз основа на свободно, спокойно и добре обмислено волеизявление на народа". Съветското правителство посочи опасността от преждевременно изкуствено прикрепване на малките страни към "теоретично планираните групировки", чието създаване се проектираше без оглед на мнението на самите заинтересовани народи. Освен това проектите за федерации напомняха "политиката на санитарен кордон", насочена срещу Съветския съюз, поради което тя отрицателно се възприемаше от съветския народ. Съветското правителство считаше, се изтъкваше в документа, "че от гледна точка на интересите както на самите малки страни, така и на общото следвоенно устройство на Европа е преждевременно още сега да се планират и по такъв начин изкуствено да се поощряват обединения на които и да било държави под формата на федерации и други"¹⁷.

На изказването на А.Идън на Московската конференция да продължи проучването на въпроса за федерациите, а впоследствие по него да могат още да се разменят мнения "в съответния благоприятен момент" съветската делегация отговаря, че тя смята "обсъждането на този въпрос за приключено"¹⁸. Английската делегация признава убедителността на съветската аргументация, съгласява се, че обсъждането на въпроса за федерациите е несвоевременно и повече не настоява на своето предложение¹⁹.

На Техеранската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания /28 ноември - 1 декември 1943 г./ У. Чърчил, излагайки английските планове за разделяне на Германия, предлага да бъдат откъснати южните германски провинции от Прусия и да бъдат включени в една дунавска конфедерация²⁰. Като се изказва на конференцията, И.В.Сталин

¹⁷ Пак там, с. 40-41, 212-214, 387-388.

¹⁸ Пак там, с. 215.

¹⁹ Пак там, с. 214.

²⁰ Техеранската конференция, с. 181.

заявява: "На мен не ми харесва планът за нови обединения на държави..., не бива да създаваме каквото и да било ново нежизнеспособно обединение от дунавски държави. Унгария и Австрия трябва да съществуват отделно една от друга"²¹. Ръководителят на съветската делегация недвусмислено дава да се разбере, "че не е нужно да се създават нови обединения"²². Този въпрос се предава на Европейската консултативна комисия /ЕКК/²³, създадена по решение на Московската конференция на министрите на външните работи на трите държави през октомври 1943 г.

Така претърпяват провал англо-американските проекти за изкуствено създаване на регионални обединения на малките държави в следвоенна Европа.

На политическите цели на правителствата на САЩ и Англия беше подчинена и тяхната военна стратегия. Съветското правителство считаше, че от военна гледна точка най-добрият начин да се ускори поражението на Германия и се съкратят сроковете на войната беше съюзниците да открият Втори фронт в Западна Европа – във Франция. Но у ръководните кръгове на САЩ и Англия дълго време се води дискусията за мястото и датата на откриването на Втори фронт. Дебаркирането на съюзническите войски в Северна Африка /8 ноември 1942 г./, а след това на остров Сицилия /10 юли 1943 г./ и в Южна Италия /3 септември 1943 г./ практически означаваше, че се дава предимство на концепцията за стратегическо настъпление в района на Средиземноморието и Балканите. Най-ревностен поддръжник на тази концепция беше У.Чърчил. При това английското правителство се ръководеше не от военни, а от чисто политически съображения. Средиземноморско-балканският вариант на У.Чърчил за Втори фронт имаше за цел да не се допусне навлизането на съветските войски в този район, той да бъде окупиран от англо-американските войски и да се попречи на придвижването на Съветската армия в Централна Европа – към Полша, Австрия и Унгария.

Едва след Сталинградската битка, когато стана очевидно,

²¹ Пак там.

²² Пак там, с. 182.

²³ Пак там.

че Съветският съюз беше в състояние сам да разгроми хитлеристка Германия, американското правителство окончателно напoji на своя по-младши английски съюзник решението за откриване на втори фронт във Франция през пролетта на 1944 г. Американските стратегии се ръководеха от оценката, че за САЩ беше по-важно да укрепят своето влияние в Западна Европа и да не се допусне евентуално достигането на този район и особено на Рурския басейн от Съветската армия.

След Сталинградската битка, когато във фашисткия блок настъпи дълбока криза, САЩ и Англия започнаха сепаративни преговори със сателитите на Германия. Тези преговори се водеха на антисъветска основа. На тях се обсъждаше възможността за окупирането на сателитните на Германия европейски страни от англо-американските войски, за да се запазят капиталистическите порядки, да се предотвратят народните революции и навлизането на съветските войски в тях²⁴.

Бързо изменящата се военнополитическа обстановка обаче, обстоятелството, че Финландия, Румъния, България и Унгария се намираха на направлението на настъпателните действия на Съветската армия, както и невъзможността териториите на тези страни практически да бъдат достигнати от англо-американските войски, лишиха от смисъл сепаративните преговори на САЩ и Англия с германските сателити. Тези преговори бяха прекъснати, без да се постигнат никакви конкретни резултати. Правителствата на САЩ и Англия трабваше да признаят приоритета на Съветския съюз при подписването на примирието с Финландия, Румъния, България и Унгария.

В английска нота до съветското правителство от 16 януари 1944 г. се посочваше, "че тъй като главният удар на военните усилия на Румъния е насочен против съветските сили, които ще достигнат Румъния, съветското правителство ще играе главна роля при определянето на условията за примирие с румънците"²⁵. В началото на февруари 1944 г. на унгарското правителство беше съобщено от англо-американски представители, че "щом Съветската армия достигне Карпатите, най-добре е Унгария да скъса с хитлеристка Германия и да поиска

²⁴ История на дипломатията, т. 4, С., 1977, с. 449-467, 477-503.

²⁵ Пак там, с. 456.

мир от Съветския съюз"²⁶. На 7 септември 1944 г. участващите в преговорите в Кайро англо-американски и български представители зафиксираха, "че преговорите за примирие са преустановени, тъй като Съветският съюз е обявил война на България, поради което е необходимо да започнат нови преговори с участието на трите съюзни държави"²⁷.

Политиката на английското правителство относно следвоенното устройство намери също така израз в разработваните от него праз военния период планове за установяване сфери на влияние на трите велики държави. Чрез подобни планове то се опитваше да обвърже Съветския съюз и по този начин да задържи придвижването на Съветската армия в Европа и да укрепя позициите на Англия в онези страни, в които тя имаше "особени" интереси.

На Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания през октомври 1943 г. английската делегация, за да сондира мнението на своите партньори, по косвен начин поставя въпроса за сферите на влияние. В английските предложения по обсъжданата Декларация за общата сигурност, в която се предвиждаше създаването на международна организация за поддържане на мира и сигурността, се съдържаха пункт, че трите правителства "няма да се опитват да създават никакви отделни райони на отговорност в Европа и няма да признават създаването на такива от другите държави"²⁸. В своето изказване на конференцията А.Идън заявява, че неговото правителство "отдава голямо значение на точката от дневния ред за отговорността по райони"²⁹ и настоятелно изисква разглеждането на този въпрос.

Като излага съветското становище, В.М.Молотов казва на конференцията, че съветското правителство никога не се е изказвало "за никакви отделни райони на влияние в Европа. Във всеки случай - подчертава той, - що се отнася до Съветския

²⁶ Пак там, с. 462.

²⁷ Наков, А., Интернационална миссия советских войск в Болгарии, М., 1973, с. 33.

²⁸ Московската конференция на министрите на външните работи, с. 81.

²⁹ Пак там, с. 211.

съюз, аз мога да гарантирам, че ние не сме давали никакъв повод да се предполага, че той е за разделяне на Европа на отделни зони на влияние"³⁰. Както сполучливо отбелязва членът на съветската делегация на конференцията М.М.Литвинов, "съмнително" е да се заявява "каква не трябва да бъде бъдещата международна организация". "Ние още не сме решили - посочва той - какво ще представлява тази организация и ми се струва нецелесъобразно и съмнително да правим изявления каква не трябва да бъде". След като досега не е изявявано желание да има определени зони на влияние, "защо да говорим за това в декларацията" - заключава М.М.Литвинов³¹.

Английската постановка за "отговорността по райони" не намира развитие и отражение в приетия на Московската конференция заключителен документ "Декларация на четирите държави /СССР, САЩ, Великобритания и Китай - б.а./ по въпроса за общата сигурност"³².

По време на англо-съветските преговори на високо равнище в Москва през октомври 1944 г. У.Чърчил направо предлага на съветското ръководство да бъдат разделени балканските страни на сфери на интереси. Той дори определя и съответно процентното отношение на влияние на великите държави във всяка една от тези страни: СССР да има преобладаващо влияние в Румъния и България, Англия в съюз със САЩ - в Гърция и поравно да бъде влиянието на СССР, Англия и САЩ в Унгария и Югославия³³. У.Чърчил пише в своите мемоари, че тази негова инициатива била получила подкрепата на американското правителство³⁴.

Съветското правителство, което в своята политика неизменно се ръководеше от принципите на зачитане на суверенните права и интереси на всички народи и страни, категорично отхвърля империалистическите планове за установяване на

³⁰ Пак там, с. 212.

³¹ Пак там, с. 285-286.

³² Пак там, с. 378-380.

³³ Churchill, W., Mémoires sur la deuxième guerre mondiale, t. 6, Paris, 1953, p. 234.

³⁴ Пак там, с. 74-86.

каквито и да е сфери на влияние³⁵. Английското правителство повече не поставя този въпрос.

Разбира се, правителствата на САЩ и Англия не можеха открито да провеждат своята политика. Поради обективно антифашисткия характер на Втората световна война, в която участваха милиони хора, и под въздействието на съветската мирна програма те трябваше да провъзгласят цели, отговарящи на демократическите стремежи на народите. В Атлантическата харта, публикувана на 14 август 1941 г., се съдържа редица положителни моменти. В нея ръководителите на САЩ и Англия подчертаваха недопустимостта на териториални изменения, признаваха правото на всички народи самостоятелно да избират формата на държавно управление, обявяваха се за възстановяване на суверенните права и самоуправлението на ония народи, които бяха лишени насилствено от тях, против употребата на сила в международните отношения³⁶. Като отчиташе това, съветското правителство в специална декларация на междусъюзническа конференция в Лондон на 24 септември 1941 г. се присъедини към Атлантическата харта³⁷.

Съюзниците обсъждаха въпросите на следвоенното устройство в продължение на цялата Втора световна война: на международни конференции, посредством преписката между ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания, на двустранни преговори между тях, по дипломатически път. Те изработиха колективно програмни принципи за уреждането и на ООН след приключването на военните действия.

Важно значение в това отношение имаше Декларацията за освободена Европа, приета на Ялтенската конференция /4-11 февруари 1945 г./ на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания. В нея се заявяваше, че освободените народи след-

³⁵ Земсков, И., О так называемом "разделе" Югославии на сферы влияния - в сп. Международная жизнь, 1958, № 8, с. 73; Израелян, В.Л., Дипломатия в годы войны, с. 316-318.

³⁶ Making the Peace Treaties, 1941-1947, Department of State, Washington, February 1947, p. 2-3.

³⁷ Внешняя политика Советского союза в период Отечественной войны, т. 1, с. 144-147.

ваше да разрешават насъщните си политически и икономически проблеми единствено "чрез демократически средства". Като първостепенна задача пред тях се поставяше "да унищожат последните следи от нацизма и фашизма". В декларацията се потвърждаваше правото на всички народи "да създадат демократически институции по техен собствен избор" и сами "да изберат формата на управление, при която те ще живеят". Ръководителите на трите правителства изразяваха своето съгласие да способствуват за "възстановяването на суверенните права и самоуправлението на онези народи, които бяха лишени от това по пътя на насилието от страна на агресивните нации"³⁸.

В програмните принципи за мира, изработени от съюзниците през военния период, залегна гледната точка, защитавана от Съветския съюз. Това беше израз на решаващия принос, който той имаше в борбата срещу фашистките агресори, с което неговите западни партньори не можеше да не се съобразяват. По своята същност тези принципи имаха справедлив и демократичен характер. Те представляваха добра основа за организацията и устройството на следвоенния свят.

В своята политика по въпросите на следвоенното устройство Съветският съюз неотклонно се придържаше към принципите, изработени колективно от съюзниците през годините на войната, които в основното съответстваха на издигнатата от него програма. Практическата дейност на правителствата на САЩ и Англия обаче беше в противоречие с тези принципи и с целите, официално провъзгласени от самите тях.

х х х

Началото на мирното урегулиране с европейските съюзници на Германия практически беше поставено с подписването на условията на примирието с тях. Но още на този начален етап между съюзниците се проявиха сериозни разногласия относно бъдещето на петте страни, участвували във войната на страната на Германия.

Първа от съюзниците на Германия от войната излезе Италия. През лятото на 1943 г. англо-американците разработиха така наречените "кратки" и "изчерпателни" условия, върху ос-

³⁸Техеран, Ялта, Потсдам, Сборник документи, С., 1973, с. 201-202.

новата на които трябваше да бъде осъществена капитулацията на Италия. "Кратките" условия се отнасяха главно до военните въпроси, а "изчерпателните" съдържаха и политически, икономически и финансови условия, свързани с излизането на Италия от войната³⁹.

Съветският съюз беше непосредствено заинтересован от излизането на Италия от войната. Той се стремеше да окаже съдействие на италианския народ за скъсването с хитлеристките окупатори и с фашизма, за възстановяването на демокрацията и включването му в борбата срещу Германия. Но въпреки голямата заинтересованост на съветското правителство от италианските въпроси по отношение на Италия съюзниците прореждаха сепаративна политика. Дълго време англо-американците не уведомяваха съветското правителство за своите планове спрямо тази страна и за хода на преговорите с италианците⁴⁰. "Досега - пише на 22 август 1943 г. Й.В.Сталин на Ф.Рузвелт и У.Чърчил - нещата стояха така, че САЩ и Англия се споразумяват, а СССР получаваше информация за резултатите на споразумението на двете държави в качеството на трети пасивен наблюдател. Длъжен съм да Ви кажа, че да се търпи по-нататък такова положение е невъзможно"⁴¹.

Едва в края на юли 1943 г. съветското правителство започва да получава известна информация за положението в Италия. На 3 август то беше запознато с "кратките условия", а на 26 август му беше връчен пълният текст на "подробните условия". При това англо-американците свързваха въпроса за консултирането на Съветския съюз по въпросите за примирието с Италия и как да се изградят отношенията на съюзниците с италианското правителство със своето намерение да упражняват натиск върху него при определяне бъдещето на страните, освободени от Съветската армия⁴². На 27 август пра-

³⁹United States and Italy, 1936-1946, Washington, 1946, p. 51-52, 55-64.

⁴⁰Переписка председателя совета министров СССР с президентата США и премьер министрами Великобритани во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг., т.1, М., 1976, с. 179.

⁴¹Пак там.

⁴²История на дипломатията, т. 4, с. 398.

вителиството на СССР упълномощи командването на англо-американските войски да подпише условията за капитулация на Италия и от името на съветското правителство⁴³.

На 3 септември 1943 г. бяха подписани "кратките условия", а на 29 септември на остров Малта Д.Айзенхауер и Бадوليو подписаха "подробните условия" за капитулацията на Италия. Под натиска на италианския народ на 13 октомври правителството на Бадوليو обяви война на Германия⁴⁴.

Проектите за примирие с останалите бивши европейски съюзници на Германия бяха изработени съвместно от правителствата на СССР, САЩ и Великобритания. Но определянето на условията на примирието с тези страни стана в напрегната дипломатическа борба.

Правителствата на САЩ и Англия предлагаха на тези страни да бъдат поставени такива условия, които да им позволяват да се намесват във вътрешните работи на тези страни и да оказват постоянен натиск върху правителствата в тях, както и върху съветското правителство. Англо-американците настояваха да бъдат предадени под контрола на съюзниците и в тяхно пълно разпореждане всички материални и промишлени ресурси на България, Румъния и Унгария; да се блокират техните активи; съюзните контролни комисии в посочените страни да бъдат тристранен орган, като Съветският съюз, САЩ и Англия имат еднакъв дял в тяхната практическа дейност и отговорност; наред с участието в съюзните контролни комисии в България и Унгария да бъдат въведени войски на западните съюзници. Правителствата на САЩ и Англия се обявиха против посочването на точната сума на репарациите, които бившите вражески държави трябваше да платят на съюзниците; териториалните въпроси да се решават след войната на мирна конференция; армиите на България и Румъния да участвуват във войната против Германия, но само на техните собствени територии⁴⁵.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Пак там, с. 393, 401.

⁴⁵ Жигня, К.Л., Пос. съч., с. 26-27; История на дипломатията, т. 4, с. 487-488.

Най-тежки бяха англо-американските предложения за условията на примирието с България. Правителствата на САЩ и Англия направо се стремяха спрямо България да бъдат приложени дискриминационни мерки. Това се дължеше на обстоятелството, че в сравнение с Унгария и Румъния комунистическата партия в България имаше най-силни позиции, което предполагаше процесът на революционните преобразования в нея да приеме най-широк размах. Към посочените по-горе условия, които по отношение на България предназначено бяха най-тежки /за окупирането на страната от съюзническите войски; за блокиране на българските активи; за отстъпване, предаване, използване или даване под контрола на съюзниците на военни материали, собственост, ресурси, средства и т.н., принадлежащи на България/, в англо-американските проекти се съдържаха също и други несправедливи и необосновани искания. Така например правителствата на САЩ и Англия настояваха България да се задължи да изпълнява всякакви искания на съюзниците под предлог за възстановяване на мира и сигурността, да не се отразява в споразумението фактът, че тя е обявила война на Германия и е воювала с нея, върховният командувач съюзническите войски на средиземноморския военен театър генерал Х.М. Уилсън да подпише примирието с България⁴⁶.

Съветското правителство не допусна на бившите съюзници на Германия да бъдат наложени условия, които да създадат предпоставки за политическото и икономическото им подчиняване от САЩ и Англия. Разработени при неговата решаваща роля, споразуменията за примирието с Румъния, България, Унгария и Финландия предвид конкретната историческа обстановка имаха сравнително умерен и като цяло демократически характер. Те отговаряха на националните интереси на народите на тези страни, гарантираха тяхната независимост и самостоятелност.

В споразуменията за примирието се възлагаше отговорността на четирите държави за нанесените от тях през войната щети на съюзниците. Но проявявайки великодушие и ръководейки се от принципите на интернационализма, съветското правителство се ограничи да бъде възстановена само една част

46

История на дипломатията, т. 4, с. 486-488.

от понесените от него загуби. При определяне размера на репарациите то изхождаше също от съображенията, че Финландия, Румъния, България и Унгария трябваше да разполагат с необходимите ресурси за възстановяване на тяхната икономика.

Същността на клаузите по териториалните въпроси в споразуменията се свеждаше до това да бъде премахнато произволното прекрояване на границите на бившите сателити, осъществено от фашистка Германия, и да бъдат възстановени за тези страни справедливи граници с техните съседи⁴⁷.

В споразуменията в частност се предвиждаше демократизиране на политическия и обществения живот в четирите държави, разпускане на фашистките организации, наказване на военнопръствниците, възстановяване правата и интересите на Обединените нации и на техните граждани.

По силата на споразуменията за примирието се учредяваха съюзни контролни комисии, които да следят за изпълнението на съдържащите се в тях условия през периода до подписването на мирните договори. В споразуменията за примирието с Румъния, България и Унгария беше записано, че контролните комисии в тези страни ще работят под ръководството на представителя на Съюзното /Съветското/ главно командване. На практика това означаваше, че решаващата дума в тях ще е да има съветският представител. Споразуменията за примирието съдържаха и редица членове, които определяха взаимоотношенията на съветските военни власти и съюзните контролни комисии с администрациите на отделните държави.

Споразумението за примирие с Румъния беше подписано по пълномощие на правителствата на СССР, САЩ и Великобритания с представители на румънското правителство на 12 септември 1944 г. от маршала на Съветския съюз Р.Я.Малиновски⁴⁸. Румъния следваше да издължи на Съветския съюз репарации на стойност 300 млн. долара, което съставляваше едва една пета част от реално нанесените му от нея щети през войната. Държавната граница между СССР и Румъния е възстановяваше в съответствие със съветско-румънското спо-

⁴⁷ История внешней политики СССР, т. 1, 1917-1945. М., 1980, с. 456.

⁴⁸ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. 2, М., 1946, с. 204-212.

разумеие от 28 юни 1940 г. Споразумението отменяше решенията на Виенския Арбитраж от 1940 г. Съюзниците изразяваха своето съгласие Трансилвания /цялата или по-голямата ѝ част/ да бъде върната на Румъния, което подлежеше на утвърждаване при мирното урежулиране.

На 19 септември 1944 г. беше подписано споразумението за примирие с Финландия⁴⁹. От името на правителствата на СССР и Англия то бе подписано от съветския генерал-полковник А.А.Жданов. Финландия се задължаваше да компенсира частично щетите, нанесени на Съветския съюз в резултат на военните действия и окупацията на негова територия, в размер на 300 млн. долара. Възстановяваше се действието на съветско-финландския мирен договор от 12 март 1940 г. Същевременно в споразумението се внасяха някои изменения към този договор. Финландия се задължаваше да върне на Съветския съюз областта Петсамо /Печенега/, която доброволно ѝ беше отстъпена от съветската държава по мирните договори от 1920 и 1940 г. Съветският съюз от своя страна се отказваше от правото си да арендува полуостров Ханко, предоставено му от съветско-финландския договор от 12 март 1940 г., а Финландия следваше да предостави на Съветския съюз въз основа на правото на аренда територия и водни пространства за създаване на съветска военноморска база в района на Поркал-Уд.

След продължителни преговори между правителствата на СССР, САЩ и Великобритания беше решено споразумението за примирието с България по пълномощие на трите правителства да бъде подписано от маршала на Съветския съюз Ф.И.Толбухин и представителя на върховното командуване на съюзниците в средиземноморския район генерал-лейтенант Гамел. То бе подписано на 28 октомври 1944 г.⁵⁰ Главното условие, което се поставяше в споразумението, бе България да евакуира всичките си войски, чиновници и български граждани, явяващи се такива до 1 януари 1941 г., и да анулира всякакви законодателни и административни положения, отнасящи се до т.нар. "новоприсъединени земи". Това условие българското правителство предварително беше приело още на 11 октомври. В споразумението за примирието не беше определена цифра на

⁴⁹ Пак там, с. 214-229.

⁵⁰ Пак там, с. 284-292.

репарациите които щяха да бъдат възложени на България. Отбелязваше се само, че правителството на България ще върне "цялата собственост на Обединените нации и техните граждани... и ще внесе такива репарации за загубите и щетите, причинени от войната на Обединените нации..., каквито могат да бъдат установени по-нататък"⁵¹. Споразумението не предвиждаше никакви териториални изменения за България. По настояване на правителствата на САЩ и Англия в него не се отбелязваше, че България е обявила война на Германия, а само се констатираше, че тя е скъсала отношенията си с Германия и Унгария.

Споразумението за примирие с Унгария беше подписано по пълномощие на правителствата на СССР, САЩ и Великобритания на 20 януари 1945 г. от маршала на Съветския съюз К.Е. Ворошилов⁵². С изключение на някои особености, отнасящи се до Унгария, неговите положения бяха аналогични на условията на примирията с Румъния, Финландия и България. На Унгария се определяха частични репарации в размер на 300 млн. долара, от които 200 млн. долара тя следваше да издължи на Съветския съюз, и по 50 млн. долара - съответно на Чехословакия и Югославия. За да бъдат премахнати последиците на грабителската политика на хортистка Унгария, споразумението предвиждаше отменяне на решенията на виенските арбитражи от 2 ноември 1938 г. и 30 август 1940 г., евакуиране на всички "унгарски войски и чиновници от окупираните от Унгария територии на Чехословакия, Югославия и Румъния, анулиране на всички законодателни и административни актове, отнасящи се до "анексирането или включването" на чехословашка, югославска и румънска територия в състава на Унгария и възстановяване на унгарските граници, съществували към 31 декември 1937 г.

Споразуменията за примирие с Румъния, Финландия, България и Унгария бяха важен успех на Съветския съюз в практическото реализиране на принципите на неговата програма за следвоенно устройство. Англо-американците, признавайки приоритета на съветското правителство при подготовката и подпис-

⁵¹ Пак там, с. 289.

⁵² Външняя политика Советского союза в период Отечественной войны, т. 3, М., 1947, с. 76-81.

ването им, което се определяше от реалното положение на нещата, не успяха чрез тях да заемат позиции, позволяващи им да подчинят четирите страни и задържат процеса на революционни преобразования в България, Румъния и Унгария. Точното и ясно формулиране на условията и задълженията, които бившите съюзници на Германия трябваше да изпълняват през периода на действието на споразуменията, лишаваше правителствата на САЩ и Англия от правно основание да предявяват допълнителни претенции към тях и към съветското правителство. Като решаваха най-важните военнополитически, икономически и териториални въпроси, отнасящи се до Румъния, България, Унгария и Финландия, споразуменията за примирие се превръщаха в естествена основа на мирните договори за тези страни. Такава именно беше и съветската концепция в по-нататъшното процедурно приготвяне на мирните договори с бившите европейски сателити на Германия.

* * *

Към края на Втората световна война в ръководните кръгове на САЩ и Англия все по-определено започнаха да се проявяват антисъветските настроения. Английският военен историк Дж. Фулер не без основание пише, че "борбата преминава в чисто политическата сфера и се водеше... между двете политически системи: от едната страна беше системата на западните държави, от другата - Русия"⁵³. Но докато продължаваха военните действия, съюзниците съумяваха да регулират противоречията помежду си⁵⁴. След завършването на войната в Европа обаче, когато пред тях като първостепенна и неотложна задача за разрешаване се изправиха проблемите за мирното урегулиране, всеки един въпрос, дори и най-малкият, както отбелязва съветският учен В.Л.Израелян, "започна да приема характер на конфликт"⁵⁵ главно по вина на западните

⁵³ Фуллер, Дж., Вторая мировая война, 1939-1945, М., 1956, с. 468.

⁵⁴ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945, т. 5, М., 1963, с. 438; Truman, H.S., *Op. cit.*, 1-2, p.229.

⁵⁵ Израелян, В.Л., Дипломатия в годы войны, с.411.

държави. Въпросите за политиката спрямо бившите европейски съюзници на Германия и за подготовката и сключването на мирните договори с тях бяха едни от първите и основни въпроси, по които открито се разграничиха двете противоположни линии в международните отношения след приключването на войната. Те станаха предмет на такава остра и напрегната дипломатическа борба, каквато практиката на международните отношения до този момент не познаваше⁵⁶.

В своята политика спрямо бившите европейски съюзници на Германия съветското правителство се придържаше към колективно разработените от съюзниците през военния период демократически принцип. То строго съблюдаваше постановленията на Ялтенската декларация за освободена Европа. В Съветския съюз не хранеха чувство на мъст към народите, които бяха въввлечени във войната на страната на хитлеристка Германия. Съветското правителство се обявяваше за постепенно облекчаване положението на тези народи, което беше единственото средство те окончателно да бъдат откъснати от Германия и сплотени около съюзните държави⁵⁷. То предприемаше мерки за премахване състоянието на международна изолация, в което се намираха бившите европейски съучастници на Германия, за укрепване на техните международни позиции.

Когато от италианска страна бе отправена молба към Съветския съюз двете държави да установят непосредствени дипломатически отношения и да разменят представители, съветското правителство отговори утвърдително. На 11 март 1944 г. то призна официално правителството на Италия и установи непосредствени отношения с него. В Италия това беше високо оценено. В специално комюнике, публикувано от италианското правителство по този повод, се посочваше: "Съветска Русия ни протегна ръка независимо от грешките на стария режим. Без съмнение това е такъв жест, който италианският народ

⁵⁶ Schmeltz, Guy-Willy, *La politique mondiale contemporaine*, Paris, 1963, p. 139.

⁵⁷ Советский союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг., т.6, Берлинская /Потсдамская/ конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании /17 июля - 2 августа 1945 г./, М., 1984, с. 94.

дълго ще помни и който е направен в един от най-трагичните моменти на нашата история"⁵⁸.

Правителствата на САЩ и Англия изразиха протест против акта на установяването на непосредствени отношения между СССР и Италия. Те се мотивираха с това, че италианското правителство нямало правото да влиза в преки отношения с която и да било друга държава освен чрез Съюзната контролна комисия в Италия, т.е. чрез англо-американските власти⁵⁹. Всъщност стъпката на съветското правителство беше свидетелство на уважение суверенитета на италианския народ, проява на дружба към него. В резултат на съветската инициатива на 5 април 1944 г. САЩ и Англия също установиха официални дипломатически отношения с италианското правителство⁶⁰.

В Съветския съюз се отнасяха с разбиране и симпатии към революционно-демократичните преобразования, които се осъществяваха в България, Румъния и Унгария след победата на народните революции в тях. Проявявайки класова солидарност, СССР полагаше основите за изграждане на дружески отношения с тези страни, оказваше им всестранна помощ за преодоляване разрушителните последствия от войната. На международната арена съветското правителство беше естествен защитник на техните национални права и интереси.

Съветският съюз се стремеше в сътрудничество със САЩ и Англия да бъде ускорено изработването и подписването на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. Съветското правителство считаше, че тези договори трябва да имат справедлив и демократичен характер. Те следваше да закрепят резултатите от Втората световна война, да спомогнат за премахване остатъците от фашизма в победените страни, да създадат необходимите гаранции против възобновяването на агресията. Съветското правителство се придържаше

⁵⁸ Цит. по: Ковальский, Н., Италианский народ против фашизма, М., 1957, с. 172-173.

⁵⁹ История на дипломатията, т. 4, с. 561.

⁶⁰ Исраелияң, В. Л., Дипломатия в годы войны, с. 258.

към становището бившите вражески държави да компенсират само една част от щетите, които те реално са нанесли по време на войната на съюзниците. Териториалните въпроси трябваше да бъдат разрешени в договорите на основата на исторически установилите се граници и съобразно етническия принцип.

След смъртта на президента Ф.Д.Рузвелт /12 април 1945 г./ превес в държавно-политическото ръководство на САЩ получи крайно десните антисъветски настроени империалистически кръгове. Изразител на интересите на тези кръгове стана президентът Х.Трумман. През април 1945 г. той формулира политиката на "твърд" курс спрямо Съветския съюз, която веднага започна да дава своите резултати. Правителството на Труман предприе курс на отказ от сътрудничеството със Съветския съюз, на най-грубо отхвърляне на междусъюзническите решения от военния период, на изместване на демократичните сили от позициите, които те са заели в резултат на упоритата борба срещу фашизма⁶¹.

Това естествено не беше случайно. Нарасналото през годините на войната икономическо и военно могъщество на САЩ, което беше подчинено на класовите интереси на монополистическата върхушка, обективно им определи ролята на международен жандарм и главна опора на световния капитализъм. Деснореакционните кръгове на американския империализъм си поставиха имперските амбиции за световно господство. Тези планове се обличаха в различни теории за уж "историческата предопределеност", "историческата отговорност" на Америка да ръководела съдбините на света⁶².

Трумман конкретизира и издигна в новите условия основните принципи на външнополитическата доктрина на американския империализъм: "тотално икономическо сътрудничество и коопериране", "свобода на корабоплаването", "открити врати" и "равни възможности по отношение на търговията и източниците на суровини"⁶³. Прилагането на тези принципи в междуна-

⁶¹ Висоцки, В.Н., Операция "Терминал", С., 1979, с.84, 86.

⁶² Труман, Н.С., *Op. cit.*, 1-2, р.256.

⁶³ Пак там.

родните отношения трябваше да улесни установяването на световно господство на САЩ.

В политико-идеологическо отношение администрацията на Труман се опитваше да обоснове предприетия антисъветски курс с концепцията, че уж Съветският съюз осъществявал "агресивна" политика, "подчинявал" на своето влияние източноевропейските страни и установявал в тях "комунистически режим на малцинството", които "не били демократични" и "не отговаряли" на волята на народа⁶⁴. От тези неправдоподобни, неподкрепени с реални факти твърдения произтичаше удобният за антисъветизма извод, че Западът, проявявайки "загриженост", "неодобрение" и "остра реакция", трябвало да се противопостави на "съветската експанзия" и да възпре "съветизацията на Източна Европа"⁶⁵. Като "изходна база" за разгръщане на своя антисъветски курс, както сам признава Дж. Бърнс, заемаш поста държавен секретар през периода 1945-1947 г., американското правителство използва версията за "нарушаването" от Съветския съюз на решенията на Ялтенската декларация за освободена Европа⁶⁶.

Великобритания беше най-близък партньор на Съединените щати. Наред с единството на класовите позиции и интереси тясното сътрудничество между правителствата на САЩ и Англия се определяше също и от икономически причини. През войната Англия зависеше от продукцията на промишлеността на САЩ. Това даваше възможност на официалните лица във Вашингтон, пише американският историк Мак Нейл, "да упражняват потенциално вето по отношение на политиката на английското правителство"⁶⁷. Още при изработването на Атлан-

⁶⁴ Truman, H.S., Op. cit., 1-1, p. 20, 216, 217, 1-2, p. 56, 91, 92, 256, 273, 274, 275; Byrnes, J.F., Op. cit., p. 151, 185, 186, 187, 232, 538, 540; Feis, H., Op. cit., p. 81, 82, 83, 84.

⁶⁵ Truman, H.S., Op. cit., 1-1, p. 20, 217, 1-2, p. 274, 275; Feis, H. Op. cit., p. 81, 82, 83, 84, 250; Mourin, H., Histoire des Nations européennes, t. 3, p. 412; Céré, R., Entre la guerre et la paix, p. 24; Catroux, Gén. Op. cit., p. 81-82; The Saturday Evening Post, 18.X.1947.

⁶⁶ Byrnes, J.F., Op. cit., p. 79.

⁶⁷ McNeill, W.H., Op. cit., p. 34-35.

тическата харта Съединените щати успяха да обвържат Англия да не предприема нищо по въпросите на следвоенното устройство без съгласуване с правителството на САЩ. Английското правителство трябваше да приеме, както свидетелствува Елиот Рузвелт, син на президента Ф.Д.Рузвелт, "че мирът може да бъде завоюван само на базата на условията, поставени от Съединените американски щати"⁶⁸. След завършването на войната икономическата зависимост на Англия от САЩ още повече нарасна. През декември 1945 г. на Англия официално беше предложено отпускането на крупен заем от САЩ на стойност 3750 млн. долара⁶⁹. Важността на заема - по думите на Мак Нейл - за Англия беше, "че той скрепява с печат англо-американската политическа солидарност в следвоенния период"⁷⁰. Кабинетите в Лондон, макар и да се различаваха по някои тактически въпроси от Вашингтон, изцяло поддържаха предприятията от администрацията на Труман твърд курс в политиката към Съветския съюз. На международната арена правителствата на САЩ и Англия формираха единен блок, който противостояше на Съветския съюз.

По въпросите на следвоенното мирно урегулиране англо-американците имаха диференциран подход към отделните страни, бивши съюзници на Германия. Понеже Италия се намираще под контрола на техните войски и в нея се запазваше капиталистическият строй, те искаха тази страна да бъде третирана по-добре в сравнение с останалите съучастници на Германия и нейното положение максимално да се облекчи. Отношението на правителствата на САЩ и Англия към Румъния, България и Унгария беше съвсем друго. То се определяше от характера на процесите, които се извършваха в тези страни. Управляващите кръгове в САЩ и Англия не искаха да се примирят с факта, че трите посочени държави окончателно отпадаха от капиталистическата система, че те поемаха пътя на народната демокрация и социализма, установявайки отношения на най-тясна дружба и сътрудничество със Съветския съюз. Използувайки статута си на държави победителки и неуредено-

⁶⁸ Рузвелт, Э., Его глазами, М., 1947, с. 57.

⁶⁹ McNeill, W.H., Op. cit., p. 652.

⁷⁰ Пак там, с. 653.

то международно положение на Румъния, България и Унгария, САЩ и Англия си поставиха за цел да ликвидират народнодемократичния строй и възстановят капиталистическите порядки в тези страни, да ги подчинят на своето икономическо и политическо влияние.

Възприетият от правителството на САЩ твърд антисъветски курс, който активно беше поддържан от английското правителство, както и целите, които си поставяха англо-американците, дадоха своето отражение върху процеса на мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия. Съветският съюз трябваше да защитава общодемократичния характер на мирните договори за тези страни, националните интереси и независимостта на Румъния, България и Унгария, противопоставяйки се на империалистическите стремежи на САЩ и Англия.

к ж к

Още преди завършването на войната Съветският съюз излезе с настоятелни искания пред западните съюзници за приемане практически мерки за нормализиране положението на страните - бивши съучастници на Германия, и мирното урегулиране с тях⁷¹. Съветското правителство считаше, че първата стъпка в това отношение трябваше да бъде направена с възстановяването на дипломатическите отношения на СССР, САЩ и Великобритания с тези страни. Такъв пример, който беше последван от правителствата на САЩ и Англия, то даде с установяването на непосредствени отношения с Италия на 11 март 1944 г.

На 27 май 1945 г. Съветският съюз предприе важна дипломатическа инициатива. В идентични послания на Й.В.Сталин до президента Х.Труман и министър-председателя У.Чърчил⁷² се предлагаше трите велики държави незабавно да възстановят дипломатическите си отношения с Румъния, България и Финландия, а след известно време това да бъде направено и по отношение на Унгария. Съветското предложение се мотивираше с това, че "преди повече от 8 месеца Румъния и България скъсаха с хитлеристка Германия, сключиха със съюзните държави примирие и се включиха във войната на страната на

⁷¹Feis, H., Op. cit., p. 83.

⁷²Переписка..., т.1, с. 427; т. 2, М., 1976, с.255-256.

съюзниците против Германия, отделяйки за това свои въоръжени сили. С това те внесоха свой дял в делото за разгрома на хитлеризма и съдействаха за победоносното завършване на войната в Европа"⁷³. Що се отнася до Финландия, тя изпълняваше условията на споразумението за примирие и "встъпваше на пътя на укрепването на демократическите начала"⁷⁴.

По повод на съветското предложение и във връзка с предстоящата среща на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания в Берлин от края на май и през целия месец юни правителствата на САЩ и Англия конкретизираха своите планове и съгласуваха тактиката си по въпросите за бившите сателити на Германия. Поначало между тях се очертаха съществени тактически различия. Английското правителство, изхождайки от свои империалистически оценки, беше склонно да се признаят правителствата на Румъния, България, Унгария и Финландия и да се сключат мирни договори с тях. То се надяваше, че след изтеглянето на съветските войски от Румъния, България и Унгария в тези страни ще се създаде обстановка, позволяваща на реакционните опозиционни сили с помощта на Запада да ликвидират революционните преобразования⁷⁵.

Американското правителство категорично отказа да се признаят съществуващите правителства в Румъния, България и Унгария и се сключат мирни договори с тях⁷⁶. Английското правителство се присъедини към становището на САЩ⁷⁷. Тъй като у англо-американците най-голяма "загриженост" създаваше положението в Румъния и България, те поставиха като главно условие за възстановяването на дипломатическите отношения и сключването на мирните договори с тези страни реорганизирането на техните правителства и включването в

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Пак там, т. 1, с. 427; т. 2, с. 256.

⁷⁵ Гибианский, Л.Я., Потсдам и Юго-Восточная Европа, с. 226.

⁷⁶ Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, v. V, Washington, 1967, p. 550.

⁷⁷ Ангелова, Д.Ал., САЩ и България в навечерието на Потсдамската конференция. Векове, 1975, кн. 1, с. 22.

тях на удобни за Запада представители из опозиционните среди⁷⁸. За основно средство за постигането на тази цел правителствата на САЩ и Англия избраха самия въпрос на мирното урегулиране⁷⁹.

В посланието до Й.В.Сталин, получено на 7 юни, президентът Труман пишеше, че американското правителство е готово "незабавно да пристъпи към размяна на дипломатически представители с Финландия, тъй като финският народ със своите избори и други политически промени продемонстрира своята искрена преданост на демократическите процедури и принципи"⁸⁰. По мнението на Труман такива ободряващи признаци не съществували в Унгария, Румъния и България. Президентът твърдеше, "че в особеност в двете последни страни съществуват режими, които не обезпечават на всички демократични елементи на народа правото свободно да изказват своето мнение и които по своята система на управление... не представляват волята на народа и не отговарят на нея"⁸¹. Като отклони съветската инициатива за признаване правителствата на Румъния, България и Унгария, Труман направи следното предложение: за "ефективно съгласуване на политиката и действията" на съюзниците в района на Балканите да бъде създадена трестранна комисия от представители на правителствата на САЩ, СССР и Великобритания⁸². С това предложение се целеше да бъдат заобиколени съюзните контролни комисии в Румъния, България и Унгария, в които решаващата дума имаха съветските представители, и правителствата на САЩ и Англия да получат възможност за пряка намеса във вътрешните работи на тези страни.

В послание на У.Чърчил до Й.В.Сталин, получено на 10 юни, английското правителство не даваше конкретен отговор на съветското предложение⁸³.

⁷⁸ Гибианский, Л.Я., Подготовка Потсдамской конференции и вопросы Юго-Восточной Европы, *Etudes balkaniques*, N 3, 1973, p. 22.

⁷⁹ Гибианский, Л.Я., Потсдам и Юго-Восточная Европа, с. 267.

⁸⁰ Переписка..., т. 2, с. 259.

⁸¹ Пак там.

⁸² Пак там.

⁸³ Переписка..., т. 1, с. 429.

В ново послание на Й.В.Сталин до Х.Труман /от 9 юни/ се посочваше, че при признаване правителствата на страните - бивши сателити на Германия, нямаше основание да се дава предпочитание на Финландия, която "за разлика от Румъния и България не взе участие на страната на съюзниците във войната против хитлеристка Германия със свои въоръжени сили"⁸⁴. За общественото мнение в Съветския съюз и командния състав на армията, се казваше в посланието, "би било неразбираемо, ако Румъния и България, въоръжените сили на които взеха активно участие в разгрома на хитлеристка Германия, биха били поставени в по-лошо положение в сравнение с Финландия"⁸⁵. Й.В. Сталин обръщаше внимание на американското правителство, че "в България и Румъния има не по-малко възможности за демократичните елементи, отколкото например в Италия, с която правителствата на Съединените американски щати и Съветския съюз вече възстановиха дипломатическите отношения"⁸⁶. "От друга страна - отбелязва съветският ръководител, - не може да не се забележи, че през последно време политическото развитие на Румъния и България навлезе в спокойно русло, и аз не виждам такива факти, които биха могли да пораждат безпокойство относно по-нататъшното развитие на демократичните начала в тези страни"⁸⁷.

Съветското правителство не виждаше реалната необходимост от създаването на тристранна комисия и от каквито и да е специални мерки от страна на съюзниците спрямо посочените държави. То потвърди своето становище, че "не трябва повече да се отлага възстановяването на дипломатическите отношения с Румъния, България и Финландия", а въпросът относно Унгария да се разгледа малко по-късно⁸⁸.

Размяната на послания между Й.В.Сталин и Х.Труман показваше, че двете правителства подхождаха различно към въпроса за установяване на дипломатически отношения с Румъния, България, Унгария и Финландия. Констатирайки това, прези-

⁸⁴ Переписка..., т. 2, с. 261.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ Пак там.

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Пак там.

дентът Труман декларира в послание до Й.В.Сталин, получено на 19 юни, че нищо не би попречило на правителството на САЩ да възстанови дипломатическите си отношения с Финландия, докато "особеното" положение в Румъния, Унгария и България не му позволява да стори това⁸⁹.

Правителствата на САЩ и Англия възнамеряваха да пренесат обсъждането на въпроса за правителствата в Румъния, България и Унгария на предстоящата среща на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания в Берлин, за което Труман и Чърчил уведомиха Й.В.Сталин⁹⁰, и там да търсят разрешаването му съобразно поставените от тях условия. Но независимо от това съветското правителство продължаваше да настоява на своето предложение. В посланията на Й.В.Сталин до Х.Труман⁹¹ и У.Чърчил⁹² съответно на 23 и 14 юни се подчертаваше, че "по-нататък не следва да се отлага възобновяването на дипломатическите отношения с Румъния и България, които заедно със съветските войски помогнаха за разгрома на хитлеристка Германия"⁹³, и че такова отлагане "с нищо не може да бъде оправдано"⁹⁴.

Така въпросът за правителствата в дунавските страни и най-вече за тези в Румъния и България се превърна в ключов на първия етап на мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия.

Потсдамската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания /17 юли - 2 август 1945 г./^{*} трябва-

⁸⁹ Пак там, с. 266.

⁹⁰ Пак там, т.1, с. 429; т.2, с. 267.

⁹¹ Пак там, т. 2, с. 268.

⁹² Пак там, т. 1, с. 430.

⁹³ Пак там,

⁹⁴ Пак там, т. 2, с. 268.

^{*} Във връзка с обявяване резултатите от общите избори в Англия конференцията прекъсва своята работа за два дни /на 26 и 27 юли/, след което мястото на У.Чърчил като ръководител на английската делегация заема новият министър-председател и лидер на Лейбъристката партия К.Атли.

ше да реши неотложните международни проблеми, породени от завършването на войната в Европа. Компетентността на трите велики държави в тази област практически се определяше от тяхната роля във войната и в разгрома на нацистка Германия и нейните европейски съюзници. В международноправно отношение това произтичаше от Устава на Организацията на обединените нации, в който се съдържаха положението /чл. 107/, че решаването на въпросите, свързани с ликвидиране на последствията от войната, трябваше да бъде осъществено от непосредствено заинтересованите държави⁹⁵. Както подчертава Й.В.Сталин на конференцията, трите велики държави представяха интересите на всички Обединени нации и можеха да поемат отговорността по следвоенното мирно уреждане⁹⁶.

Един от "най-острите" и "срочни" проблеми, които стояха пред съюзниците след завършването на войната в Европа, беше този за определяне процедурата и механизма за воденето на мирните преговори с европейските държави - бивши съюзници на Германия⁹⁷. Опитът от изработването на мирните договори от така наречената "Версайска система" след Първата световна война, когато това ставаше единствено на Мирната конференция в Париж /1919 г./, в новите условия не можеше да се ползува. И това беше не само по процедурни и технически причини. При определяне процедурата и създаване механизма на мирното уреждане след Втората световна война правителствата на САЩ и Англия реално трябваше да отчитат, че в този процес поради решаващия му принос в победата над хитлерофашизма и неизмеримо порасналия му международен авторитет активна роля ще играе и Съветският съюз.

На първото заседание на конференцията в Потсдам президентът Труман направи предложение и внесе проект за създаване на Съвет на министрите на външните работи /СМВР/ "в качеството на най-добра процедура при съществуващото положение"⁹⁸. Американският проект съдържа четири пункта. В

⁹⁵ История международных отношений и внешней политики СССР, т. 2, 1939-1945, М., 1967, с. 324.

⁹⁶ Берлинская конференция, с. 56.

⁹⁷ Пак там, с. 41, 285.

⁹⁸ Пак там, с. 41-42, 285-286.

първия се определяше съставът на съвета, който трябваше да включва министрите на външните работи на Великобритания, Съветския съюз, Китай, Франция и Съединените щати. Всъщност това бяха държавите, постоянни членки на Съвета за сигурност на ООН. Вторият пункт се отнасяше до техническата страна в работата на съвета. Точка трета на американския проект беше формулирана така: "В качеството на незабавна и важна задача на съвета на него му се възлага съставянето на мирните договори с Италия, Румъния, България и Унгария за представянето им в Обединените нации и изработването на предложения по урегулиране на неразрешените териториални въпроси, възникнали във връзка със завършването на войната в Европа. Съветът ще бъде използван за подготовка на мирното урегулиране за Германия с оглед съответният документ да бъде приет като подходящ за тази цел от правителството на Германия, когато бъде образувано такова правителство". В точка четвърта на проекта се посочваше, че когато Съветът разглежда въпроси, засягащи държави, непредставени в него, то заинтересованата държава може да бъде поканена да изпрати свои представители за участие в обсъждането и изучаването на тези въпроси. В други случаи, се уточняваше пак в същата точка на проекта, съветът можеше да пожелае да свика официална конференция на държави, най-много заинтересовани от решаването на даден проблем, за което той ще има пълномощия⁹⁹.

В съветската делегация имаше известни резерви относно точка първа на американския проект за създаване Съвет на министрите на външните работи. Тя не виждаше необходимостта от участието на Китай при решаване на европейските проблеми. На първото заседание на министрите на външните работи на конференцията В.М.Молотов изтъква целесъобразността от създаване Съвет на министрите в състав от четирите министри /на СССР, САЩ, Великобритания и Франция/ за европейските въпроси и петте министри /включвайки и Китай/ за въпросите, засягащи целия свят¹⁰⁰.

Но след като при разискванията се установи, че с включването на Китай в Съвета на министрите се имаше предвид

⁹⁹ Пак там, с. 286.

¹⁰⁰ Пак там, с. 42, 48, 53.

само неговото участие при решаване на далекоизточните въпроси, съветската делегация оттегли своето възражение по точка първа на американския проект¹⁰¹.

Повече внимание беше отделено на обсъждането на точка трета от проекта на делегацията на САЩ. В нея не се посочваше кои държави - членки на Съвета, ще изработят мирните договори с всяка една от държавите, подписали условията на споразумението със съюзниците. Тази неяснота по принципиен въпрос откриваше пролуки за определени процедурни машинации при мирното урегулиране. Съветската делегация настоя по този въпрос да бъде внесена по-голяма яснота, като третият пункт на американския проект за учредяване Съвет на министрите на външните работи да се допълни и прередактира.

В редакционната комисия на Потсдамската конференция по въпроса за създаване Съвет на министрите на външните работи бяха разгледани три алтернативни проекта по точка трета на американските предложения. Първият вариант бе представен и приет от американските и английските членове на комисията. В него се посочваше, че при подготовката на мирните договори съветът ще се състои от членове, представляващи държавите, които са били във война със съответната вражеска държава, но и други държави могат да бъдат поканвани да участвуват в обсъждането¹⁰². Този вариант допускаше в съвета при подготовката на мирните договори за бившите европейски съюзници на Германия да участвуват държави, които нямаха пряко, непосредствено отношение към тези проблеми, но биха изпълнявали волята на САЩ и Англия. Естествено, че той също не беше приемлив за съветската делегация.

Вторият проект по точка трета на американските предложения беше представен от съветските членове на редакционната комисия. В него се отразяваше гледището на съветското правителство, че мирните договори следваше да бъдат изработени от онези членове на съвета, чиито държави са подписали условията на примирието с дадената вражеска държава.¹⁰³

¹⁰¹ Пак там, с. 50, 56..

¹⁰² Пак там, с. 311.

¹⁰³ Пак там.

Третият проект на редакционната комисия беше "възможен компромисен" вариант. В него се възпроизвеждаше съветската постановка по въпроса¹⁰⁴. На основата на постигнатата договореност между делегациите беше включен и допълнителен текст: при мирното урегулиране с Италия Франция ще се разглежда като подписала условията на капитулацията с Италия¹⁰⁵. Тук е необходимо специално да се подчертае, че това положение, касаещо Франция, беше прието благодарение на позицията, заета от съветската делегация на Потсдамската конференция.

Известно е негативното отношение през военния период на официален Вашингтон към Франция и нейните ръководители. Още на Техеранската конференция в предварителен разговор с Й.В. Сталин президентът Рузвелт изразява мнението, че не счита повече Франция за велика сила. "Ако французите смятат - казва той, - че съюзниците ще им поднесат готова Франция на тепсия, те се лъжат. Французите - заявява Рузвелт - трябва много да поработят, преди Франция да стане действително велика държава"¹⁰⁶.

На Потсдамската конференция, когато възниква въпросът, ще бъде ли разрешено на представител на Френската република да участва в заседанията на министрите при обсъждането на италианските проблеми¹⁰⁷, лично държавният секретар Бърнс посочва като определяща недвусмислената позиция на съветската делегация, която счита, "че Франция може да вземе участие в подготовката на мирния договор с Италия"¹⁰⁸. Този пример е показателен за уважението на Съветския съюз към Франция, комуто не могат да се приписват намерения за принижаването ѝ като велика сила¹⁰⁹.

Третият пункт на американските предложения за създаване Съвет на министрите на външните работи бе допълнен с прие-

¹⁰⁴ Пак там.

¹⁰⁵ Пак там.

¹⁰⁶ Техеранската конференция, с. 98-99.

¹⁰⁷ Берлинская конференция, с. 65.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ Catroux, Gén. Op.cit., p. 116-118.

тия от редакционната комисия по този въпрос "компромисен" проект. С някои други допълнения /включването и на Финландия в списъка на държавите, за които трябваше да бъдат изработени мирни договори/ и незначителни редакционни поправки проектът на делегацията на САЩ беше приет на конференцията. По настояване на У.Чърчил беше решено седалището на Съвета на министрите да бъде в Лондон и неговото първо заседание да се състои също в този град.

Учреденият на Потсдамската конференция съвет оставаше в състав министрите на външните работи на Великобритания, Съветския съюз, Китай, Франция и Съединените щати. Като незабавна и важна задача на съвета се възлагаше "да състави мирните договори за Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, които да бъдат представени в Обединените нации, и да изработи предложения за уреждане на неразрешените териториални въпроси, възникнали във връзка със завършването на войната в Европа"¹¹⁰. Съветът щеше да бъде използван също за подготвяне на мирния договор за Германия, за да може съответният документ да бъде приет като подходящ за тази цел от правителството на Германия, когато бъде обрисувано такова правителство. За разрешаването на всички тези задачи "Съветът ще се състои от членове, представляващи държавите, които са подписали условията на капитулацията, поставени на вражеската държава, до която се отнася разглежданият въпрос"¹¹¹. При разглеждане на въпросите за мирното уреждане с Италия Франция щеше да се смята за страна, подписала условията за капитулацията на Италия. Другите членове щяха да бъдат канени да участвуват в съвета, когато ще се разглеждат пряко засягащи ги въпроси¹¹².

По този начин по силата на решенията на Потсдамската конференция мирният договор за Италия трябваше да бъде изработен от СССР, САЩ, Англия и Франция, за Румъния, България и Унгария - от СССР, САЩ и Англия и за Финландия - от СССР и Англия.

В документа за учредяването на Съвета на министрите се предвиждаше още, че "други въпроси от време на време ще

¹¹⁰ Берлинская конференция, с. 448-449.

¹¹¹ Пак там, с. 449.

¹¹² Пак там.

се предават на съвета по споразумение между правителствата - негови членове"¹¹³. Следователно дейността на Съвета на министрите не се ограничаваше само с подготовката на мирните договори; тя беше негова незабавна и важна, но не единствена задача.

С уредяването на Съвета на министрите не се премахваше решението на Ялтенската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания за периодически съвещания на министрите на външните работи на трите държави¹¹⁴.

Уредяването на Съвета на министрите на външните работи беше първият официален акт на Потсдамската конференция. Това решение беше прието сравнително леко, без особени затруднения. По всички други въпроси обаче, които се обсъждаха на конференцията, се води напрегната дипломатическа борба. Най-остър характер дискусията имаще по въпросите за бившите европейски съюзници на Германия¹¹⁵.

В Потсдам делегацията на САЩ, поддържана от английската делегация, предприе дипломатическо настъпление срещу народнодемократичните страни, бивши съучастници на Германия, и особено срещу Румъния и България с цел изменение характера на строя в тях. На първото заседание на конференцията Труман прочете меморандум за изпълнение Ялтенската декларация за освободена Европа, в който се предлагаше трите съюзни правителства да се договорят за необходимостта от "незабавна реорганизация на съществуващите правителства в Румъния и България" и включването в тях "представители на всички значителни демократични групи"¹¹⁶. Едва след такава реорганизация на тези правителства можело да последва дипломатическото им признаване от страна на съюзните държави и сключването на мирните договори¹¹⁷. В меморандума се предлагаше също трите правителства да обсъдят как най-добре да помогнат "за провеждането на свободни и безпристраст-

¹¹³ Пак там.

¹¹⁴ Техеран, Ялта, Потсдам, с. 205.

¹¹⁵ Труман, Н.С. Op. cit., 1-2, p. 56.

¹¹⁶ Берлинская конференция, с. 295-296.

¹¹⁷ Пак там, с. 296.

ни избори" на временните правителства "в Румъния и България, а възможно и в други страни"¹¹⁸.

Като правеше рязко разграничение между Италия и останалите европейски съюзници на Германия, делегацията на САЩ се стремеше на първата да бъдат предоставени редица улеснения. Тя препоръчваше да се прекрати действието на условията за капитулацията на Италия и да се създаде известен междинен статут между условията за капитулацията и бъдещия мирен договор; Съветът на министрите на външните работи да пристъпи най-напред към изготвяне на мирния договор за Италия и съюзниците да подкрепят молбата ѝ за влизането в ООН¹¹⁹.

Съветската делегация не можеше да допусне мирното регулиране да се осъществи на базата на буржоазната реставрация и класовите интереси на правителствата на САЩ и Англия. Тя решително се противопостави на американските предложения, поддържани от англичаните, за реорганизиране на правителствата в Румъния и България. Делегацията на СССР считаше за недопустимо също установяването на "наблюдение" от страна на съюзниците върху изборите в тези страни, както и в останалите бивши съучастници на Германия и в която и да е друга държава¹²⁰. Във вънесения на конференцията от нея на 20 юли Меморандум за Ялтенската декларация за освободена Европа се подчертаваше, че в Румъния и България, както и във Финландия и Унгария, съществува необходимият ред и действува законна власт, ползваща се с авторитет и доверието на населението на тези страни. Правителствата на посочените държави добросъвестно изпълняваха задълженията по споразуменията за примирието. В меморандума се изтъкваше, че Румъния и България оказаха сериозна помощ на съюзниците в борбата срещу германските войски, отделяйки за тази цел по 10-12 дивизии всяка. "При тези обстоятелства - се заявяваше в документа - съветското правителство не вижда никакви основания за намеса във вътрешните работи на Румъния и България"¹²¹.

¹¹⁸ Пак там.

¹¹⁹ Пак там, с. 43-45, 95, 296-297, 309.

¹²⁰ Пак там, с. 308.

¹²¹ Пак там, с. 308-309.

Като отбиваше атаките на англо-американската дипломация срещу народнодемократичните страни, съветската делегация в Потсдам същевременно се стремеше да бъдат постигнати позитивни решения относно нормализиране положението на бившите европейски съучастници на Германия и мирното урегулиране с тях. Още на първото заседание на конференцията Й.В.Сталин поставя въпроса "за възстановяване на дипломатическите отношения с бившите сателити на Германия"¹²². В меморандума на съветската делегация за Ялтенската декларация за освободена Европа се настояваше "да се възстановят в близките дни дипломатическите отношения с Румъния, България, Финландия и Унгария", тъй като по-нататъшното протакане в това отношение не намираше никакво оправдание¹²³.

Съветската делегация нямаше принципи възражения против американските предложения за Италия¹²⁴. Тя се обявяваше обаче против изкуственото деление, което англо-американците правеха между Италия, от една страна, и останалите бивши съюзници на Германия - от друга¹²⁵, и се придържаше към своята последователна линия за облекчаване положението на тези държави.

Англо-американците отказваха да приемат съветското предложение за възстановяване дипломатическите отношения с бившите сателити и продължаваха да обвързват този въпрос с поставените от делегацията на САЩ условия за реорганизиране правителствата в Румъния и България. Труман многократно подчертава това на конференцията. "Другите сателити - казва той на заседанието на 24 юли, имайки предвид Румъния и България - могат да бъдат признати от нас, ако техните правителства изпълнят нашите условия" и "станат по-отговорни и по-демократични"¹²⁶. Труман заявява, че Съединените щати няма да се съгласят България, Румъния и Унгария при

¹²² Пак там, с. 46.

¹²³ Пак там, с. 309.

¹²⁴ Пак там, с. 91, 94, 96, 168.

¹²⁵ Пак там, с. 91, 97, 168.

¹²⁶ Пак там, с. 169.

съществуващите в тях правителства да бъдат приети в ООН¹²⁷.

Английската делегация заема същата позиция¹²⁸. На заседанието на конференцията на 24 юли У. Чърчил се изказва, че правителствата в Румъния, България и Унгария "няма да бъдат признати и поради това няма да бъде възможно да се подготвят с тях мирните договори"¹²⁹. Особена неприязън в английския премиер предизвикваха събитията в България. Затова той всячески се стремеше да утежни обсъждането на българския въпрос на конференцията. "Трябва да призная - казва Чърчил на заседанието на 20 юли, - че не съм много склонен за бързо сключване на мир с България, във всеки случай по-малко, отколкото за сключване на такъв мир с Италия"¹³⁰.

Категоричната позиция, заета от съветската делегация на Потсдамската конференция, застави англо-американците да отстъпят и делегацията на САЩ оттегли своите предложения "за незабавна реорганизация" на правителствата в Румъния и България, и установяване на "наблюдение", фактически на контрол върху изборите в тези и някои други страни.

Но в предложенията, които американската делегация направи съответно на 21 и 30 юли "За политиката спрямо Румъния, България, Унгария и Финландия" и "За допускане в Организацията на обединените нации"^{130-а} нищо не се споменава за възстановяването на дипломатическите отношения с бившите сателити и за встъпването им в ООН. Като отчиташе заинтересоваността на представителите на САЩ, поддържани от англичаните, за облекчаване положението на Италия, съветската делегация заяви на конференцията, че тя няма да се съгласи да обсъжда тези американски предложения, ако не се приеме нейното предложение /и то да бъде зафиксирано по съответния начин/ за възстановяване на дипломатическите отношения с бившите сателити на Германия и приемането на те-

¹²⁷ Пак там, с. 170.

¹²⁸ Пак там, с. 109.

¹²⁹ Пак там, с. 174.

¹³⁰ Пак там, с. 94.

^{130-а} Пак там, с. 323, 383-384.

ни страни в ООН¹³¹. Именно на този етап дискусията на Потсдамската конференция достига връхната си точка на напрежение¹³².

Едва след като беше разрешен един от най-сложните проблеми на Потсдамската конференция – за германските репарации, бе постигнато компромисно споразумение по въпросите за бившите европейски съюзници на Германия.

В приетия на Потсдамската конференция заключителен документ "За сключване на мирните договори и за приемане в Организацията на обединените нации" трите правителства признаваха необходимостта "сегашното ненормално положение на Италия, България, Финландия, Унгария и Румъния да бъде прекратено със сключване на мирни договори с тези страни"¹³³.

Подготовката на мирния договор с Италия се поставяше "като най-близка задача в срочните и важни задачи, които трябваше да бъдат разгледани от Съвета на министрите на външните работи"¹³⁴. Същевременно на Съвета на министрите му се възлагаше задачата да подготви мирните договори за България, Финландия, Унгария и Румъния¹³⁵. В документа се фиксира, че "сключването на мирни договори с признатите демократични правителства в тези държави ще позволи също така на трите правителства да подкрепят молбата им да бъдат приети за членове на Организацията на обединените нации"¹³⁶. Освен това те поемаха задължението още преди сключването на мирните договори "всяко поотделно да проучат в най-скоро време в светлината на условията, които ще съществуват тогава, въпроса за установяване във възможната степен на дипломатически отношения с Финландия, Румъния, България и Унгария"¹³⁷.

¹³¹ Пак там, с. 108-109, 165.

¹³² Truman, H.S., Op. cit., 1-2, p. 56.

¹³³ Берлинская конференция, с. 459.

¹³⁴ Пак там.

¹³⁵ Пак там, с. 460.

¹³⁶ Пак там.

¹³⁷ Пак там.

Потсдамската конференция създаде основния⁹ орган за подготовката на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия – Съвета на министрите на външните работи. Тя беше важен етап в дипломатическата борба по въпросите на мирното урегулиране. В Потсдам претърпяха провал опитите на САЩ и Англия да използват неуреденото международно положение на Румъния, България и Унгария за намеса във вътрешните работи на тези страни, за подкопаване на народнодемократичната власт и възстановяване на буржоазнокапиталистическите порядки в тях.

Съветската делегация не постигна в Потсдам в пълен обем реализация на своите предложения за бившите европейски сателити на Германия и по-специално за възстановяването на дипломатическите отношения на трите велики държави с тези страни и признаването на правителствата в тях. Независимо от това потсдамските споразумения бяха голям успех за Съветския съюз. В тях намери отражение неговата демократична справедлива линия за облекчаване и нормализиране положението на страните, бивши съучастници на Германия. Макар и с известни уговорки, правителствата на СССР, САЩ и Великобритания признаваха необходимостта да се започне подготовка за сключването на мирните договори, а още преди сключването на мирните договори да проучат въпроса за установяване на дипломатически отношения с Румъния, България, Унгария и Финландия. Сключването на мирните договори и признаването на правителствата в тези страни откриваше пред тях възможност те да бъдат приети в Организацията на обединените нации.

Потсдамските споразумения дадоха възможност за преминаване към конкретна практическа работа по въпросите на мирното урегулиране. При това този процес не се обвързваше с империалистическите условия на мира, поставени от правителствата на САЩ и Англия. Решенията в Потсдам създаваха международноправна гаранция за укрепване и утвърждаване на народнодемократичната власт в Румъния, България и Унгария, за излизането на тези страни от състоянието на международна изолация, в което те се намираха. Опирайки се на Потсдамските споразумения, Съветският съюз можа да възстапови с

тях дипломатическите си отношения^{*} и още по-енергично да ги поддържа на международната арена¹³⁸.

ж ж ж

В Потсдам САЩ и Англия не успяха да наложат своите виждания на Съветския съюз. Потсдамската конференция премина под знака на неотразимото впечатление от победата над хитлерофашизма, която беше извоювана с решаващия принос на Съветския съюз. Върху позицията на американската делегация на конференцията отражение даде също обстоятелството, че войната срещу Япония все още не беше приключена. Правителството на САЩ считаше за една от своите най-важни задачи в Потсдам да получи ново потвърждение от съветското ръководство за влизането на СССР във войната против Япония¹³⁹, защото само с неговото участие можеше окончателно да бъде сломена японската съпротива. То трябваше да се съобразява и с общественото мнение в САЩ, където по оценка на Дж. Бърнс непосредствено след капитулацията на Германия Съветският съюз "се радваше на такива големи симпатии, ако не и най-големи, в сравнение с която и да е друга страна"¹⁴⁰. Потсдамската конференция въпреки напрегнатия и остър характер на дискусиите като цяло премина в делова и конструктивна обстановка.

Правителството на САЩ разглеждаше Потсдамската конференция и приетите на нея решения като временна и принудителна отстъпка от прилагането на набеязания "твърд" антисъветски курс. Работата на конференцията и нейните резултати засилиха у Труман и неговото обкръжение решимостта, открито да преминат към разрушаване сътрудничеството със

* Съветското правителство съобщава чрез своите представители в СКК за решението си да възстанови дипломатическите отношения с Румъния, България и Унгария съответно на 6, 14 август и 25 септември 1945 г.

¹³⁸ Гибианский, Л. Я., Потсдам и Юго-Восточная Европа, с. 276.

¹³⁹ Truman, H. S., Op. cit., 1-1, p. 231-132, 1-2, p. 91-92.

¹⁴⁰ Byrnes, J. F., Op. cit., p. 147.

Съветския съюз и провеждане на "твърда" политика към него. В своите мемоари Труман пише, че най-важният извод, който той направил от Потсдам, бил този, че "вече разбрал и знаел" в каква насока за в бъдеще да ръководи външната политика¹⁴¹. И по-нататък в мемоарите си Труман уточнява: "да не им /на Съветите - според неговата терминология - б.а./ позволя да вземат и най-малко участие в контрола в Япония" и "под никакъв претекст да не предприемам общо действие с тях"¹⁴².

Американското правителство избра пътя да демонстрира открито "твърдата" си политика към Съветския съюз още на първата сесия на Съвета на министрите на външните работи, която в съответствие с решенията на Потсдамската конференция се проведе в Лондон от 11 септември до 2 октомври 1945 г. В осъществяването на този план то получи пълното одобрение и поддръжка на лейбъристкото правителство на К. Атли - Е.Бевин.

Антисъветизмът на английските управляващи кръгове беше добре познат. Той се проявяваше и през военния период от консервативното правителство на У.Чърчил. "Отношението на Чърчил към СССР - пише независимият депутат в парламента Д.Н.Прит - външно е дружелюбно, а вътрешно - рязко враждебно"¹⁴³. Лидерът на торите хранеше дълбока класова ненавист към Съветския съюз и социализма. След идването на власт на лейбъристите през юли 1945 г. политиката на Англия спрямо Съветския съюз ни най-малко не се промени¹⁴⁴. Още по време на втория етап от работата на Потсдамската конференция лейбъристкото правителство даде доказателства, че то "е заимствувало външната политика на торите, възприело е от тях враждебното отношение към Съветския съюз"¹⁴⁵. Министърът на външните работи Е.Бевин се придържаше към край-

¹⁴¹ Труман, Н.С., *Op. cit.*, 1-2, р. 91.

¹⁴² Пак там, с. 92.

¹⁴³ Притт, Д.Н., *Очерки внешней и внутренней политики лейбористов в 1945-1951 гг.*, М., 1964, с. 59.

¹⁴⁴ Fleming, D.F., *Op. cit.*, р. 291.

¹⁴⁵ Притт, Д.Н., *пос. съч.*, с. 59.

но антикомунистически и антисъветски възгледи. Д.Н. Прит счита, че самото му назначаване на този пост "целеше да предизвика не само търкания между Англия, от една страна, и СССР и страните с народна демокрация от Източна Европа от друга, но и се явяваше по същество ярка демонстрация на враждебната политика по отношение на тях"¹⁴⁶.

Усвоили политиката на "твърд" курс, англо-американците възнамеряваха на лондонската сесия на Съвета на министрите на външните работи посредством натиск, шантаж и процедурни машинации да заставят съветската делегация да "отстъпи" и приеме техните империалистически условия на мира. Те разчитаха, че след неуспеха в Потсдам на сесията с увереност ще постигнат една от своите главни цели - да бъде изменен съставът на правителствата в двете балкански страни - Румъния и България¹⁴⁷. При положение че съветската делегация проявеше "неотстъпчивост", във Вашингтон и Лондон планираха да бъде провалена първата сесия на Съвета на министрите на външните работи¹⁴⁸.

Политическият курс на правителствата на САЩ и Англия, империалистическите им планове за мира, както и набеязаната тактика на техните делегации дадоха изцяло негативно отражение върху работата на сесията на министрите в Лондон и предварително я обричаха на провал.

По покана на Бевин и Бърнс през цялото време на сесията присъстваха министрите на външните работи на Франция и гоминдановски Китай. Това беше в нарушение с Потсдамските решения, тъй като Франция и Китай не бяха подписали условията за примирието с европейските съюзници на Германия и нямаха право /с изключение причисляващото се на Франция право по отношение на италианския договор/ да участвуват в подготовката на мирните договори с тях. Представители на Франция и Китай можеха да бъдат канени да участвуват в съвета само "когато ще се разглеждат пряко засягащи ги въпроси"¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Пак там, с. 33.

¹⁴⁷ Алпрѐвиц, Г., Атомная дипломатия, Хиросима и Потсдам, М., 1968, с. 269.

¹⁴⁸ Dalles, J.F., War or Peace, New York, 1957, p. 127.

¹⁴⁹ Берлинская конференция, с. 449.

Инициативата на Бевин и Бърнс основателно породила предложения в съветската делегация за наличието на скрити съобщения, като се имаше предвид, че на предшествуващите междусъюзнически конференции САЩ и Англия неизменно се стремяха да ограничат правата на Франция и Китай¹⁵⁰. Както свидетелствуват документите, на Потсдамската конференция У. Чърчил предложи Съветът на министрите на външните работи да се сведе до министрите на трите велики държави, които "много по-лесно и по-плодотворно ще могат да свършат работата си", докато "участието на представител на Китай във всекидневната работа на Съвета на министрите само ще я усложни"¹⁵¹. Включването на Франция като член на Съвета на министрите на външните работи при изработването на мирния договор за Италия стана при съдействието на Съветския съюз.

На първото заседание на лондонската сесия Бърнс предложи да бъде преразгледана процедурата за работа на Съвета на министрите, като се приеме всички негови членове да участвуват в обсъжданията и да гласуват¹⁵². Английската делегация поддържа американското предложение. С него се целеше да бъде създаден прецедент за преразглеждане и на другите съгласувани между съюзниците решения от военния период. Същевременно настойчивостта, с която то се поставяше, показваше, че англо-американците възлагаха на Франция и Китай особена роля при реализирането на плановете, свързани с конференцията¹⁵³.

Англо-американското предложение за изменение реда за работа на Съвета на министрите не беше приемливо за съветската делегация. Освен това Съветът нямаше правомощия да преразглежда решенията на трите правителства. Но съветската делегация се стремеше преди всичко без забавяне да започне практическото изготвяне на мирните договори. За да не създава затруднение на конференцията още в самото ѝ начало, както и за да изясни по-нататъшните намерения на делегациите на САЩ и Англия, тя предложи да се премине към разглеж-

¹⁵⁰ История на дипломатията, т. 5, кн. 1, с. 34.

¹⁵¹ Берлинская конференция, с. 48.

¹⁵² Жигня, К. Л., пос. съч., с. 42.

¹⁵³ Пак там.

пане на въпросите по същество, като си запази правото да обсъди англо-американското предложение "на едно от най-близките заседания на Съвета"¹⁵⁴. Проявата на добра воля и такт не означаваше, че делегацията на СССР е дала на 11 септември съгласието си Съветът на министрите в пълен състав да обсъжда всичките пет мирни договора, както това неправилно се тълкуваше от правителствата на САЩ и Англия¹⁵⁵, а впоследствие и в буржоазната историография¹⁵⁶, защото подобно решение не бе подписано и такова естествено нямаше¹⁵⁷.

Без да бъде постигнато споразумение по поставения от англо-американските процедурен въпрос, благодарение на конструктивния подход на съветската делегация Съветът на министрите започна работа на своята първа сесия в Лондон. Министрите на външните работи провеждат общо 33 заседания.

Делегацията на Съветския съюз внесе в Съвета проекти за мирните договори с Румъния, Финландия, България и Унгария и меморандум за съюзническият контрол в Япония, направи предложения и по италианския мирен договор и по някои други въпроси.

По-голямата част от времето на лондонската сесия на Съвета на министрите премина в дискусии относно директивите, които трябва да бъдат изработени за съставяне на мирния договор за Италия¹⁵⁸. Между съветската делегация и делегациите на САЩ и Англия възникнаха сериозни противоречия по три основни въпроса - за съдбата на италианските колонии в Африка, за границата между Италия и Югославия /и по-специално за Триест/ и за италианските репарации.

Съветският съюз решително се обявяваше за постигане на пълна национална независимост на колониалните, зависимите и подмандатните страни с активното участие на техните на-

¹⁵⁴ История на дипломатията, т.5, кн. 1, с. 34.

¹⁵⁵ Переписка..., т. 1, с. 443-444.

¹⁵⁶ Catroux, Gén., Op.cit., p.112; Le Roy, F., Op. cit., p. 247-249.

¹⁵⁷ Външния политика Советского Союза 1945 год, Документы и материалы, М., 1949, с. 76, 79.

¹⁵⁸ Making the Peace Treaties, 1941-1947, p. 16.

роди. По предложение на Съветския съюз в Устава на Организацията на обединените нации бяха включени пунктове "за необходимостта от съблюдаване принципите на равнопоставеност и самоопределение на народите и от зачитане правата на човека и основните свободи за всички без разлика на раса, език, религия и пол"¹⁵⁹. Вследствие на тези положения например получи международно признание независимостта на Сирия и Ливан.

На Лондонската сесия на Съвета на министрите съветската делегация не се изказа за предоставяне незабавна независимост на италианските колонии. За да се намери основа за споразумение със западните държави и за да могат народите на Либия /Триполитания и Киренайка/, Еритрея и Сомалия да се подготвят за постигане на държавна независимост, тя предложи да се установи опека над тези територии в рамките на ООН за не повече от 10 години. Това се допускаше от Устава на Организацията на обединените нации /чл. 76/¹⁶⁰, към която беше създаден специален Съвет по опеката. Съветското предложение предвиждаше да се възложат функциите на индивидуална опека на всяка една от съюзните държави - СССР, САЩ, Англия и Франция - на една от четирите територии: Киренайка, Триполитания, Сомалия и Еритрея. Съветският съюз изразяваше готовност да поеме администрирането по осъществяване опеката в Триполитания¹⁶¹. Опитът, който беше придобит в СССР в изграждането на многонационалната съветска държава, можеше да има положителни резултати за тази територия.

Съединените щати и Англия се стремяха да получат преобладаващо влияние в италианските колонии, които се намираха под техен военен контрол и където усилено се изграждаха англо-американски военни бази. Виждайки в съветските предложения заплаха за колониалните интереси на англо-амери-

¹⁵⁹ История на дипломатията, т. 4, с. 694.

¹⁶⁰ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны, т. 3, с. 424.

¹⁶¹ Внешняя политика Советского Союза 1945 год, с. 66-67; История международных отношений и внешней политики СССР, т. 3, с. 116.

канския империализъм, делегациите на САЩ и Англия на лондонската сесия категорично се противопоставиха да бъде представена администрацията на Триполитания на Съветския съюз. Въпросът за италианските колонии се предаваше на заместник-министрите на външните работи "за подробно проучване"¹⁶².

Югославското правителство настояваше да бъдат предадени на Югославия Словенско Поморие и Юлийска Крайна с важния пристанищен град Триест. Съветската делегация смяташе югославските искания за напълно справедливи и обосновани и ги поддържаше. Но делегациите на САЩ и Англия предлагаша да се раздели Юлийска Крайна и западната ѝ част заедно с град Триест да бъде дадена на Италия. Те се надяваха по този начин да превърнат Триест във военноморска база на САЩ и Англия. Въпросът за итало-югославската граница и за Триест се превърна в един от най-сложните и спорни не само на лондонската сесия на Съвета на министрите, но и въобще в процеса на мирното уреждане. Решено беше и този въпрос да се предаде за разглеждане от заместник-министрите на външните работи¹⁶³.

Съветската делегация смяташе, че на Италия следваше да ѝ бъдат наложени частични репарации в размер на 300 млн. долара, от които 100 млн. долара тя трябва да издължи на Съветския съюз, а 200 млн. долара - общо на Гърция, Югославия и Албания. Но делегацията на САЩ не само че не прие принципа за частично възстановяване на щетите, нанесени от Италия на посочените държави, но въобще се обяви против изплащането на репарации от Италия, заявявайки, че "репарациите са под възможностите на италианската икономика"¹⁶⁴.

Съветът на министрите достигна до минимални споразумения от общ характер по мирния договор за Италия: италианският суверенитет да бъде възстановен, след подписване на мирния договор да бъде преустановена работата на Съюзната контролна комисия в Италия и да бъдат изведени чуждите войски от нея, италианската икономика да бъде преустроена върху мирновременни релси, на Италия да се отнемат колонииите,

¹⁶² Външния политика Советского союза 1945 год, с. 23.

¹⁶³ Пак там, с. 25.

¹⁶⁴ Making the Peace Treaties, 1941-1947, p. 17.

да бъдат отнети от нея Додеканезките острови, а Триест и неговият район да бъдат обявени за свободна зона под международен контрол¹⁶⁵.

Дискусията по принципи положения около италианския договор показва, че правителствата на САЩ и Англия не желаят да се съобразяват с интересите на Съветския съюз, да зачитат справедливите искания на югославското правителство.

При вече доста напрегната и изострена обстановка Съветът на министрите премина към въпросите, касаещи мирните договори с останалите бивши европейски съюзници на Германия.

Съветските предложения за проектодоговори за Румъния, Финландия, България и Унгария бяха направени още на 12 септември, т.е. на другия ден след откриването на сесията. Те включваха основните положения на споразуменията за примирието с тези страни. Новите пунктове в сравнение със споразуменията за примирието бяха Румъния и България да се признаят за съюзяващи държави срещу Германия и в съответствие с решенията на Потсдамската конференция Румъния, България, Унгария и Финландия да предадат на Съветския съюз намиращите се в тяхно разпореждане германски активи, съюзните държави да подкрепят кандидатурите на четирите посочени страни за встъпването им в ООН. Съветските предложения даваха възможност за широко обсъждане и отчитане на различните гледни точки¹⁶⁶. При тяхното излагане съветската делегация отново постави въпроса западните държави да възстановят дипломатическите отношения с Румъния, България и Унгария¹⁶⁷, което Съветският съюз беше вече направил.

Английските проекти за мирните договори с Румъния, България, Унгария и Финландия бяха предадени в Съвета на министрите на 17 септември. Американската делегация внесе своите "директиви" по изработването на мирните договори за Румъния и България на 19 септември, а проекта за договор с Унгария - на 21 септември¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Пак там, с. 16-17.

¹⁶⁶ Жигня, К.Л., пос. съч., с. 43-44.

¹⁶⁷ Byrnes, J.F., op. cit., p. 209.

¹⁶⁸ Жигня, К.Л., пос. съч., с. 45, 52.

Англо-американските предложения предвиждаха на бившите германски сателити и особено на Румъния и България да бъдат чаложени тежки политически, икономически, финансови и други условия. Тяхното приемане би означавало Румъния, България и Унгария да загубят голяма част от своя суверенитет, да бъде подкопан народнодемократичният строй в тях и те да попаднат под влиянието на САЩ и Англия. Чрез мирните договори по думите на английския дипломат и историк Д.Кемпбел Съединените щати и Англия целеха "да постигнат онова, към което така безуспешно се стремяха през периода на примирието, а именно да се вмъкнат през вратата, водеща към Източна Европа" 169.

Основните положения на англо-американските предложения по мирните договори за Румъния, България и Унгария се свеждаха до следното: съставяне списък на "правата на човека", които да се спазват и да не се преследват лица заради техните симпатии към Обединените нации; след подписване на мирните договори СКК да бъдат заменени от "съюзнически военен инспекторат"; създаване на "съзна репарационна комисия" за определяне репарациите на България към Югославия и Гърция, компенсация за загубите на Обединените нации в "бившите вражески държави" и осъществяване "надзор" за изпълнение репарационните задължения; съгласие на трите източноевропейски страни с всякакви решения "по международен режим на Дунав", за потвърждаване или прекратяване от тях на договорите с други страни "по искане на съюзните държави"; връщане на цялата собственост на Обединените нации и техните граждани, а ако това е невъзможно - изплащането на компенсация; гаранции за "равен достъп" на съюзните държави до "търговията, суровинните материали и промишлеността"; замразяване или присвояване на задграничните активи на победените страни за изплащане на довоенни дългове, компенсация за експроприираната собственост и др. 170.

Делегациите на САЩ и Англия считаха за нецелесъобразно да се признае на Румъния и България статутът на съвоюващи на Обединените нации държави против Германия, както и по-нататъшното преследване в бившите съучастници на Герма-

169

Campbell, J., op. cit., p.60.

170

Жигня, К.Л., пос. съч., с. 46-58.

ния на военнофашистките престъпници. В английските проекти не намираше място законното право на Съветския съюз на частични компенсации на нанесените му от "вражеските" държави щети. А в американските предложения въпросът за репарациите се свързваше в едно с изплащането на компенсации на Обединените нации. Англо-американските проекти съдържаха и такива положения, които биха дали възможност в Румъния, България и Унгария да се открие и "идеологически фронт" против народнодемократичната власт¹⁷¹. Едно от американските предложения гласеше САЩ "свободно да се информират" за тези страни, "да внасят и свободно да разпространяват информация" в тях¹⁷². Съединените щати и Англия не бяха склонни също да приемат връщането на Северна Трансилвания на Румъния¹⁷³.

При това американската делегация в ултимативна форма заявяваше в Съвета на министрите, че тя няма да обсъжда мирните договори за Румъния и България, докато в тях не бъдат създадени нови правителства, които да получат признание от Съединените щати. Английската делегация напълно се солидаризира с позицията на делегацията на САЩ¹⁷⁴. Всъщност англо-американците, както пише съветската изследователка К.Л.Жигня, наемаха намерение в действителност да се заемат с разработката на мирните договори, а искаха "да използват процедурата на тяхната подготовка, за да изтръгнат от Съветския съюз съгласие за реорганизиране правителствата в България и Румъния"¹⁷⁵.

По настояване на съветската делегация Съветът на министрите все пак пристъпи към обсъждане на проектодоговорите с бившите сателити на Германия. На 20 септември започна разглеждането на мирните договори с Финландия и Румъния.

¹⁷¹ Пак там, с. 46, 48-49, 53-54, 55.

¹⁷² Making the Peace Treaties, 1941-1947, p.74.

¹⁷³ Жигня, К.Л., пос. съч., с. 46.

¹⁷⁴ История международных отношений и внешней политики СССР, т. 3, с. 112.

¹⁷⁵ Жигня, К.Л., пос. съч., с. 53.

На 21 септември Съветът се занимава с въпроса за проекто-договора с България¹⁷⁶. Предложенията за мирния договор с Унгария въобще не се поставят на обсъждане.

Съветът на министрите постига няколко споразумения относно общите принципи при съставянето на мирните договори с бившите сателити на Германия. Най-важното от тях е, че за основа на обсъжданията се приемат съветските предложения¹⁷⁷, което само по себе си предопределяше демократичния характер на договорите за тези страни. Приемат се също пунктовете на съветските проекти за наказване на военните престъпници и разпускане на фашистките организации. Съветът решава да бъдат изведени съюзните войски от победените страни с изключение на съединенията, охраняващи комуникационните линии със съветската зона в Австрия. В търсенето на единство съветската делегация смяташе за необходимо да се съгласи със западните представители за включване в договорите членове, гарантиращи основните права и свободи на човека¹⁷⁸.

Това, че Съветът на министрите започна обсъждането на проектодоговорите за мир с бившите сателити на Германия и дори постигна някои споразумения по тях при възприетата политическа линия на правителствата на САЩ и Англия, беше успех, макар и частичен, за съветската дипломатия. Решението в основата на мирните договори с Румъния, Финландия, България и Унгария да бъдат поставени съветските предложения по-късно беше прието за меродавно при съставянето на окончателните текстове на мирните договори за тези страни. На лондонската сесия обаче поради отказа на САЩ и Англия да признаят съществуващите правителства в Румъния и България г да водят преговори с тях Съветът на министрите не може да премине към плодотворна работа и да разгледа конкретните въпроси на мирните договори с четирите бивши съучастници на Германия.

На лондонската сесия на Съвета на министрите англо-американците отново излязоха с познатите безпочвени твърдения,

¹⁷⁶ Внeшняя политика Советского Союза 1945 год, с. 26-27.

¹⁷⁷ Пак там.

¹⁷⁸ Жигня, К.Л., пос. съч., с. 60.

че правителствата в Румъния и България не били представителни и не включвали "всички демократични елементи". Те отправиха нападки, че в бившите сателити, контролирани във военно отношение от съветското командване, "свободата на словото и организациите са забранени" и се нарушавала Ялтенската декларация за освободена Европа¹⁷⁹. Дискусиите на сесията разкриха, че във Вашингтон и Лондон изпитваха недоволство от това, че румънското и българското правителство бяха "приятелски настроени към Съветския съюз" и установиха с него най-тесни дружески отношения. За съветската делегация се налагаше логичният извод, че нежеланието на САЩ и Англия да признаят тези правителства беше по същество "манифестация на враждебност към СССР"¹⁸⁰. На Бърнс откровено му беше казано, че след смъртта на президента Рузвелт американската политика към Съветския съюз коренно се беше променила¹⁸¹.

На лондонската сесия на Съвета на министрите съветската делегация решително отхвърли поредния опит да бъдат заменени законните правителства в Румъния и България. В съвета и пред обществеността тя изложи съображенията и принципното становище на съветското правителство по въпроса за правителствата в тези страни. В.М.Молотов посочи, че в Румъния и България, както и в Унгария съществуват демократични правителства, които се ползват с доверието на преобладаващото мнозинство от народите на тези страни. "Ние считаме - отбелязва той, - че голяма заслуга на тези правителства беше това, че те установиха ред и спокойствие в тези държави, каквито нямаше до създаването на съществуващите в тях демократични правителства"¹⁸². Освен това правителствата на посочените три държави честно изпълняваха условията на примирието, подписани между тях и съюзниците. Съветският външен министър подчертаваше, "че както в областта на вътрешната политика, така и в областта на външната поли-

179

Making the Peace Treaties, 1941-1947, p. 74.

180

Пак там, с. 73-74.

181

Byrnes, J.E., op. cit., p. 209.

182

Външняя политика Советского союза 1945 год. с. 64-65.

тика" към съществуващите демократични правителства в Румъния, България и Унгария Съветският съюз нямаше никакви претенции¹⁸³.

Като срещнаха отпор в стремежа си да бъдат свалени правителствата в Румъния и България, англо-американците открито изразиха своето нежелание да продължи обсъждането на мирните договори за бившите сателити и намирането на съгласувани решения по тях. Демонстрирайки "твърдата" позиция, Бърнс заяви при закриване заседанието на съвета на 21 септември: "Ние не стигнахме и не можем да стигнем до споразумение"¹⁸⁴. Така Съветът на министрите на външните работи в Лондон посвети на въпросите за мирните договори с бившите сателити само четири заседания - по две на 20 и 21 септември¹⁸⁵.

Ставаше очевидно, че англо-американците формираха вътре в Съвета на министрите блок против Съветския съюз и с помощта на представителите на Франция и Китай се опитваха да диктуват на съветската делегация своите условия на мира, без да зачитат нейното гледище. Делегацията на СССР виждаше изход от създадалото се положение мирните договори за бившите сателити да се обсъждат колективно от министрите на страните, които бяха подписали условията на примирието с дадената победена държава. Поради това на 22 септември тя беше принудена да се върне на въпроса за процедурата за работа на Съвета на министрите и предложи той строго да се ръководи от решенията на Потсдамската конференция¹⁸⁶. Действайки с необузdana грубост, Бевин заяви, че той няма да участва в обсъждането на този въпрос¹⁸⁷. Същата позиция зае и американската делегация.

Англо-американците започнаха дипломатическа борба в нарушение на Потсдамските споразумения за участието на министрите на Франция и Китай в обсъждането на петте мирни договора с бившите европейски съюзници на Германия. Те се

¹⁸³ Пак там, с. 65.

¹⁸⁴ Foreign Relations, 1945, v. 2, p. 295.

¹⁸⁵ Външния политика Советского Союза 1945 год, с. 26-27.

¹⁸⁶ История на дипломатията, т. 5, кн. 1, с. 36.

¹⁸⁷ Пак там.

стремяха да сломят принципната позиция на съветската делегация по процедурния въпрос и ако тя не "отстъпеше", да използват този въпрос за прекратяване работата на сесията. В това отношение извън рамките на конференцията се ангажираха лично и Труман, и Атли.

Бърнс съставя, и със съгласието и от името на президента Труман¹⁸⁸ изпраща две послания до Й.В.Сталин¹⁸⁹. Министър-председателят Атли също се обръща с послание до съветския ръководител¹⁹⁰. В тези послания се настояваше пред Й.В. Сталин съветската делегация да се съгласи Франция и Китай да участвуват в обсъждането на договорите с балканските страни и да оттегли своето предложение от 22 септември. Атли даваше неправилно тълкуване на потсдамските документи в смисъл, че в процедурно отношение Съветът на министрите "не е ограничен в рамките на точни условия на Потсдамските споразумения"¹⁹¹. Упражнявайки натиск върху Съветския съюз, ръководителите на САЩ и Англия заявяваха, че заетата от съветската делегация на 22 септември позиция нанасяла "дълбоко оскърбление на Франция и Китай"¹⁹², и предупреждаваха за прекъсване на сесията при непостигане на споразумение¹⁹³. "По мое мнение - пише Атли - успехът на сегашната конференция /на Съвета в Лондон- б.а./ и цялото бъдеще на съвета, а по същество и вярата в справедлив мир са поставени на карта"¹⁹⁴. Труман наблюдаваше, че прекратяването на работата на сесията "би се отразило неблагоприятно на международния мир"¹⁹⁵.

Й.В.Сталин отговори на тези послания в спокоен и делови тон, посочвайки, че позицията на съветската делегация на

¹⁸⁸ Труман, Н. С., *op.cit.*, 1-2, p. 230-231.

¹⁸⁹ Переписка..., т. 2, с. 292, 293-294.

¹⁹⁰ Пак там, т. 1, с. 443-444.

¹⁹¹ Пак там, с. 443.

¹⁹² Пак там, с. 444.

¹⁹³ Пак там, т. 2, с. 292, 294.

¹⁹⁴ Пак там, т. 1, с. 444.

¹⁹⁵ Пак там, т. 2, с. 292.

лондонската сесия по процедурния въпрос "се определя от необходимостта точно да се изпълняват решенията на Берлинската конференция" и тя "не може да създаде лошо впечатление", нито пък "да бъде за когото и да било оскърбителна". Шо се отнася до участието на Франция и Китай при решаване на балканските въпроси, отбелязва съветският ръководител, "то съгласно точния смисъл на решенията на Берлинската конференция тези държави не трябва да се привличат към участие". В отговорите си до Х. Труман и К. Атли Й. В. Сталин разкрива същината на проблема. "Става дума - пише той - не за процедурата за работа на Съвета на министрите, а за това, има ли право Съветът на министрите на външните работи да отменя едни или други пунктове на решенията на Берлинската конференция. Аз мисля - продължава съветският ръководител, че ние ще обезценим решенията на Берлинската конференция, ако дори и за малко дадем право на Съвета на министрите на външните работи да отменя тези решения"¹⁹⁶.

Съветът на министрите в Лондон така и не успя да постигне споразумение по процедурния въпрос. В американските дипломатически документи се съдържа отговорът за действителните причини за това. "Ако съюзните правителства - казва Бърнс - нямаха неприятности по съгласуването на една обща политика относно признаването на правителствата на Румъния и България, би се създавала по-добра атмосфера за преодоляване на процедурния проблем в Съвета"¹⁹⁷. Следователно отказът на англо-американците да приемат съветското предложение от 22 септември Съветът на министрите да се ръководи от решенията на Потсдамската конференция беше пряк резултат от техния неуспех да съборят народнодемократичните правителства в Румъния и България.

Съединените щати демонстрираха на лондонската сесия на Съвета на министрите своята "твърда" политика и нежеланието си да се съобразяват с интересите на СССР и по още един въпрос - за контрола в Япония. В Япония се беше създадо такова положение, при което американският главнокомандуващ, действайки формално от името на окупационните войски на съюзните държави в качеството си на съюзен главнокоманду-

¹⁹⁶ Пак там, т. 1, с. 445; т. 2, с. 293, 294.

¹⁹⁷ Making the Peace Treaties, 1941-1947, p. 75.

ваш, изпълняваше единствено указанията на правителството на САЩ. Съветското правителство считаше, че след завършването на военния период и разоръжаването на японската армия възникващите в Япония задачи главно от политически, икономически и финансов характер следваше да се решават съвместно от съюзниците при тяхната колективна отговорност. Съветската делегация в специален меморандум предложи в Съвета на министрите в Лондон да бъде създаден контролен съвет за Япония, който да изпълнява ролята на посреднически орган за съгласуване политиката на съюзниците в тази страна. Съветското предложение предвиждаше седалището на контролния съвет за Япония да бъде в Токио, той да се състои от представители на САЩ, Великобритания, СССР и Китай и да се председателствува от американския представител¹⁹⁸.

Американското правителство добре разбираше значението, което Съветският съюз придаваше на създаването на ефикасен механизъм за реално провеждане на междусъюзническа политика в Япония¹⁹⁹. Въпросът за създаване на съюзен контролен съвет за Япония беше един от основните въпроси, поставени в Съвета на министрите на неговата първа сесия. Но делегацията на САЩ, придържайки се към предварително набелязаната линия, отказа дори да²⁰⁰ бъде обсъдено съветското предложение за контрола в Япония.

Въпреки затрудненията съветската делегация се стремеше работата на сесията да продължи, да бъдат затвърдени дори и малкото положителни решения, които бяха приети от съвета. Но отчитайки това, англо-американците поставиха нещо като ултиматум: ако тя не се съгласи да бъдат нарушени Берлинските споразумения на трите държави по процедурния въпрос, те няма да подпишат съгласуваните вече в съвета решения²⁰¹.

За да принудят съветската делегация да промени своята позиция по процедурния въпрос, англо-американците предприеха нова маневра. На 28 септември Бърнс излезе с инициатива мирните договори да бъдат подготвени в Съвета на министри-

¹⁹⁸ Външния политика Советского Союза 1945 год., с.71-72.

¹⁹⁹ Byrnes, J. F., op.cit., p. 207, 216.

²⁰⁰ Външния политика Советского Союза 1945 год., с.75.

²⁰¹ Пак там, с. 77.

те по реда, установен в Потсдамските решения, след което до края на 1945 г. те да бъдат внесени на международна конференция. В състава на участниците в конференцията Бърнс предложи да бъдат включени петте държави, постоянни членки на Съвета за сигурност на ООН – САЩ, Великобритания, СССР, Франция и Китай, както и европейските, и неевропейски държави, членки на ООН, "които са отделили значителни военни контингенти за воденето на войната против европейските сили на оста"²⁰². На другия ден Бърнс внесе допълнение към направеното предложение, според което "след пълно и обстойно обсъждане" на договорите на мирната конференция окончателно утвърждаване на техните клаузи да бъде направено от "тези поканени на конференцията държави, които са били в състояние на война с дадената неприятелска държава"²⁰³. Американската делегация, поддържана от делегацията на Англия, даде да се разбере, че нейната позиция по въпроса за мирната конференция е "неотстъпна" и че тя твърдо е решена да не прави повече "никакви отстъпки"²⁰⁴.

Делегацията на Съветския съюз по принцип не беше против мирната конференция. Но тя се прилъжжаше към Потсдамските споразумения, съгласно които въпросът за мирната конференция трябваше да бъде решен от самия Съвет на министрите и мирните договори да се поставят на конференцията едва след окончателното им съставяне в съвета²⁰⁵. Такава беше и позицията на американската делегация на Потсдамската конференция, където Труман дословно заяви: "Ние смятаме, че конференцията не бива да се свиква, докато не се подготвим както трябва за нея"²⁰⁶.

Американските предложения бяха неприемливи за съветската делегация по няколко причини. Първо, при възприетата линия на правителствата на САЩ и Англия и очерталите се сериозни противоречия на Лондонската сесия Съветът на министрите трудно би могъл за такъв кратък срок да състави

²⁰² Byrnes, J.F., op. cit., p. 206.

²⁰³ Пак там, с. 208.

²⁰⁴ Пак там, с. 207, 208.

²⁰⁵ Внешняя политика Советского Союза 1945 год, с.80.

²⁰⁶ Берлинская конференция, с. 49.

окончателно съгласувани текстове на мирните договори за бившите европейски съюзници на Германия. При това положение съветската страна например не би била готова до края на годината да обсъжда италианския договор²⁰⁷. Второ, фиксирането на такъв ограничен срок за свикване на мирна конференция би дало възможност на правителствата на САЩ и Англия да настояват на нея да бъдат представени непълни проекти или предложенията на заместник-министрите, т.е. на конференцията да започне съставянето на съвсем нови текстове на мирните договори. Трето, възлаганите прерогативи на конференцията, както и участието в нея на толкова широк кръг страни, намиращи се в по-голямата си част в една или друга степен на икономическа и политическа зависимост от САЩ и Англия, би позволило механизъмът на гласуване да влезе в противоречие с демократичните принципи, методи и цели на мирното урегулиране. И, четвърто, предлаганата от САЩ процедура би означавала да се ликвидира Съветът на министрите на външните работи, който беше създаден като главен орган за подготовката на мирните договори с бившите европейски съучастници на Германия.

Представени като опит да се излезе от затрудненията по процедурния въпрос и като проява на загриженост за "правата на малките народи" от антихитлеристката коалиция, американските предложения от 28-29 септември бяха в противоречие с Потсдамските решения. Съветската делегация не ги прие, отхвърляйки едновременно и ултимативната форма, в която те бяха поставени.

Делегациите на САЩ и Англия повече не бяха заинтересовани от продължаването на сесията на Съвета на министрите в Лондон и решиха да прекратят нейната работа.

Делегацията на Съветския съюз положи последни усилия сесията да не завърши безрезултатно, а да съдействува за изпълнение решенията на Берлинската конференция на трите държави. На 2 октомври тя предложи да бъдат подписани протоколи на всички съгласувани в Съвета на министрите решения по реда, установен в Потсдамските споразумения, а останалите до този момент несъгласувани решения да бъдат предадени за разглеждане от Съвета на 3 октомври²⁰⁸. Но по-

²⁰⁷ Bynnes, J.F., op. cit., p.207.

²⁰⁸ Внешняя политика Советского Союза 1945 год, с.31-32.

нататъшната работа на Съвета на министрите не влизаше вече в сметките на англо-американците.

За да заблуди световното обществено мнение и отхвърли обвинение върху Съединените щати за провала на сесията, Дж. Бърнс, както сам признава в своите мемоари, се договаря с гоминдановския външен министър Ван Шицъ последният да обяви прекратяването на нейната работа²⁰⁹. Гоминдановецът с готовност изпълнява на 2 октомври възложената му задача²¹⁰.

Лондонската сесия на Съвета на министрите на външните работи завършва с неуспех, без да бъдат подписани каквито и да са документи. Провалът на сесията се дължи на стремежа на правителствата на САЩ и Англия да приложат спрямо Съветския съюз безперспективната политика "от позиция на силата", на тяхното нежелание да се съобразяват с неговите интереси, както и с интересите на народнодемократичните страни - бивши съучастници на Германия, и да сътрудничат с него при решаване на неотложните задачи на следвоенното мирно урегулиране. В Лондон обаче претърпяват отново провал опитите на САЩ и Англия да наложат несправедливи империалистически условия на мира. Положителна страна от работата на сесията бяха приетите, макар и неподписани, няколко споразумения. На сесията ясно се проявиха принципните противоречия между СССР, от една страна, и САЩ и Англия - от друга, по проблемите на мира, очертах се рамките, в които ще се водят по-нататъшните преговори по изработването на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия.

ж ж ж

Провалът на първата сесия на Съвета на министрите, както и едностранните и тенденциозни обяснения, дадени за това от Бевин в Лондон /3 и 7 октомври/ и Бърнс, във Вашингтон /5 октомври/, бяха последвани от "брутална" антисъветска кампания, предприета от буржоазната преса. Западните вестници се усъвършенствуваха във фабрикуването на измислици за Съветския съюз, който бил водел "тайнствена" политика на експанзия, на контрол на една част от Европа и на

209

Burnes, J..F., op.cit., p.211-212.

210

Пак там, с. 212.

отцепване на своята зона на влияние от останалата част на света"²¹¹.

В пропагандната кампания против Съветския съюз участваха и членове на правителствата на САЩ и Англия. В края на октомври Бърнс произнесе на организирания от нийоркския "Хералд Трибюн" форум реч, предназначена по неговите думи специално за съветското ръководство²¹². В тази реч той развива концепцията на американското правителство, изложена за пръв път публично от Труман след завършване на Потсдамската конференция, че балканските страни "не трябва да бъдат сфери на влияние на която и да е една държава"²¹³ и че политиката на Съветския съюз към тях не трябва да изключва други държави²¹⁴. Самата постановка на въпроса вече ясно говореше към какво се стремеше правителството на САЩ. Като се ръководеше от империалистически критерии и проявявайки неразбиране към принципите на съветската външна политика или нежелание да се съобразява с тези принципи, то открито изясняваше своето намерение да води борба за извоюване на господстващи позиции на Съединените щати в източноевропейските страни. Издигането на тази концепция от Трумановата администрация представляваше, ако използваме израза на американския политически наблюдател С. Сулицбергер, "пушечен изстрел" по посока на подготовката на мирните договори с балканските страни²¹⁵.

Но вдъхновителите на твърдия курс не успяха да постигнат очакваните политически резултати. Авторитетът и влиянието на Съветския съюз не можаха да бъдат подкопани. Той не можа да бъде изолиран на международната арена и заставен да "капитулира" пред натиска на англо-саксонците. Отчитайки реалното съотношение на силите, създадо се в следвоенния свят, правителствата на САЩ и Англия трябваше бързо

211

Céré, R. Peyret, H., L'évolution du monde, chronologie 1945, Paris, 1946, p. 28.

212

Byrnes, J. F., op. cit., p. 215.

213

Алпровиц, Г., пос. съч., с. 202.

214

Byrnes, J. F., op. cit., p. 215.

215

The New York Times, 26.VIII.1945.

и за сетен път да се убедят, че без обсъждане и сътрудничество със Съветския съюз не можеше да бъде разрешен нито един международен проблем.

Политическите методи на англо-американците спрямо Румъния, България и Унгария не можаха да доведат до създаването в тях на обстановка, при която опозицията да заеме доминиращи позиции. Народнодемократичният строй в тези страни укрепваше и се утвърждаваше. Съветският съюз ни най-малко не промени своето принципно, приятелско отношение към тях. Самоизолирането на САЩ и Англия можеше да ги лиши от всякаква възможност да използват процеса на мирното урегулиране за постигане на своите цели относно посочените три страни.

Въпросите на мирното урегулиране с бившите европейски съюзници на Германия бяха свързани с глобалните международни проблеми. Те бяха неотделима част от развитието на международните отношения в периода непосредствено след войната. Успешното им разрешаване би създавало предпоставки да се търси съгласуваност на заинтересованите държави по германския и други важни международни проблеми.

Освен това общественото мнение в света с възмущение посрещна неправомерните действия на англо-американската дипломация на лондонската сесия на Съвета на министрите. Даже Бърнс беше принуден да констатира "общественото разочарование" в САЩ, с което американското правителство се сблъсква, "неодобрението" и "критиката" на политиката на изостряне отношенията със Съветския съюз²¹⁶. Широката общественост настояваше без протакане и в единодействие на трите велики държави да бъде установен траен и стабилен мир.

Всичко това принуди англо-американците бързо да се преустроят и по инициатива на правителството на САЩ да се върнат на пътя на преговорите със Съветския съюз. В послания до Й.В.Сталин, получени на 24 октомври, 9 и 10 декември, президентът Х.Труман изрази готовността на американското правителство да работи заедно със съветското правителство "в делото на възстановяването и поддържането на мира"²¹⁷. Той заяви, че по отношение достигането на споразумения по

²¹⁶

Burgnes, J.F., op.cit., p. 208-210, 214.

²¹⁷

Переписка..., т. 2, с. 301, 302.

нерешените въпроси "в сегашното критично време по-нататъшната пасивност и забавяне биха били във висша степен неблагоприятни"²¹⁸. Според Труман скорошното разрешаване на разногласията по въпросите за процедурата за изработването на европейските мирни договори и механизма за регулиране отношенията на съюзниците с Япония би предотвратило възникването на "недоразумения" между народите на двете страни²¹⁹ и "ще сложи край на по-нататъшното подкопаване на вярата в способностите на великите държави да работят съвместно, ще вдъхне нови надежди на целия свят, стремящ се към мир"²²⁰.

Съветското правителство не драматизира неуспеха на първата сесия на Съвета на министрите на външните работи. То неизменно се придържаше към линията международните проблеми конкретно да се решават в сътрудничество и върху съгласувана основа от непосредствено заинтересованите страни. На пресконференция след завършване работата на сесията на 3 октомври в Лондон В.М.Молотов заявява: "Съветската делегация уверено гледа напред и се надява, че всички ние се стремим към укрепване сътрудничеството на съюзниците на Запад и на Изток в полза на нашите народи и в интерес на укрепването на мира в целия свят"²²¹. Съветското правителство откликва положително на американското предложение за възобновяване преговорите за намиране решения на неотложните международни проблеми.

По указание на своето правителство на 24 и 25 октомври посланикът на САЩ в Съветския съюз А.Хариман се среща с Й.В.Сталин, който по това време се намира на почивка в Крим. На посланика е възложено да изложи пред съветския ръководител позицията на американското правителство по въпроса за процедурата на мирното урегулиране и да обсъди с него положението в Румъния и България, показвайки, че спрямо тези две страни Съединените щати са готови да координират своята политика с политиката на Съветския съюз²²² и

²¹⁸ Пак там, с. 300.

²¹⁹ Пак там, с. 297.

²²⁰ Пак там, с. 302.

²²¹ Внешняя политика Советского Союза 1945 год, с. 78.

²²² Burnes, J.F., op. cit., p. 216.

"да отидат далеко по този път"²²³.

А.Хариман излага пред Й.В.Сталин същите предложения, които Бърнс прави на 28 и 29 септември в Съвета на министрите в Лондон. Американското правителство предлагаше Съветът на министрите да подготви мирните договори по реда, установен от Потсдамските споразумения, с което се даваше удовлетворение на съветските искания, но след това договорите да бъдат разгледани на мирна конференция. Хариман представя списък на държавите, които САЩ считаха, че трябва да бъдат поканени да участвуват в конференцията²²⁴.

Всъщност американските предложения имаха същата цел - да се подмени Съветът на министрите като основен орган за подготовка на мирните договори с конференция от широк кръг европейски и неевропейски държави.

Съветското правителство отстояваше принципите на съгласуваната политика на великите държави по въпросите на мирното урегулиране, установени от съюзниците от антихитлеристката коалиция на Потсдамската конференция. Като излага своите съображения пред А.Хариман, Й.В.Сталин посочва, че би било по-добре да се направи още един опит да се свика СМВР, а след това да се свика мирна конференция в състав от страните, които ще фигурират в съгласувания списък. Съветският ръководител подчертава, че след мирната конференция текста на мирните договори трябва да определят държавите, подписали условията на примирието със съответните държави²²⁵. Същевременно, като изразява заинтересоваността на Съветския съюз по въпроса за съюзническият контролен механизъм в Япония, И.В.Сталин обръща внимание на правителството на САЩ, че този въпрос не може да бъде оставен настрана от общия процес на мирното урегулиране²²⁶.

На 25 ноември американското правителство излиза с предложение до края на годината в Москва да се проведе съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания. Това предложение беше съобразено с решение-

²²³ Переписка..., т. 2, с. 296.

²²⁴ Byrnes, J.F., op. cit., p. 216.

²²⁵ История внешней политики СССР, т. 2, с. 31.

²²⁶ Byrnes, J.F., op. cit., p. 216.

го на Ялтенската конференция за периодически срещи на външните министри на трите страни, което на Потсдамската конференция при обсъждане на въпроса за създаване на Съвета на министрите беше потвърдено. Съветското правителство даде съгласието си за провеждане на такова съвещание. Форин Офис отначало реагира, но по-скоро по причини от престижен характер и английското правителство също се присъедини към инициативата на САЩ²²⁷.

Московското съвещание на министрите на външните работи на трите велики държави се проведе от 16 до 26 декември 1945 г. В дневния ред на съвещанието фигурираха въпросите за подготовката на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия, за съюзническият контрол в Япония, за Корея, Китай, Румъния и България за създаване от ООН на Комисия за контрол над атомната енергия²²⁸.

Въпросите на Московската конференция на министрите на външните работи се обсъждат на официални заседания на делегациите, както и на неофициални съвещания в по-тесен кръг. Провеждат се също разговори с Й.В.Сталин, чийто безспорен авторитет спомага за успешното протичане на конференцията и намиране основа за взаимноприемливи решения по спорните въпроси.

Още в началото на конференцията Бърнс уведомява съветското правителство, че Съединените щати приемат неговото предложение за създаване на съюзнически контролен съвет за Япония. Американската делегация обаче свързва въпроса за постигането на споразумения за процедурата по мирното уреждане със съгласието на Съветския съюз за свикване на официална мирна конференция и създаване на комисия, подчинена на ООН, за контрол върху атомната енергия. В предаденото на 19 декември от Бърнс послание на Х.Труман до Й.В. Сталин се посочва също, че ако се постигне договореност по "общите пунктове на процедурата", правителствата на САЩ и СССР ще могат да започнат преговори и по други въпроси от взаимен интерес, по които се налага съгласуване на тяхната политика²²⁹.

²²⁷ Жигня, К.Л., пос.сч., с. 69-70.

²²⁸ Външния политика Советского союза 1945 год, с.153-166.

²²⁹ Переписка..., т. 2, с. 302.

На конференцията сравнително бързо се стига до споразумение по процедурния въпрос. Приема се мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия да бъдат подготвени от Съвета на министрите на външните работи по реда, установаен от Потсдамските решения. След това договорите трябва да бъдат внесени на мирна конференция. По настояване на съветската страна беше решено конференцията да направи само препоръки пред Съвета на министрите, който ще състави окончателните текстове на мирните договори. Това процедурно положение беше съобразено със становището на Й.В. Сталин, изложено от него в разговора му с американския посланик А.Хариман в края на октомври²³⁰. То не допускате САЩ и Англия да използват механичския брой на гласовете на "приятелски страни" на мирната конференция за своите цели. Придаването на консултативни функции на мирната конференция и потвърждаването на приоритетните права на Съвета на министрите беше прието с неохота от западните представители. Бърнс обоснова това със съгласието на съветското правителство да се "присъедини" към САЩ за създаване на комисия за контрол върху атомната енергия - постигането на което е било основна задача на американската делегация на Московското съвещание, както и свикването на международна конференция²³¹. От гледна точка на англо-американските планове държавният секретар виждаше предимствата на мирната конференция в следното: "Макар великите сили да не бъдеха свързани с препоръките на мирната конференция, ние можехме, използвайки правото на вето, да отхвърлим окончателното утвърждаване на всеки договор, ако в него неоправдано не бъдат отчетени препоръките на тази конференция"²³².

По-продължителни дискусии на Московското съвещание се водиха по въпросите за състава на проектираната мирна конференция, кой ще подпише мирните договори след окончателното им съставяне от Съвета на министрите, както и дали Франция и Китай да бъдат уведомени или поканени да се присъединят към решенията на съвещанието. Съветската делега-

²³⁰ Byrnes, J. F., op. cit., p. 221.

²³¹ Ibid., p. 218; Truman, H. S., op. cit., 1-2, p. 269.

²³² Byrnes, J. F., op. cit., p. 229.

ция считаше, че на конференцията трябва да участвуват страните, които реално са воювали срещу бившите европейски съюзници на Германия²³³. Делегациите на САЩ и Англия не приеха това гледище. Бърнс представи списък на 21 страни, между които имаше и такива /като например ЮАС, Нова Зеландия и др./, които нямаха пряко отношение към проблемите на европейското мирно уреждане. Получаваше се така, че на мирната конференция щяха да бъдат представени четирите английски доминиона - Канада, Австралия, Нова Зеландия, ЮАС и Индия. А Индия дори нямаше собствено правителство и свой министър на външните работи. Съветската делегация посочваше, че като противовес на това би било правилно на мирната конференция да бъдат поканени освен Украинската и Белоруската СССР, също и прибалтийските републики Литва, Латвия и Естония, които активно участваха във войната срещу държавите от фашисткия блок. Но англо-американците не се съгласиха и с тази постановка на въпроса. В крайна сметка, след като беше установено, че мирната конференция ще има само консултативен характер и определящата инстанция си оставаше Съветът на министрите, съветската делегация след намесата на Й.В.Сталин счете за необходимо да приеме състава на страните, предложени от американската делегация²³⁴. Делегациите се уточниха окончателните текстове на мирните договори да бъдат подписани отначало от представителите на държавите, участващи на конференцията, а след това от другите обединени нации, намиращи се в състояние на война със съответната бивша "вражеска държава". Реши се Франция и Китай едновременно да бъдат уведомени и поканени да се присъединят към решенията на Московското съвещание на министрите на външните работи.

Московското съвещание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания утвърди следната процедура за подготовка и подписване на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия:

В съставянето на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия в Съвета на министрите на външните работи да вземат участие само онези негови члено-

²³³ История на дипломатията, т.5, кн. 1, с. 59.

²³⁴ Burnes, J.F., op. cit., p. 221, 225, 226, 227, 228.

ве, които се явяват, или съгласно условията на Потсдамските споразумения, се считат за страни, подписали условията на капитулацията със съответната държава. По силата на това условията на мирния договор с Италия щяха да бъдат изработени от министрите на Великобритания, САЩ, СССР и Франция. с Румъния, България и Унгария - от министрите на СССР, САЩ и Великобритания, и с Финландия - от министрите на СССР и Великобритания²³⁵.

Когато подготовката на всички тези проекти бъде завършена, Съветът на министрите трябваше да свика конференция за обсъждане на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия. В конференцията щяха да участвуват петте члена на Съвета на министрите, а така също и "всички членове на Обединените нации, активно участвували във войната против вражеските държави в Европа със свои съществени контингенти", а именно: САЩ, СССР, Великобритания, Китай, Франция, Австралия, Белгия, Белоруска ССР, Бразилия, Холандия, Гърция, Индия, Канада, Нова Зеландия, Норвегия, Полша, Украинска ССР, Чехословакия, Етиопия и ЮАС²³⁶.

След завършване работата на конференцията и разглеждане на нейните препоръки държавите, подписали условията на примирието с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия, и приравнената към подписалите съюзни държави - по отношение на мирния договор с Италия, Франция ще съставят съответно окончателните текстове на мирните договори. Окончателните текстове на съответните мирни договори ще бъдат подписани от представители на държавите, представени на мирната конференция и намиращи се в състояние на война с дадената държава. След това тези текстове ще бъдат представени на другите нации, намиращи се в състояние на война със съответната държава. Мирните договори щяха да встъпят в сила незабавно, след като те бъдат ратифицирани от съюзните държави, подписали съответните условия на примирието. Те подлежаха на ратификация също от дадената "вражеска държава"²³⁷.

²³⁵ Външния политика Советского Союза 1945 год, с. 154.

²³⁶ Пак там, с. 154-155.

²³⁷ Пак там, с. 155.

Въпреки че декларираха готовност за сътрудничество със Съветския съюз по въпросите на мирното уреждане, на Московското съвещание англо-американците възобновиха опитите си за намеса във вътрешните работи на Румъния и България и реорганизиране правителствата в тези страни. Във връзка с провеждането на съвещанието за събиране на необходимата "обективна" информация, с която да обоснове своите предложения, Бърнс специално изпрати в Румъния и България Марк Етридж, редактор на вестник в Луизвил и "общопризнат либерал". И Етридж съответно представи рапорт, от какъвто американското правителство именно се нуждаеше. Повлиян от официалната теза на Трумановата администрация, този рапорт беше пропит от начало до край с ненавист към народнодемократичния строй в Румъния и България. В рапорта си Етридж твърдеше, че в тези страни се нарушавала Ялтенската декларация за освободена Европа, правителствата нямали представителен и демократичен характер и доминирала една партия, от управлението била изключена една значителна демократична част от населението и т.н. Отнасяйки се с пренебрежение към законно изразената воля на българския народ на изборите на 18 ноември, Етридж пише, че "тези избори не означавали нищо и техните резултати е можело да бъдат оповестени един месец предварително"²³⁸.

Американската делегация предава рапорта на Етридж на съветското правителство с намерение той да стане "основа за споразумение". Същевременно тя внася няколко проекта, предвиждащи предприемане на мерки против Румъния и България и провеждане на съгласувани действия на трите държави с цел реорганизация на правителствата на тези страни и включване в тях "на всички значителни демократични елементи"²³⁹. Английската делегация подкрепя тези предложения.

Съветските ръководители преценяват рапорта на М.Етридж като необоснован, недостовоерен и преднамерен, повлиян несъмнено от политиката на официален Вашингтон. Както се заявява на Бърнс, този рапорт е могъл да бъде съставен и без Етридж да посещава България и Румъния²⁴⁰. Съветската делегация ка-

238

Byrnes, J.F., op.cit., p. 214, 229.

239

Пак там, с. 230.

240

Пак там, с. 231.

тегорично се противопостави на всякакъв опит за намеса във вътрешните работи на тези страни и за оказване натиск върху техните правителства, които бяха наистина демократични и се ползуваха с доверието на преобладаващата част от населението. Тя застъпи гледището, че такива действия са още повече напълно неуместни по отношение на България, като се има предвид, че там са произведени свободни избори и всяка намеса на съюзниците би била оскърбителна на българския народ²⁴¹.

Като защитава независимостта и суверенното право на Румъния и България без чужда намеса да вървят по избрания от тях път, съветската делегация, отчитайки в същото време необходимостта от скорошно сключване на мирните договори между тези страни и Обединените нации за нормализиране на тяхното международно положение, се стреми към постигане на споразумение със западните представители²⁴². Съветското правителство изработва основата на такова споразумение. То счита, че би могло да се "посъветват" правителствата в Румъния и България да включат в своя състав по двама действителни представители на две големи политически партии, неучастващи до този момент в правителствата и които са подходящи и лоялно ще сътрудничат в тях²⁴³. Подобни мерки не можеха да доведат до изменение характера на правителствата и на народнодемократичния строй в двете балкански страни. Но давайки известно удовлетворение на западните държави, те откриваха възможност да се преодолеят затрудненията по изключително острия въпрос за правителствата в Румъния и България, който задържаше мирното урегулиране.

Делегациите на САЩ и Англия, след като се убедиха, че съветската страна няма да допусне да вземат връх реакционните сили в Румъния и България, оттеглиха своите предложения за тези страни. Делегацията на САЩ не беше заинтересована от раздалечаване на гледищата и задълбочаване дискусията по въпроса за правителствата в Румъния и България, тъй като това би утежило решаването на другите въпроси с важно значение за САЩ от дневния ред на конференцията.

²⁴¹ Пак там, с. 230-231.

²⁴² Мунтян, М.А., Борьба Советского Союза за прием в ООН..., с. 50.

²⁴³ Vignes, J.F., op. cit., p. 232, 233, 238, 239, 240.

В разговор с Бърнс Й.В. Сталин наблегна на факта, че не може да става дума за "реорганизиране" на правителствата в Румъния и България и за оказване "натиск" върху тях, а тези правителства само да бъдат "посъветвани" да включат в своя състав по двама представители на опозицията при посочените от съветското правителство условия. Макар и без желание, Бърнс прие, отбелязвайки съветът на българското правителство да бъде даден от правителството на СССР²²⁴. Този въпрос бе съгласуван и с англичаните. Така се стигна до известното споразумение на Московското съвещание за правителствата в Румъния и България.

Участниците в съвещанието се договориха да бъде даден съвет на румънското и българското правителство да включат в своя състав допълнително по двама членове, които се явяват действително представители на "група от партии", неучастващи в правителствата, и са действително подходящи, и лоялно ще работят в правителствата. Правителствата на САЩ и Англия поеха задължението, след като тези препоръки бъдат изпълнени, да признаят румънското и българското правителство, с които съветското правителство имаше вече дипломатически отношения²⁴⁵.

На Московското съвещание получиха благоприятно разрешение и включените в периметъра на дипломатическата борба на първия етап на мирното урегулиране въпроси за съюзническият контрол в Япония и за създаване комисия за контрол над атомната енергия. Съвещанието постанови да бъде създаден съюзнически контролен съвет за Япония от представители на САЩ, СССР, Китай и един член представляващ едновременно Великобритания, Австралия, Нова Зеландия и Индия²⁴⁶, както и да бъде учредена от ООН комисия за контрол над атомната енергия²⁴⁷.

× × ×

²⁴⁴ Пак там, с. 232-233.

²⁴⁵ Внешняя политика Советского Союза 1945 год, с. 162-163.

²⁴⁶ Пак там, с. 159-160.

²⁴⁷ Пак там, с. 164-166.

Московското съвешание на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания през декември 1945 г. отбеляза завършването на един и преминаването към друг етап на мирното урежулиране с бившите европейски съюзници на Германия.

Първият етап в този процес се характеризираше с прехода на международните отношения от военновременните условия към разрешаване на неотложните проблеми, породени от завършването на Втората световна война. На Потсдамската конференция съюзниците изработиха процедурата за следвоенното мирно урежулиране, при която беше застъпен принципът ликвидирането на последствията от войната да се осъществява в сътрудничество и съгласувано от непосредствено заинтересованите страни. Това намери отражение в определянето на реда за работа на Съвета на министрите на външните работи, при който мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия щяха да бъдат подготвени от онези негови членове, чиито държави бяха подписали условията на примирието със съответната страна /Франция се разглеждаше като подписала условията на капитулацията с Италия./

Двата коренно противоположни курса в международните отношения, както и възприетата от правителството на Труман линия на "твърда политика" спрямо Съветския съюз, която беше поддържана от английското правителство, обусловиха остротата на дипломатическата борба относно мирното уреждане. През първия етап в центъра на тази борба застанаха процедурните въпроси, зад които се прикриваха действителните намерения и цели на политиката на САЩ и Англия. Западните държави предприеха опити да изменят съвместно изработената процедура, издигнаха като бариера пред мирния процес неприемливото искане за реорганизиране на народнодемократичните правителства в Румъния и България. По тяхна вина беше провалена първата сесия на Съвета на министрите на външните работи в Лондон.

Съветският съюз последователно отстояваше принципите на колективно съгласуваната политика и установената процедура за мирното уреждане, националната независимост и суверенитета на Румъния, България и Унгария. Същевременно той проявяваше конструктивен подход, готовност за сътрудничество и намиране на взаимоприемлива основа за преодоляване противоречията със западните страни.

Усилията на Съветския съюз бяха ознаменувани с плодотворните резултати на Московското съвещание на министрите на външните работи на трите велики държави през декември 1945 г. Московското съвещание затвърди принципите на Потсдамските споразумения, конкретизира и окончателно установи процедурата относно следвоенното мирно уреждане с бившите европейски съюзници на Германия. В Москва САЩ и Англия бяха принудени да се откажат от своите политически искания за реорганизиране на правителствата в Румъния и България като предварително условие за започване на мирните преговори с тези страни.

Решенията на Московското съвещание позволиха да се възобновят преговорите по мирното уреждане, да започне конкретна делова работа по съгласуването на мирните договори с бившите европейски съюзници на Германия. Разбира се, дипломатическата борба по тези въпроси предстоеше да се разгара с нова сила на парижката сесия на Съвета на министрите /25 април - 15 май и 15 юни - 12 юли 1946 г./, на Парижката мирна конференция /29 юли - 15 октомври 1946 г./ и на нюйоркската сесия на Съвета на министрите /4 - 11 декември 1946 г./, където беше завършено изработването на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия.

ПРОЦЕДУРНЫЕ ВОПРОСЫ НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ
В МИРНОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ С БЫВШИМИ ЕВРОПЕЙСКИМИ
СОЮЗНИКАМИ ГЕРМАНИИ 1945 г.

Емануил Емануилов

Резюме

По проблемам мирного урегулирования после Второй мировой войны между Советским Союзом, с одной стороны, и Соединенными штатами и Англией, с другой, идет напряженная дипломатическая борьба. Существенным элементом этой борьбы были вопросы процедуры. В настоящей работе показано место процедурных вопросов на первом этапе /1945 г./ в мирном урегулировании с бывшими европейскими союзниками Германии - Италией, Румынией, Болгарией, Венгрией и Финляндией, когда эти вопросы выходят на переднем плане и имеют доминирующее значение. Вопросы о процедуре рассматриваются на основе анализа формирования и развития политики СССР и США и Англии по отношению к указанным пяти странам еще во время военного периода.

Отстаивая коллективно выработанные союзниками принципы, советское правительство стремилось установить такой метод, который способствовал бы достижению действительно демократического и справедливого мира. Наоборот, правительства США и Англии пытались использовать процедурные вопросы для налаживания империалистических условий мира.

Благодаря усилиям Советского Союза, на Московском совещании министров внешних дел СССР, США и Англии /с 16 по 26 декабря 1945 г./ окончательно была выработана процедура относительно послевоенного мирного урегулирования. Мирные договоры с бывшими европейскими союзниками Германии были бы подготовлены Советом министров внешних дел, учрежденным на Потсдамской конференции руководителей трех великих держав /с 17 июля по 2 августа 1945 г./ и в состав которого входили министры СССР, США, Англии, Франции и Китая. При подготовке договоров с каждой из побежденных стран, Совет будет состоять из представителей, чьи госу-

дарства подписали условия примирия с данным государством. Потом договоры вносят на мирную конференцию, которая дает указания Совету министров внешних дел. Совет министров составит окончательные тексты мирных договоров.

Преодоление противоречий по процедурным вопросам на Московском совещании министров внешних дел трех великих государств позволяет приступить практически к выработке мирных договоров с бывшими европейскими союзниками Германии.

LES QUESTIONS DE PROCÉDURE À LA PREMIÈRE ÉTAPE
DU RÉGLEMENT PACIFIQUE AVEC LES
EX-ALLIÉS EUROPÉENS DE L'ALLEMAGNE 1945

Emmanuel Emmanuelov

Résumé

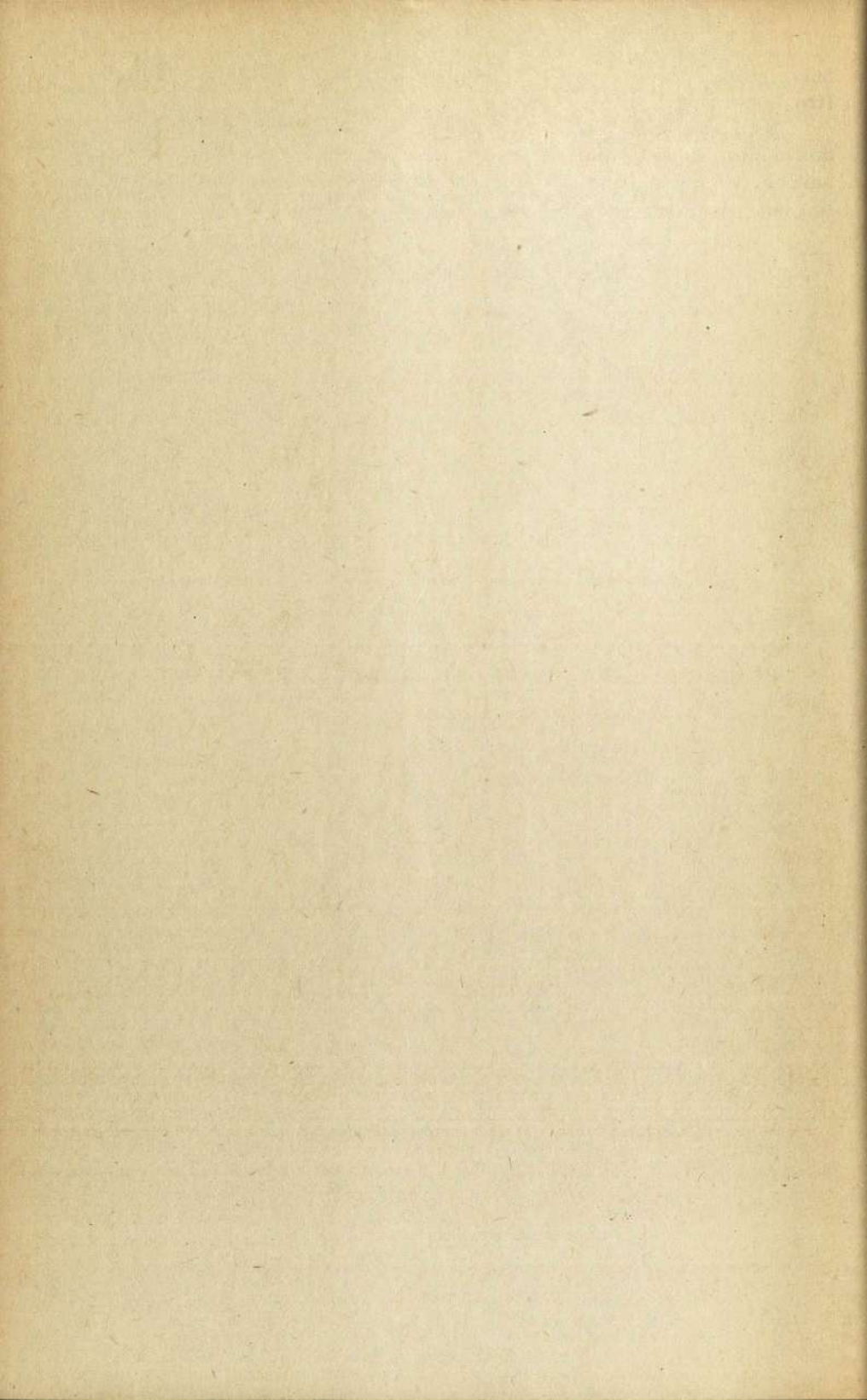
Après la Deuxième Guerre Mondiale une lutte diplomatique est menée sur les problèmes de la régularisation de la paix, lutte engagée entre l'URSS, d'une part, et les USA et l'Angleterre de l'autre. Un des points essentiels du conflit fut la question de la procédure. L'auteur se propose de souligner le rôle de cette question pendant la première période de la régularisation de la paix avec les anciens alliés de l'Allemagne - l'Italie, la Roumanie, la Bulgarie, la Hongrie et la Finlande; c'est alors que le problème prend une importance primordiale. Les questions de la procédure sont étudiées à la base de l'analyse de la politique de l'URSS, des Etats Unis et de l'Angleterre vis-à-vis des cinq pays cités.

En défendant les principes élaborés par les alliés, le gouvernement soviétique luttait pour une méthode permettant l'établissement d'une paix juste et démocratique. Par contre, le but des gouvernements des Etats Unis et de l'Angleterre était de se servir de la procédure pour imposer leurs conditions impérialistes.

Grâce aux efforts de l'Union Soviétique, à la conférence de Moscou des ministres des affaires étrangères de l'URSS, des Etats Unis et de l'Angleterre, la procédure fut définitivement établie. Les traités de paix seront élaborés par le Conseil des ministres des affaires étrangères, constitué lors de la conférence de Potsdam, et dans lequel prendront part les ministres de l'Union Soviétique, des Etats Unis, de l'Angleterre, de la France et de la Chine. Pour chaque traité les membres du Conseil seront ceux dont les pays ont signé les conditions de l'armistice avec le pays vaincu respectif. Ensuite les traités seront présentés à la conférence de

paix, qui fera ses recommandations au Conseil. Celui-ci établira le texte définitif.

Les conflits ont été surmontés à la conférence de Moscou des ministres des affaires étrangères des trois grandes puissances, ce qui a permis de procéder à l'établissement des traités de paix avec les anciens alliés de l'Allemagne.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXIV, кн. 3 Исторически факултет 1986-1987

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE DE "CYRILLE ET METHODE"

DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXIV, Livre 3 Faculté d'Histoire 1986-1987

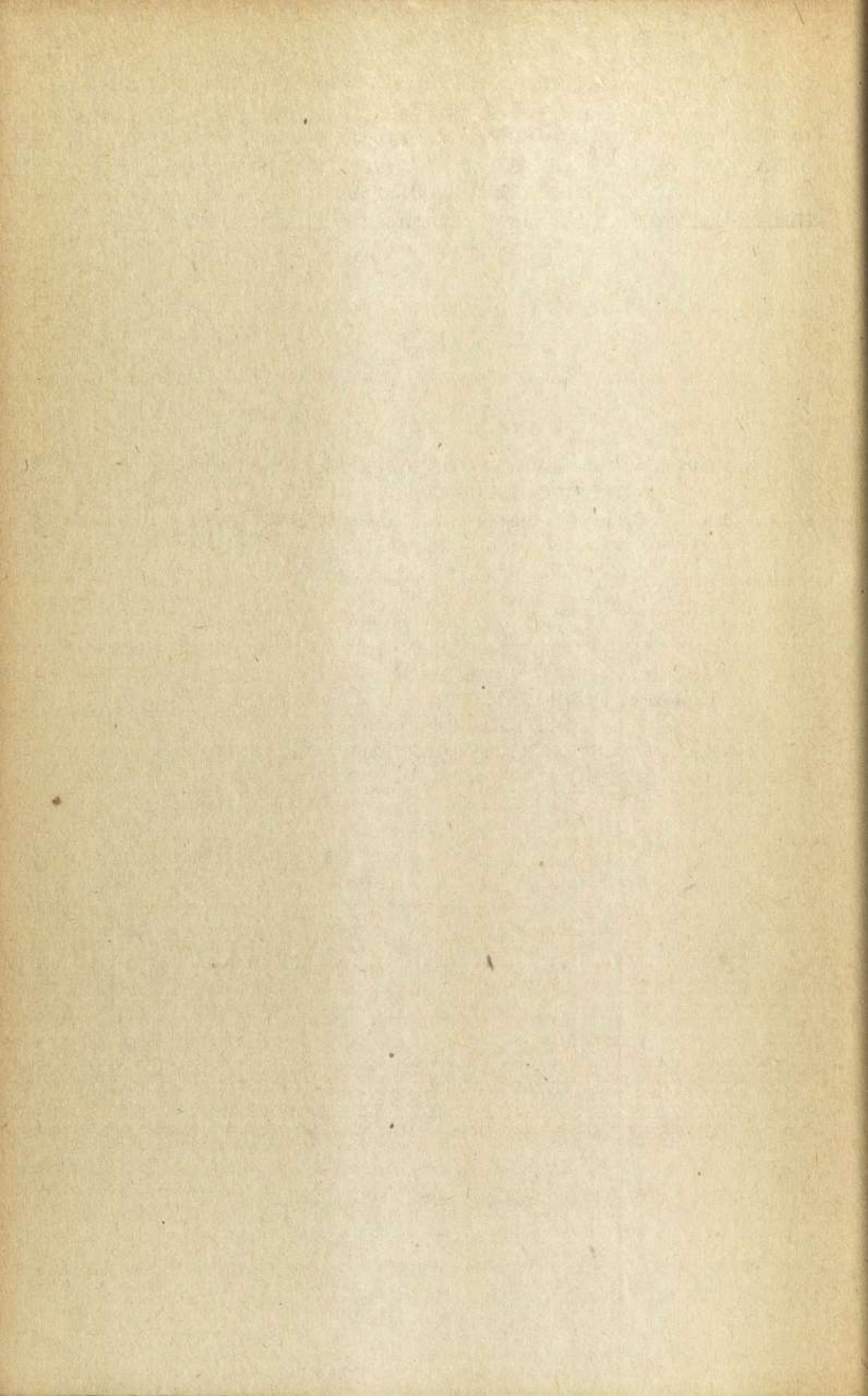
Йордан Митев

ПОРТУГАЛСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СРЕЩУ КОЛОНИАЛНАТА ПОЛИТИКА
НА ПРАВИТЕЛСТВОТО НА МАРСЕЛУ КАЕТАНУ
/26.IX.1968 - 25.IV.1974/

Jordan Mitev

LE PARTI COMMUNISTE PORTUGAIS CONTRE
LA POLITIQUE COLONIALE
DU GOUVERNEMENT DE MARCELOU CAETANOU
/26.IX.1968 - 25.IV.1974/

София, 1987

Подемът на антифашисткото движение в Португалия в края на 60-те и началото на 70-те години и разширяването на неговата социална база силно активизира демократичните сили в страната.

След идването на власт на новото португалско правителство начело с Марселу Каетану последваха събития, които разкриха неподозирана дотогава степен на антифашистки и антиколониални настроения в най-широките слоеве в Португалия. Комунистическата партия поставя като стратегическа цел осъществяването на единодействие на различните социални слоеве и политически течения в португалското общество като първа стъпка в борбата срещу сваляне на фашисткия режим. В програмния документ на партията се подчертава, че "в началото на 70-те години в страната се наблюдава сближаване на двете решаващи условия за победата на антифашистките сили, характеризиращи настъпването на революционна ситуация; режимът загубва способността да управлява, а народът придобива достатъчно сили, за да се вдигне против правителството"².

В разработването на пътищата за осъществяване линията на единодействие в условията на фашистката диктатура ПКП разработва и изгражда своята концепция относно колониалните авантюри на правителството на Каетану в "отвъдморските" провинции.

Настоящото изследване си поставя за цел да анализира опита на Комунистическата партия в Португалия в борбата срещу колониалната политика на Каетану.

В португалската историография липсват отделни изследвания върху борбата на ПКП срещу колониалната политика на

¹ На 26 септември с декрет № 48597 президентът на Португалия Америко Деуш Родригеш Томаш назначава за министър-председател професора по право Марселу Жозе даш Невеш Каетану.

² Documentos do Comité Central 1965-1965-1974, Documentos para a História do Partido Comunista Português, série é especial, Edições Avante, Lisboa, 1975, p. 323.

Каетану³, а в нашата и съветската историография този въпрос е засегнат фрагментарно⁴.

ж ж ж

Дълбоките икономически и социални противоречия в Португалия се изострят изключително много след започването на колониалните войни през 1961 г. Въпреки всички усилия правителството в Лисабон не постига своята главна цел – да сломи съпротивата на националноосвободителните движения на Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау. Колониалната война изисква поддържането в Африка на близо 200 000 военен контингент /твърде внушителна цифра за възможностите на метрополията/, а това води до задълбочаването на икономическата криза в страната.

Ето защо колониалната война става първостепенна причина за нарастването на недоволството и на тези политически слоеве в португалското общество, които до началото на 70-те години подкрепят или поне не се противопоставят със своите действия на колониалната политика на правителството. От друга страна, военните действия на армията срещу съпротивителните движения в колониите задълбочават също вътрешната и международната изолация на режима на Каетану⁵.

След идването на власт на новото правителство Португалската комунистическа партия си поставя за главна цел разобличаването на колониалната политика на Каетану в "отвъдмор-

³ В португалската историко-партийна литература няма конкретно изследване на проблема за борбата на Комунистическата партия срещу колониалните войни. Издадени са обаче редица документални сборници, които се използват в настоящата работа.

⁴ У нас този въпрос е засегнат бегло в книгата на Димитър Шишманов "Кръв и карамфили в Лисабон", С., 1975, и в монографията на Георги Карасимеонов "Революцията в Португалия. Демократичната революция в Португалия и нейното историческо значение", С., 1981.

⁵ Cunha, A., A revolução portuguesa, O passado e o futuro, Documentos políticos do Partido Comunista Português, Série especial, Edições, Avante, Lisboa, 1976, p. 36.

ските територии". Още в първата си реч новият министър-председател Каетану "одобрява" провежданата до този момент от неговия предшественик колониална политика. Нещо повече, в речта си той идентифицира борбата на народите от португалските колонии с тероризъм, поддържан от социалистическите страни и някои африкански държави. Така например той безцеремонно заявява, че борбата на Гвинея-Бисау за независимост е всъщност осъществяване на стратегически план на СССР, който търси удобен момент и подходящ повод да окупира островите Зелени нос, които представляват "ключова позиция" на комуникациите между Севера и Юга на Атлантическия океан⁶. Според него Европа била заплашена от обкръжаване и затова Португалия трябвало да продължи войната в Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау.

Осъзнавайки изключителната сериозност на създалата се обстановка в резултат от ескалацията на военните действия, Комунистическата партия своевременно подчертава, че колониалната война ще се превърне в централен проблем на вътрешната и външната политика на правителството на Каетану, и остро критикува разширяването на военните операции и провеждането на терористични действия срещу националноосвободителните движения в "отвъдморските" територии.

Всъщност ПКП е първата политическа организация, която решително се обявява против колониалната война. Още на 4 февруари 1961 г., когато започва въоръжената борба на Ангола, партията заявява, че напълно се солидаризира с разрастващото се националноосвободително движение и разобличава целта на сътрудничеството на португалското правителство с расистките режими в Южна Африка и Родезия.

За да запази колониалните си позиции и осъзнавайки военната слабост на метрополията, правителството на Каетану открито се включва в политическите интриги, в основата на които лежи интервенцията срещу редица африкански държави, като Замбия, Танзания, Гвинея-Конакри, Сенегал и Конго-Бразавил. То активно подкрепя реакционните преврати в тези държави с

⁶ Documentos do Comité Central 1965-1974, op.cit., p.126.

⁷ Ibidem, p. 155.

цел "обграждането на португалските колонии" според думите на самия Каетану с "кордон за сигурност"⁸.

Анализирайки външнополитическата линия на режима в Лисабон, Португалската комунистическа партия подчертава, че политиката на правителството цели Португалия да получи в значителна степен помощ от големите империалистически сили и преди всичко от САЩ и ФРГ⁹. Под нейното ръководство борбата срещу колониалната война и за признаване правото на "отвъдморските" провинции на самоопределение прераства в широко национално движение. Тази борба се води главно на два фронта - политическа борба в метрополията срещу колониалната война и работа сред въоръжените сили срещу колониалния военен апарат.

Пропагандната и агитационна работа на ПКП играе първостепенна роля при формирането и развитието на общественото мнение. При това наред с антиколониалните лозунги ПКП издига и непосредствени икономически и политически искания като неделима част от общата платформа на антифашистката борба¹⁰.

Активната дейност, която развива Комунистическата партия срещу колониалната политика, поставя правителството на Каетану в положението да забрани обсъждането на колониалния въпрос. На събранията, провеждани от ПКП, властите стигат до смешното положение да "грабнат микрофона, за да прекратят речите", които засягат "забранена материя". Независимо от репресивните мерки на правителството борбата за слагане край на колониалната война и за признаване правото на африканските колонии на пълна и незабавна независимост става главна политическа директива на Португалската комунистическа партия.

Същевременно партията се бори и срещу десния опортюнизъм, който освен неоколониалистически модели настоява демократичните сили да приемат "правителствената концепция"

⁸ Кунял, А., Страници борьбы, Из истории ПКП и антифашистской борьбы в Португалии, М., 1977, с. 55.

⁹ Информационен бюлетин на ЦК на БКП, Отдел "Външна политика и международни връзки", 1973, кн. 2, с. 60; Documentos do Comité Central, op., cit., p. 155-156.

¹⁰ Cunha, A., op. cit., p. 51.

по колониалния въпрос, както и срещу опортюнизма отляво, който настоява за "радикализация" на колониалната политика на правителството, но в крайна сметка довежда до появата на сериозни колебания сред по-индиферентните политически слоеве на португалското общество, които по обясними причини подкрепят политиката на Каетану в Африка.

В продължение на много години отношението към колониалния въпрос създава реални трудности за осъществяване единството на демократичните сили, защото в противовес на ПКП либералните демократични течения защитават колониалистическите или неоколониалистическите позиции. Именно по колониалния въпрос партията има най-сериозни противоречия с другите среди от опозицията¹¹.

Сложни са отношенията на Комунистическата партия с либералната буржоазия и десните социалисти, която още в своята "Програма за демократизация на републиката" от 31 януари 1961 г. разработва платформа за една неоколониалистическа политика с мъглявите понятия за "интеграция" и защита на португалския "суверенитет" в "отвъдморските" територии. Сериозни промени в политиката на либералната португалска буржоазия не настъпват и в началото на 70-те години, когато вече е невъзможно да се търси друг път за решаване на колониалния въпрос освен признаване независимостта на "отвъдморските" територии.

Неясни и противоречиви са оценките и на социалистите по колониалния въпрос. Тази традиционна партия на работническата класа в Португалия има сериозни колебания в своята позиция към съдбата на "отвъдморските" територии на метрополията. Докато в началото на 60-те години Марио Соариш, маркиз и не открито, се противопоставя на колониалната политика на правителството и дори сам настоява за провеждането на референдум по въпроса за самоопределиенето на Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау, то по време на изборите за Национално събрание, проведени на 26 октомври 1969 г., той е против това демократичните сили да обсъждат въпроса за колониалната война и защитава твърде противоречивите формули като "Не на изоставянето", "Не на войната" и "За постепенна автономия". В края на 60-те години дори на международни

¹¹Cunhal, Á., A Revolução portuguesa, op.cit., p.50.

форуми той отказва да подпише документи, в които фигурира правото на португалските колонии на пълна и незабавна независимост¹².

Едва през 1973 г. новосформираната Португалска социалистическа партия в своята програма се обявява изцяло против колониалната политика на правителството на Каetano. Очевидно тази еволюция в отношението на социалистите е породена преди всичко от пълната безизходица на португалското правителство в Южна Африка. Нещо повече, на срещата на ръководствата на ПКП и ПСП, състояла се на 4 март 1973 г., последната подписа комюнике, в което посочва за своя главна цел борбата за прекратяване на колониалната война и започването на преговори с ФРЕЛИМО, МПЛА и ПАИГК¹³.

Най-сериозни трудности по въпроса за единдействието Комунистическата партия среща с ръководствата на левичарските групи, които, обявявайки се срещу колониалната война и колониализма, водят едновременно с това провокационно-разколническа тактика, разрушаваща единството на прогресивните сили в борбата им срещу фашистката диктатура¹⁴. При това трябва да се отбележи, че тяхната политика ще придобие особено голямо значение след победата на военното въстание от 25 април 1974 г., когато именно под въздействието на ултра-левичарски тенденции видни ръководители от "Движението на въоръжените сили" ще се обявят изцяло срещу политиката на Португалската комунистическа партия и обективно ще допринесат за бързото възраждане и успех на контрареволуционните сили. Този аспект в политическия живот на страната поставя и днес на сериозно изпитание ръководството на партията в борбата ѝ за запазването на демократичните завоевания от 25 април 1974 г.¹⁵.

Под влияние на Португалската комунистическа партия исканията за прекратяване на колониалната война и започване на преговори за даване пълна и незабавна независимост на афри-

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Кунял, А., За свободна, демократична и независима Португалия, С., 1982, с. 33.

канските колонии стават главните лозунги за работата сред широките слоеве на португалското общество.

ПКП активно се бори и срещу все по-задълбочаващото се обвързване на страната с НАТО и САЩ.

Анализирайки резултатите от проведената на 16 октомври 1968 г. сесия на НАТО, ръководството на Португалската комунистическа партия подчертава, че правителството на Каetano още в началото на своето управление търси всякакви начини и средства, за да осигури подкрепата на своите западни съюзници. И действително в своята реч на сесията, говорейки за трудностите на НАТО, Каetano заявява, че "главното средство за преодоляването на тези трудности е засилването на западната солидарност, като това понятие не трябва да се разбира в никакви ограничени рамки, а в смисъл да се осигури една действителна политическа, икономическа и военна проекция навсякъде и във всичко, което е Запад"¹⁶.

На следващите заседания португалските делегати доразвиват и излагат нашироко тази постановка на министър-председателя. Така например адмирал Сарменту Родригеш подчертава, че НАТО в никакъв случай не трябва да се ограничава само в географската област, определена от пакта¹⁷. Зад декларациите на адмирала прозира явно истинското намерение на ръководителите на португалското правителство да използват предоставената им възможност за натиск върху останалите участници в сесията с едничката цел да се окаже още по-действена и ефективна помощ на Португалия в нейната "отвъдморска" политика. Нещо повече, развивайки тезата за "съветската заплаха" и за стратегическите задачи на Португалия в НАТО, адмирал Рибореду и Силва подчертава, че именно в португалските колонии съюзниците на Португалия от НАТО имат възможност да докажат своята солидарност¹⁸. Отивайки още по-далеч, министърът на външните работи Франку Ногейра заявява: "Португалското правителство не може да бъде убедено, че е възможно да се гарантира сигурността

¹⁶ Avante, ano 38, série VI, N°. 389, Especial, Janeiro de 1969.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

на Северния атлантик, без да се има предвид сигурността на Южния"¹⁹.

Повод за ново недоволство на прогресивните сили представлява посещението на канцлера на Федерална република Германия Кизингер през 1969 г., с когото португалското правителство възнамерява да разшири военното сътрудничество, очаквайки по този начин още по-ефективна помощ в колониалната война. Органът на Комунистическата партия "Аванте" констатира, че това посещение се предхожда от настаняване на западногермански пилоти в португалски военни подразделения, от посещението в португалски води на западногерманския кораб "Дойчланд", както и на членове на западногерманския парламент. Според "Аванте" всичко това поставя основите на "широки контакти с един от най-важните съюзници на Португалия в нейната колониална политика"²⁰.

ПКП подлага на остра критика започналото конкретно обвързване на Португалия с НАТО и САЩ.

Оставайки вярно на задълженията към своите съюзници, правителството на Каетану "одобрява" настаняването на нови инсталации на НАТО в Азорските острови²¹, а обстоятелствата, които предопределят провеждането на архипелага на срещата между Ричард Никсън и Жорж Помпиду, доказват стремежа на Каетану да поддържа непосредствена връзка със своите покровители, които толерират изцяло неговата политика в Южна Африка.

Като позволява на американците да се настанят в Лажеш, правителството на Каетану на практика отстъпва една част от националната територия на страната, а според съобщенията на пресата американците възнамерявали да издигнат в Лажеш "една малка Америка, където да живеят и заповядват като у дома си", което неизбежно щяло да доведе до денационализиращи тенденции в Азорския архипелаг. Разобличавайки тази сделка, Комунистическата партия подчертава, че сключването на новия договор, с който се удължава срокът на американските бази в Лажеш, представлява признаването на правител-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Avante, ano 41, série VI, N° 437, Janeiro de 1972.

ството на Каетану на отчуждаването на тази част от португалската територия.

На остра критика партията подлага и новия договор за икономическа помощ, сключен със САЩ. Тази сделка е наистина твърде неизгодна за метрополията и сам в речта си на 16 декември 1972 г. Каетану признава, че договоят "не е онова, което бихме желали".

Действително САЩ отпускат на Португалия субсидия в размер на 27 000 контуш, предназначени за "развитието на образователното дело", но всъщност тези средства според статистиката едва биха стигнали за построяването и оборудването дори на една гимназия. Според същия договор САЩ отпуснали 135 000 контуш за оборудване на "невоенни съоръжения" и като "нетезък заем" един океанографски кораб на стойност 216 000 контуш. Така наречената "пряка помощ" се определя на сумата 400 000 контуш²².

Всъщност договоят за икономическа помощ представлявал нов инструмент за доминиране на американския империализъм не само в метрополията, но и в "отвъдморските" територии на африканския континент.

По въпросите на външната политика на Португалия ПКП посочва, че тя ще насочва единствено към укрепване на връзките с НАТО, както и със своята съседка Испания, с главната цел да си осигури необходимата въоръжена подкрепа срещу демократичното движение вътре в метрополията. "Обобщавайки" връзките между Португалия и Испания, Каетану заявява, че целта на "военното сътрудничество" между двете държави от Иберийския полуостров е насочено единствено срещу "подливните акции"^{22А}.

На остра критика Комунистическата партия поставя и връзките на правителството на Каетану с расисткия режим в Южна Африка. В замяна на помощта на Южноафриканската република Каетану обещава големи концесии в португалските колонии. В своите амбиции да получи още по-широка подкрепа правителството се стреми да привлече за своята кауза в "отвъдморските" територии и Бразилия, но пътуването на Каетану до столицата на тази бивша португалска колония завършва с неуспех.

²² Ibidem.

^{22А} Avante, ano 39, série VI, N^o, 406 de Setembro de 1969.

ПКП подлага на критика и икономическата политика на правителството на Каетану, което, обвързвайки се със западните държави, изцяло подчинява страните на западните монополи и дестабилизира нейната икономика. Органът на ЦК на ПКП "Аванте" съобщава, че през 1969-1970 г. в Португалия са инвестирани чуждестранни капитали на стойност, която възлиза на 400 000 контуш. Предвиждайки, че този поток от чуждестранни капитали ще се задържи и разшири, вестникът разобличава липсата на ограничения върху вноса и износа на капитали, като посочва, че по този начин Португалия е държавата, която единствена от страните в западния свят предлага най-благоприятни лихви и сравнително ниски данъци за чуждестранните фирми. По-нататък органът на Комунистическата партия подчертава, че международният империализъм, вдъхновяван от фашистката диктатура, намира в лицето на Каетану агент, който под тежестта на кризата, породена преди всичко от колониалните войни, става удобен инструмент за продължаване на чуждото господство върху Португалия²³.

Анализирайки политическата обстановка в страната, Комунистическата партия предупреждава, че би било тежка грешка да не се информира португалският народ за това, че правителството на Каетану, след като е поставено пред неблагоприятното развитие на събитията в колониите, може да подготви нови линии за защита и нови демагогски маневри, за да потърси, макар и временно, "политически изход" от войната или "други неоколониалистически решения"²⁴.

Същевременно партията подчертава, че основното, което характеризира политиката на правителството на Каетану, си остава обстоятелството, че то все още играе "картата на военната победа". Точно заради това, то е принудено да разширява военните операции на португалската армия и предвижда провеждането на психологически акции в Южна Африка.

За запазване на португалското колониално господство правителството наистина подновява плановете за настаняване на португалци в колониалните земи и задълбочава сътрудничеството си с неоколониалистическата политика на империалистическите сили, като например участието му в агресията срещу

²³ Ibidem.

²⁴ Avante, ano 42, série VI, N°. 422, Junho de 1972.

Гвинея-Конакри на 22 ноември 1970 г., която цели ликвидирането на прогресивния антиимпериалистически режим в тази страна. Целта на тази операция е също така да се даде "добър урок" на ръководителите на националноосвободителните движения в португалските колонии²⁵.

Воювайки срещу социалната и политическата демагогия на правителството, Комунистическата партия постоянно информира общественото мнение и демократичните сили в страната, като заявява, че "патриотарските крясъци, с които фашистките шефове искат да оправдаят криминалните си престъпления в една криминална война, е параванът, зад който те крият истинското си лице на предатели на Португалия и португалския народ"²⁶. В своето обръщение от юли 1973 г. към португалския народ Изпълнителната комисия на ЦК на ПКП заявява, че "не заради Португалия фашистката държава изпраща да убиват и умират португалските младежи в колонии и не заради Родината фашизмът разпали войната и провежда политика на геноцид срещу колониалните народи"²⁷.

Ръководството на партията се стреми да докаже, че изчерпвайки възможностите на страната в колониалните войни, които са в противоречие с интересите на португалския народ, правителството на Каетану включва Португалия в един все по-затягащ кръг на компромиси и унижителни отношения на зависимост от чуждия капитал.

Важен момент в борбата на Португалската комунистическа партия срещу колониална политика на правителството на Каетану представлява нейната декларация по повод убийството на генералния секретар на ПАИГК - Амилкар Кабрал, дело на португалските тайни служби. Изразявайки позицията на португалските трудеши се, партията застава изцяло на страната на националноосвободителните движения на Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау²⁸.

Като разобличава официалната правителствена пропаганда, ПКП заявява, че убийството на Кабрал дава всички основания

²⁵ Ibidem.

²⁶ Avante, ano 43, série VI, N°. 456, Agosto de 1973.

²⁷ Avante, ano, 43, série VI, N°. 450, Fevereiro de 1973.

²⁸ Ibidem.

да се заключи, че главната насока на дейността на кабинета на Каетану е унищожаване на движенията за национално освобождение не само чрез открита война, но и с терористически атентати срещу ръководителите на тези движения и подривна дейност срещу африканските държави, които им оказват непосредствена помощ²⁹.

Фактите напълно доказват тази оценка на партията. Разширяването на военните действия на трите африкански фронта, убийството през 1969 г. на Едуардо Мондлане – президент на ФРЕЛИМО и ръководител на националноосвободителното движение на Мозамбик, операцията в Гвинея през 1970 г. /имаща за цел убийството на ръководителите на ПАИГК/, свалянето на правителството на Секу Туре и подготовката на атентати срещу ръководителите на Замбия, Танзания и Конго показват действителните намерения на Каетану да спре с цената на всякакви средства разрастването на съпротивителното движение в колониите³⁰.

Португалската комунистическа партия постоянно разобличава демагогската политика на правителството по колониалния въпрос, подчертавайки, че би било груба грешка да се вярва в лъжливите маневри на Каетану³¹. Разобличаването на колониалната политика на Каетану тя счита, че е от особено значение за изясняване на реалните перспективи на борбата на демократичните сили срещу режима.

Важна насока в дейността на ПКП срещу колониалната война в последните години от управлението на Каетану е борбата за практическото осъществяване на главната директива, издигната от ЦК на ПКП през май 1972 г.³². На това свое заседание ЦК на ПКП посочва като главна задача създаването на широко всенародно движение срещу колониалната политика на режима, което да обхване всички социални слоеве и преди всичко работниците, студентите и женското движение.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Avante, ano 42, série VI, N°. 422, Junho de 1972.

³² Суханов, В. И., "Революция гвоздик" в Португалии: Страници истории, М., 1983, с. 21.

Тази директива е одобрена на националната среща на опозицията, проведена на 4 март 1973 г., и на Третия конгрес на демократичната опозиция в Авейру³³.

Важна роля изиграва Комунистическата партия и за провеждането на знаменитото събрание на 1500-те студенти в Лисабон на 4 февруари 1974 г., което излиза с важна декларация за незабавното прекратяване на колониалната война³⁴. Подобни значими прояви се провеждат на 8 април 1973 г. в Авейру след приключване на работата на Третия конгрес на демократичната опозиция и на 16 май 1973 г. в Лисабон³⁵.

В същото време правителството води страната към икономическа криза и военно поражение. Разходите за войната от 133 млн. контуш през 1961 г. се покачват на 159 млн. през 1973 г. и достигат повече от 40% от държавния бюджет. Икономическите трудности, нарастващото недоволство на въоръжените сили и успехите на националноосвободителните движения в колониите изправят португалското правителство пред пълен провал.

На 24.IX.1973 г.³⁶ е провъзгласена независимостта на Гвинея-Бисау и се разширява дейността на ФРЕЛИМО.

През юли 1973 г. на своето поредно заседание ЦК на ПКП прави важното заключение, че назряват условията, които поставят на дневен ред края на колониалната война и неизбежно политическо решаване на въпроса³⁷.

Режимът в Лисабон обаче остава "верен на себе си"^{*} и не възнамерява да отстъпи пред натиска на общественото мнение³⁸. Вместо да признае сложната ситуация, която се създа-

³³Avante, ano 43, série VI, N° 451, Março de 1973.

³⁴Avante, ano 43, série VI, N°.454, Junho de 1973.

³⁵Diario de Lisboa de 25 de Setembro de 1973.

³⁶Avante, ano 43, série VI, N°.456, Agosto de 1973.

³⁷Caetano, M., Depoimento, Distribuidora Record, Rio de Janeiro, 1974, p. 35; Tengarinha, J., Combates pela democracia, Seara Nova, Lisboa, 1976, p. 91-92.

³⁸Avante, ano 43, série VI, N°.461, Janeiro de 1974.

*Още през 1968 г. правителството прокламира "политическата автономия" на португалските колонии. През април то обя-

ва за португалската армия в колониалните земи и да потърси решение, което да съответствува както на интересите на Португалия, така и на тези на борещите се народи, Каетану продължава да разчита на демагогията, в частност и като важно средство за неутрализиране на антиколониалните борби на ПКП и левите сили.

За да заздрави позициите на Португалия в Южна Африка, през ноември 1973 г. правителството Каетану връчва на цивилни лица портфейлите на "отвъдморските" провинции и на Министерството на отбраната. Веднага след това през декември с.г. при посещението на новия министър на "отвъдморските" провинции Ребелу де Соуза в Мозамбик се заговорва за реалната възможност да се създаде португалска общност - "лузиада", създадена от автономни държави.

Едновременно с това правителството прави опит да създаде марионетни групи в служба на колониалния апарат с цел да бъдат подготвени като "събеседници" в бъдешите преговори за самоопределението. Опитвайки се да контраатакува пропагандната работа на Коммунистическата партия, правителството на Каетану всячески се стреми да внуши, че в Португалия започва да се говори за политическо решаване на колониалния въпрос. Чрез специална нота на Секретариата на ПКП от януари 1974 г. ПКП разобличава тази поредна маневра на правителството, предупреждавайки, че е невъзможно кабинетът на Каетану да се опита да постави въпроса за политическо решаване на колониалния проблем.

Благодарение на широката разяснителна работа на ПКП се засилва и недоволството сред въоръжените сили. Броят на дезертърите и отказващите да се явяват на военна служба достига огромна цифра, каквато не може да се посочи в другите колониални войни. Според официални сведения броят на отказващите да се явят в казармите достига до 1/3 от подлежащите на военна служба младежи. В големия поток на емигрантите най-многочислен³⁹ е контингентът от младежи, избягващи службата в армията.

ява конституционна ревизия на колониалния въпрос, а в края на същата година декретира, че Ангола и Мозамбик в най-скоро време ще бъдат обявени за самостоятелни държави.

³⁹ Cunhal, A., op.cit., p.51.

Макар и поставяйки пред своите кадри изискването да останат във въоръжените сили в Португалия и в колонииите, за да изпълняват революционните си задачи, ПКП счита дезертърското движение като важно средство в борбата срещу колониалната война. В същото време се засилват и стават все по-масови и разнообразни проявите на съпротива сред въоръжените сили. Особено внушителни са "малките бунтове" в Сетубал, Санта Маргарита и др., освиркванията на речите на фашистки офицери, актове на неподчинение в училището за сержанти в Тавира и Пенафиел, стачката на допълнителните служби към армията в Кашкаш и др.⁴⁰

Дори в Африка поведението на пасивна съпротива, малките актове на саботаж, симулираното изпълнение на заповеди и дори случаите на военни стачки изразяват дълбокото недоволство и протест срещу една война, противоречаща на интересите на целия португалски народ. Движението на 500-те кадети от училището в Мафра да се отхвърли войнишката клетва като задължителен военен ритуал през септември 1971 г. се повтаря в казармите на Лейрия, Вендаш Новаш, Арсенал да Мариня и става традиционна форма на протест срещу подготовката и мобилизирането за колониалната война.

Под засилващото се влияние на пропагандната и агитационната работа на Португалската комунистическа партия борбата на въоръжените сили срещу диктатурата приема най-различни форми. В последните години на фашистката диктатура дори борбата за непосредствени житейни искания /като подобряване качеството на храната и по-добро отношение към войнишкия състав/ се трансформира в акции на протест с политическо съдържание. Особено сериозни са вълненията на 1200-те офицери от Тавира и 100-те моряци от школата на морската пехота⁴¹.

Според баланса, направен въз основа на преки информации от военните организации на ПКП, през периода 1972 - 1973 г. са осъществени подривни действия в повече от 50 казарми и други бойни единици, от които в 5 пехотни полка, 4 артилерийски полка, 4 военни бази, 8 единици на флота, 8 военни училища, 3 военни болници и други военни учреждения. Тези действия показват бързото осъзнаване на въоръжените

⁴⁰ Ibidem, p. 52.

⁴¹ Ibidem.

сили и отслабват ежедневно дисциплината и бойния дух на колониалните войски⁴².

Чрез партийната преса Комунистическата партия разобличава престъпленията на режима в "отвъдморските" територии, като посочва броя на убитите и ранените, тежкото материално положение на осакатените войници и разглежда отражението на войната във всички аспекти на националния живот. Партията използва всички възможни средства за агитация.

Към средата на 1973 г. въпреки бдителността на правителствените власти вълненията в средите на въоръжените сили достигат сериозни размери. Между офицерите от редовния кадър възниква недоволство, което получава особено голям размах в края на 1973 и началото на 1974 г. Сред офицерския състав започват първите големи политически прояви, които показват радикалната промяна в португалската армия. В такава обстановка придобива своите очертания и "Движението на въоръжените сили" /"Движение на капитаните"/⁴³, което, макар и разнородно по своя политически състав, се опира на опита на антифашисткото движение.

Следейки отблизо дейността на "ДВС", Комунистическата партия предлага редица форми за подкрепа на тази военна организация, като съветва да се засили строго нелегалната дейност и същевременно, където условията позволяват, да се премине открито към революционна пропаганда. Коригирайки първоначалната си постановка от края на 60-те години за отношението към въоръжените сили, партията правилно оценява, че работата и дейността в армията трябва да се превърнат в първостепенна задача в борбата срещу фашистката диктатура, тъй като успехът на въоръженото въстание обективно зависи изцяло от позицията на португалските въоръжени сили.

В този смисъл, анализирайки всички моменти в борбата на военните срещу режима в последните години на диктатурата, тя променя своето становище относно дезертърството като форма на съпротива, особено за редовите членове на партията, които с укрепването на "ДВС" стават по-необходими именно в армията. В директивата на партията по този въпрос

⁴² Ibidem.

⁴³ Щоппи, В.А., Португалская революция: пути и проблемы, М., 1979, с. 40.

се казва, че с изключение на случаите, когато е пряко заплашен, "революционният военен трябва да остане във въоръжените сили и там да продължи нелегално своята дейност"⁴⁴.

С голямо внимание партията следи и дейността на АРА - автономна организация със специфични форми на действие срещу диктатурата и колониалните войни⁴⁵. Партията утвърждава като положителна насока тази нова форма на борба, но същевременно посочва като необходимо условие за успеха на тази организация следното:

1. Акциите на АРА да съвпадат с широкото движение на общественото мнение, като не засягат, а по-скоро доразвиват действията на широките слоеве от населението.
2. Ръководството на АРА да има предвид винаги политическата конюнктура в страната във всичките ѝ аспекти, преди да приеме съответните действия.
3. Дейността на АРА да бъде съобразена със справедливо преценяване на силите и да не се движи от импровизацията и нетърпението.
4. По никакъв начин действията на АРА не трябва да придобиват характер на терористични акции, защото това би дало основание на властите да предприемат в отговор широки репресивни мерки.

Подкрепяйки тази нова форма на борба, партията същевременно предупреждава, че от някои антифашистки сили се издигат авантюристични и терористични идеи, които, ако се конкретизират в акции, не само ще доведат до провала на техните автори, но и ще дискредитират революционната дейност на партията, като причинят сериозна вреда на антифашисткото движение.

⁴⁴ Avante, ano 42, série VI, N°.422, Especial de Junho de 1972.

⁴⁵ АРА/ Accção Revolucionaria Armada / - нелегална организация във военноморските сили, която сътрудничи с Комунистическата партия; Avante, ano 43, serie VI, N°.456, Agosto de 1973; Фильштинский, С., Португалия: "либеральные посулы и действительность, Мировая экономика и международные отношения, 1972, кн. 5, с. 114; Кукушкин, Ю.М., Крах фашисткой диктатуры в Португалии, Вопросы истории, 1975, кн.3, с.12; Информационен бюлетин на ЦК на БКП. Отдел "Външна политика и международни връзки", 1972, кн. 6, с. 17.

Антиправителствената дейност на АРА започва на 26 октомври 1970 г. със саботажа срещу кораба "Кунене" в пристанището на Лисабон⁴⁶, който е предназначен за транспортиране на военни материали за колониалните войски. Саботажът срещу "Кунене" на практика поставя началото на серия от успешни акции на АРА, от които най-значими са разрушаването на дока на товарното пристанище в Лисабон на 21 ноември 1970 г.⁴⁷, унищожаването на самолети и хеликоптери във военновъздушната база в Танкуш на 8 март 1971 г.⁴⁸ и прекъсване на международните комуникации по време на една от редовните сесии на НАТО в Лисабон на 4 юни 1971 г.⁴⁹, както и разрушаването на съоръженията в базата на НАТО "Комиберлант" в навечерието на нейното откриване и др.

Действията на тази организация, която функционира в тясна връзка с ръководството на Комунистическата партия, показва степента на уязвимост на фашисткия режим и стимулира борбата срещу правителството на Каетану и срещу колониалната война. Така през май 1973 г. след съгласуване на действията си с Комунистическата партия АРА обявява "пауза" на въоръжените си действия, съобразявайки се със съществуващата в момента политическа обстановка⁵⁰.

Към края на същата година партията посочва, че правителството на Каетану не е вече в състояние да попречи да се обсъжда нашироко неговата политика, независимо че с конгреса на ветераните от войната, проведен в Порту, правителството се опитва да постави това обсъждане на съвсем друга основа. Разликата в мненията, които възникват и на този конгрес, показват, че войната в колониите става най-слабата точка на режима на Каетану.

В нотата на Секретариата на ЦК на Португалската комунистическа партия от януари 1974 г. се казва, че посещението на новия министър на "отвѣдморските" провинции Ребелу

⁴⁶Diario de Noticias de 27 de Outubro de 1970.

⁴⁷Republica de 22 de Novembro de 1970.

⁴⁸O Seculo de 9 de Marco de 1971.

⁴⁹Diário de Lisboa de 5 de Julio de 1871.

⁵⁰Cuntal, Á., op.cit., p. 54.

де Соуза в Ангола и Мозамбик не оставя никакво място за съмнение относно намерението на Каетану да продължи войната, но вече включвайки в управлението местните губернатори и все по-тясно сближавайки се с консервативните африкански правителства⁵¹.

Анализирайки обстановката в метрополията и в колониите в началото на 1974 г., ЦК на ПКП стига до извода, че назряват условията, които ще поставят на дневен ред края на войната и политическото решение на въпроса, независимо че след "автономията" и след наименованието им като "държави" с ревизията на конституцията от 1971 г. правителството се стреми да осъществи децентрализаторски мерки в рамките на "лузиадската" общност. Очевидно с тези мерки Каетану възнамерявал да остави непокътнати и при "новите административни структури" позициите на португалските и чуждестранните монополи.

На практика това е един от последните опити на португалското правителство да убеди общественото мнение, че в "отвъдморските" територии започва пълна "еволуция", представляваща единственото реалистично решение. Успехът на този опит би улеснил до голяма степен неоколониалната политика на САЩ и ФРГ, които били едни от най-усърдните покровители на Каетану. Нещо повече, осъществяването на тази маневра би представлявало сериозна опасност за националноосвободителните движения в "отвъдморските" провинции на африканския континент⁵².

Ето защо в нотата си от януари 1974 г. ЦК на ПКП заявява, че "Каетану не е вече в състояние да преодолее сложния кръг от противоречия и да излезе от трудностите, до които собствената му политика го е довела"⁵³.

В началото на 1974 г. правителството на Каетану започва видимо да губи позиции поради неговото дискредитиране по колониалния въпрос и липса на доверие от страна на де-

⁵¹ Avante, ano, 43, serie VI, N°. 461 de Janeiro de 1974.

⁵² Manifesto de Comissao executiva do Comité Central do PCP, Por fin imediato as guerras coloniais e congistar as liberdades políticas e uma exigencia nacional.

⁵³ Avante, ano 43, serie VI, N°. 461 de Janeiro de 1974.

мократичната общественост в Португалия. Коренна промяна на ситуацията сред въоръжените сили определя съдбата на този режим.

Организирана добре, макар и в нелегалност, и разполагайки с подготвени кадри, Португалската комунистическа партия е силата, която дава импулс на борбата на португалския народ срещу фашистката диктатура. Партията правилно предвижда, че колониалните войни ще бъдат първата и най-важна причина за смъкването на диктатурата на Каетану. Ето защо в началото на 70-те години тя изцяло организира своята дейност и пропагандна работа за разобличаване мерките на правителството за "стабилизиране" на положението в "отвъдморските" територии.

Под въздействието на Комунистическата партия в последните години на диктатурата се повишава степента на класово и организационно съзнание на работническата класа, а в движението против колониалните войни навлизат широки слоеве на португалското общество.

ПКП най-точно предвижда развързката от националната криза и посочва пътя и силите, които ще участвуват в свалянето на фашисткия режим. В програмата на Португалската комунистическа партия се подчертава: "Имайки предвид пълната липса на свободи и терористичната политика на правителството, че фашистката държава е една силно централизирана държава с военно-полицейски и репресивен апарат, внимателно подготвен и организиран, имайки предвид решителността на управляващите кръгове да се съпротивляват с насилие до края пътят, който се предлага на португалския народ, за да събори фашистката диктатура, е въоръженото въстание, което поради милитаристичната природа на държавата неизбежно ще включва участието и неутрализирането на голяма част от въоръжените сили"⁵⁴.

Събитията от 25 април 1974 г. напълно потвърдиха оценката на Комунистическата партия.

⁵⁴ Programa e estatutos do PSP, Documentos políticos do Partido Comunista Português, Edições Avante, Lisboa, 1974, p. 72.

ПОРТУГАЛЬСКАЯ КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ
ПРОТИВ КОЛОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА
МАРСЕЛУ КАЕТАНУ

/26.IX.1968 - 25.IV.1974 гг./

Йордан Митев

Резюме

Глубокие экономические и социальные противоречия, вызванные специфичным процессом развития капитализма в Португалии, обостряются чрезвычайно после начала колониальных войн в 1961 году. Непосредственно после прихода к власти правительства Марселу Каetano, Португальская коммунистическая партия ставит себе главную задачу разобличать колониальную авантюру в "заморских" территориях.

В процессе разработки путей осуществления линии одинодействия в условиях фашистской диктатуры, ПКП строит свою концепцию относительно колониальной политики Каetano в Южной Африке. Здесь партийный анализ опирается на установленный факт, что при расширении колониальных войн, что со своей стороны вызывает углубление экономической и политической кризиса в метрополии, все большая часть из политизированного населения страны находится в процессе удаления от управляющей верхушки, а это ведет к еще большей поляризации португальского общества.

Отсюда проистекает и заключение ПКП об общности интересов всех социальных слоев, как и о возможностях ихнего объединения против политики правительства по колониальному вопросу. В этом контексте для партии выделяется кардинальное значение совместных действий левых сил против колониальной политики нового португальского правительства.

LE PARTI COMMUNISTE PORTUGAIS CONTRE
LA POLITIQUE COLONIALE DU GOUVERNEMENT
DE MARCEL CAËTANU
/26.IX.1968 - 25.IV.1974/

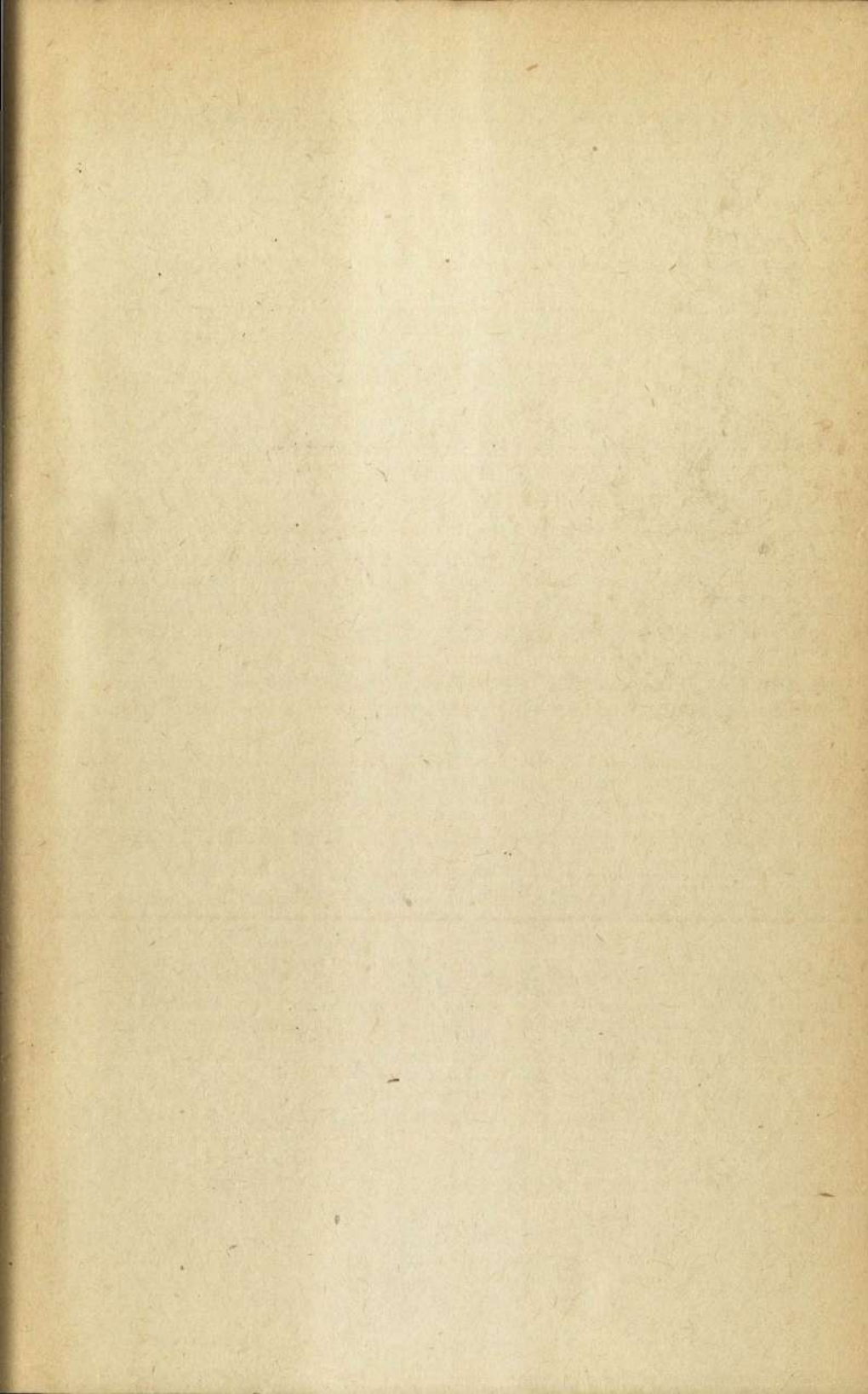
Jordan Mitev

Résumé

Les profondes contradictions économiques et sociales au Portugal, provoquées par le processus spécifique du développement du capitalisme s'aggravent particulièrement avec le début des guerres coloniales en 1961. Immédiatement après l'arrivée au pouvoir du gouvernement de Marcel Caëtanu, le Parti Communiste Portugais se propose comme but principal de dénoncer la politique coloniale dans les territoires d'"outre mer".

En cherchant la voie juste pour réaliser une unité d'action dans les conditions d'une dictature fasciste, le PCP crée sa conception sur la politique coloniale de Caëtanu en Afrique de Sud. L'analyse du parti repose sur le fait que les guerres coloniales, aggravant la crise économique et politique creusent une distance de plus en plus importante entre la majorité de la population active et la clique au pouvoir, ce qui entraîne une polarisation toujours plus grande de la société portugaise.

D'ici provient la conclusion du PCP concernant les intérêts communs de toutes les couches sociales, de même que les possibilités de leur lutte solidaire contre la politique coloniale. Dans ce contexte pour le parti s'impose l'importance primordiale d'une coordination de toutes les forces de gauche pour s'opposer à la politique coloniale du nouveau gouvernement portugais.

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Том XXIV, кн. 3

Първо издание

Рецензенти

Георги Гунев, Буряна Бужашка
Георги Марков, Драгомир Драганов
... Редактор Румен Лечев
Художествен редактор Виктор Паунов
Технически редактор Стела Томчева
Коректор Сенка Георгиева

Лад. за набор на 24.VI.1986 г. Подп. за печат на 15.XI.1986 г.
Излязла от печат през януари 1987 г. Формат 16/60/90
Печатни коли 13,50 Издателски коли 13,50 Условно издателски
коли 11,33 Издателски № 29400 Тираж 615
Цена 1,48 лв. КОД 02/9531423231/0618-3-87

ДИ "Наука и изкуство" - София
ДП "Валентин Андреев" - Перник, пор. 6430

ЦЕНА 1,48 ЛВ.